

ภาคผนวก ก.

การเปรียบเทียบรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1¹

รามเกียรติ์ได้รับอิทธิพลจากรามายณะของอินเดียและของชาติอื่นหลายเล่ม ในที่นี้จะใช้รามายณะฉบับของวาลมิกิ และรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นหลักในการเปรียบเทียบ เพื่อศึกษาอิทธิพลจากอินเดียและการปรับปรุงให้สอดคล้องกับค่านิยมไทยใน 2 ประการ คือ

1. เนื้อเรื่อง
2. บทบาทและบุคลิกของตัวละคร

1. เนื้อเรื่อง

1.1 เนื้อเรื่องเหมือนกันแต่มีรายละเอียดต่างกัน มีหลายตอน เช่น

1. พระรามรบกับรามสูร เมื่อพระรามศึกษาศิลปศาสตร์จากพระฤาษีแล้ว ได้เดินทางกลับเมือง ระหว่างทางพบกับอสูรได้รับกัน ในรามายณะพระรามรบกับปรศุราม ซึ่งเป็นพราหมณ์ ปรศุรามทำพระรามโก่งศรพระนารายณ์ ปรศุรามแพ้ พระรามให้เลือกว่าจะให้ทำลายทางสวรรค์ (โลกุตรมรรค) หรือให้ทำลายภูมิทั้งปวงที่บรรลุมารแล้ว (โลกุตรมล) ปรศุรามเลือกเอาประการหลังเพราะถ้าทำลายมรรคก็จะหมดโอกาสถึงนิพพาน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่าเพราะปรศุรามเป็นพราหมณ์ เมื่อแพ้จึงต้องทำลายภูมิความรู้ มิใช่ฆ่าให้ตายอย่างในรามเกียรติ์ไทย ในรามเกียรติ์ พระรามรบกับรามสูร ซึ่งเป็นยักษ์พาลเกร เห็นกองทัพพระรามยกมาดับคั้งก็เข้าขวางหน้าทำรบเมื่อแพ้พระรามตั้งใจจะทำลายชีวิต รามสูรทูลขอไว้

2. ทศกัณฐ์ลงโทษหนุมาน เมื่อหนุมานถวายผ้าสไบแก่นางสีดาแล้ว ก่อนเดินทางกลับไปทูลพระรามเรื่องนางสีดา ได้แสดงศักดาทำลายสวนขวัญของทศกัณฐ์เสียยับเยิน ทศกัณฐ์ให้จับตัวมาได้ และให้ลงโทษโดยการจุดไฟเผา หนุมานจึงเผาลงกา แล้วเหาะไปดับไฟที่ทางในมหาสมุทร ในรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์หาวิธีลงโทษหนุมานหลายอย่าง เป็นวิธีแบบไทยโบราณ เช่น ให้ช้างแทง ใส่ครกตำ แต่ไม่อาจฆ่าหนุมานได้ หนุมานจึงแนะนำให้ทศกัณฐ์จุดไฟเผาตน การเผาหนุมานโดยเป็นความคิดของหนุมานเอง มิใช่ราพณ์ ทำให้รู้สึกว่หนุมานเก่งขึ้น เมื่อหนุมานเผาลงกาแล้ว ดับไฟที่ตัวไม่ได้ ต้องไปถามวิธีดับไฟจากพระฤๅษีโคดม พระฤๅษีบอกให้ดับด้วยน้ำป้อน้อย

3. ท้าวมาลีวราชว่าความ ในรามายณะ ท้าวมาลีววัฒนเป็นพระญาติผู้ใหญ่ของทศกัณฐ์ ร่วมประชุมในอสุรสภา เมื่อประชุมปรึกษาเรื่องทำสงครามกับพระราม ท้าวมาลีววัฒนซึ่งเป็นผู้ อยู่ในทำนองคลองธรรมเตือนราพณ์ว่าการลักพานางสีดามาเป็นการผิดธรรมะ ควรคืนนางสีดาไปเสีย การทำสงครามจะไม่มีประโยชน์อะไรเพราะพระรามคือพระนารายณ์อวตาร ราพณ์ไม่

¹เรียบเรียงขึ้นจากเนื้อความส่วนหนึ่งใน สมพร สิงห์โต, ความสัมพันธ์ระหว่างของวาลมิกิ และรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : ศึกษานิตยสาร, กรมการฝึกหัดครู, 2520)

ฟังกลับกล่าวหาว่าท้าวมาลย์วิธฉ้อฉลจนผู้เป็นหลาน ท้าวมาลย์วิธจึงลุกออกจากอสุรสภา ในเรื่อง รามเกียรติ์ เรามาชยความยียดว่า ทศกัณฐ์ทำการรบจนหมดพระญาติวงศ์มิตรสหายไปมาก จึงนึกถึงท้าวมาลย์วิธราชพระอัยกาผู้มีวิชาศักดิ์สิทธิ์และอยู่บนสวรรค์ ทศกัณฐ์จึงพยายามกล่าวหา พระรามว่าเป็นผู้ผิดเพื่อให้ท้าวมาลย์วิธราชแข่งพระราม แต่ท้าวมาลย์วิธราชเป็นผู้ที่มีความเที่ยงธรรม ด้วย จึงจัดให้มีการพิพากษาความกลางสนามรบเพื่อฟังความทุกฝ่าย โดยเชิญทศกัณฐ์ นางสีดา และพระรามมาพร้อมกัน ในที่สุดเมื่อฟังความจากทุกฝ่ายแล้วได้พิพากษาให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดา ไป ทศกัณฐ์ผิดหวังและไม่ทำตาม ท้าวมาลย์วิธราชจึงสาปแช่งให้ถึงความพินาศ

4. เนรเทศนางสีดา ในรามายณะ เมื่อเสร็จศึกลงกาแล้ว พระรามถามอมตย์มนตรีว่า ชาวโยชยกกล่าวขานถึงพระองค์ว่าอย่างไร หากมีข้อตำหนิพระองค์จะได้แก้ไขอมตย์ผู้หนึ่งทูล ว่า ชาวพาราณสีสรรเสริญพระรามเรื่องจองถนนไปปราบทศกัณฐ์ แต่การที่พระรามนำนางสีดาซึ่ง ตกอยู่ในมือยักษ์เป็นเวลานานกลับมาโดยไม่มีมารังเกียจนั้นไม่สมควร เพราะจะเป็นแบบอย่าง แก่คนทั่วไป เมื่อพระรามทราบจึงยินดีสละนางสีดาเพื่อเกียรติยศ โดยให้พระลักษมณ์พานางสีดา ประพาสป่า เทียนมัสการพระมุนียังสำนักต่าง ๆ แล้วฝากนางไว้กับฤๅษีวาลมิกิ พระลักษมณ์ทำ ตามรับสั่ง และเล่าเหตุผลให้นางสีดาฟังก่อนที่ปล่อยนางทิ้งไว้ ในรามเกียรติ์มีการเนรเทศสีดา เช่นกัน แต่ความแตกต่างกันมากคือ นางสีดาถูกนางอสูรปีศาจเข้าสิงให้นางวาดรูปทศกัณฐ์ แล้ว นางเข้าสิงในรูปนั้น ทำให้ลรูปไม่ได้ เมื่อพระรามกลับจากประพาสป่ามาพบเข้าก็แค้นพระทัย จึงให้พระลักษมณ์นำตัวไปฆ่าเสีย พระลักษมณ์ทำไม่ได้จึงปล่อยนางเดินทางเข้าป่าไป แล้วฝาก กวางแหวะหัวใจมาถวายแทน นางสีดาได้ไปพำนักอยู่ที่อาศรมฤๅษีวชิรมฤคจนประสูติพระโอรส

5. กำเนิดโอรสสีดา ในรามายณะ สีดาประสูติโอรสฝาแฝด ฤๅษีวาลมิกิให้ชื่อว่า กุศ และลว (ลพ) ส่วนในรามเกียรติ์ เรื่องพิสดารกว่ากันมาก นกที่ไทยจะได้เค้าเรื่องมาจากรามายณะ ฉบับแคว้นเบงกอล กล่าวคือ สีดาประสูติโอรสเพียงองค์เดียว คือ พระมงกุฎ วันหนึ่งนางไปที่ ทำน้ำ ได้ฝากลูกไว้กับพระฤๅษี เมื่อไปถึงทำน้ำ นางเห็นฝูงลิงมาเที่ยวหาผลไม้โดยเอาลูกอ่อนเกาะ ติดตัวมาด้วย นางจึงว่าแกลิงเหล่านั้นว่าไม่ควรนำลูกอ่อนมาด้วย ลิงจึงตอบว่านางสีดานั้นแหละ ทำไม่ถูก เอาลูกฝากไว้กับฤๅษีที่นั่งหลับตาภาวนา หากมีสัตว์ป่ามาทำร้ายก็ไม่รู้ นางสีดาจุกคิด จึงรีบกลับไปเอาพระมงกุฎมา พระฤๅษีวชิรมฤคขึ้นมาไม่เห็นกุมารที่เขาฝากไว้ จึงวาดรูป พระมงกุฎลงในกระดาษแล้วทำพิธีปลุกเศกให้เป็นคนพอดีนางสีดากลับมาพร้อมด้วยพระโอรส พระฤๅษีจึงจะลรูปนั้นทิ้ง นางขอไว้ ให้ชุบให้เป็นคนตามเดิมเพื่อเป็นเพื่อนกับพระมงกุฎ พระ กุมารที่ฤๅษีชุบขึ้นมาจึงได้ชื่อว่า "พระลพ"

6. สองกุมารพบพระราม ในรามายณะ ฤๅษีวาลมิกิได้ทราบข่าวเรื่องพระรามทำพิธี อัศวเมธ พระฤๅษีจึงให้พระกุศ พระลว ไปสวดเรื่องรามายณะให้ผู้ที่มาในงานฟังโดยไม่ให้รับ

สินจ้างใด ๆ พระรามให้ไปสวดหน้าที่หนึ่ง และได้ทราบว่าสองกุมารเป็นพระโอรส จึงให้ราชบุตรไปพบฤๅษีวาลมิกิ บอกว่าด้านางสีดาบริสุทธิ์และปราศจากบาป ให้นำมาแสดงความบริสุทธิ์ให้ประจักษ์ ท่ามกลางที่ประชุมพราหมณ์และกษัตริย์ที่มาในงานพิธี นางสีดามาลุยไฟให้ความบริสุทธิ์ของนางเป็นที่ปรากฏต่อสาธารณชน แล้วแทรกแผ่นดินหายไปด้วยความน้อยใจในตัวพระราม ในรามเกียรติ์กล่าวว่าพระฤๅษีมอบครให้พระมงกุฏ พระมงกุฏลองครเกิดเสียงก้องกัมปนาท พระรามได้ยินเสียงจึงทำพิธีปล่อยม้าอุปการ พระพรต พระสัตรุด หนุมาน ตามไป พระมงกุฏ พระลอบ เสด็จประพาสป่าเห็นม้าอุปการก็จับมาขี่เล่น หนุมานตามมาจึงสู้รบกัน หนุมานถูกจับมัดแขนต้องกลับไปขอให้พระรามช่วย พระพรต พระสัตรุด เข้ารบกับพระมงกุฏ จับพระมงกุฏได้นำตัวมาถวายพระราม ส่วนพระลอบหนีมาหานางสีดาให้ไปช่วย พระอินทร์ก็ลงมาช่วยด้วย พระลอบจึงพาพระมงกุฏหนีมาได้ พระรามเสด็จตามมา สู้รบกันแต่ไม่แพ้ชนะ จึงสอบถามประวัติกัน สองกุมารหลบไปหานางสีดา พระฤๅษีมาขอให้สีดาไปพบพระราม พระรามขอคืนดีด้วย แต่นางสีดาไม่ยอม พระรามจึงต้องเสด็จกลับเมือง พระรามทำอุบายให้หนุมานไปทูลว่าพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว จะถวายพระเพลิง นางสีดาจึงยอมเข้าเมือง แต่เมื่อทราบว่า เป็นอุบายของพระราม นางจึงแทรกแผ่นดินหนีไปอยู่กับพญานาค เรื่องที่ต่างไปเช่นนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงสันนิษฐานว่าเรื่องราวของไทยคล้ายกับฉบับองคนิทาย ไม่ใช่อุตตรนิทาย

1.2 เรื่องที่มีแต่ในรามเกียรติ์

1. หิริณยักษ์มีวันแผ่นดิน ปรากฏในตอนต้นเรื่องรามเกียรติ์ หิริณยักษ์เป็นยักษ์ที่บำเพ็ญตบะนานจนพระอิศวรประทานพรให้มีฤทธิ์ จึงเกิดกำเริบถึงกับมีวันเอาแผ่นดินหนึ่งลงไปซ่อนใต้บาดาล พระอิศวรให้พระนารายณ์อวตาร เป็นหมูมาปราบ จึงฆ่าหิริณยักษ์ แล้วเอาเขี้ยวเกี่ยวแผ่นดินนั้นขึ้นมาจากบาดาล เนื้อความนี้ตรงกับนารายณ์อวตารปางที่ 3 เรียกชื่อว่า วราหาวตาร จึงสันนิษฐานว่า เราคงจะนำเอาเรื่องอวตารปางนี้ของพระนารายณ์มารวมไว้เนื่องจากเป็นเรื่องของพระนารายณ์เหมือนกัน เนื้อความนี้จึงไม่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องรามเกียรติ์และไม่มีในฉบับวาลมิกิ

2. นารายณ์ปราบหนทุก เป็นเรื่องแสดงกำเนิดของทศกัณฐ์ ว่าเดิมเป็นยักษ์รับใช้เทวดา ชื่อนนทก จะกล่าวถึงรายละเอียดเมื่อพูดถึงวิเคราะห้ตัวละคร รัชกาลที่ 6 ทรงสันนิษฐานว่าเนื้อความนี้จะมาจากนารายณ์อวตารปางหนึ่ง ที่เรียกว่า อัปคราวตาร แต่เราจะได้ยินได้ฟังมาจากที่ใดไม่ทราบได้ เพราะปางนี้ไม่มีรวมอยู่ในนารายณ์สิบปาง

3. พระรามสבתนางสีดา ปรากฏในตอนพระรามเดินทางเข้าไปในเมืองมิถิลาเพื่อยกรัตนธนู ผู้ที่ทำได้จะได้อภิเษกกับนางสีดา ระหว่างเดินเข้าประตูเมือง พระรามได้สพบพระเนตร

กับหญิงงามผู้หนึ่งที่ชื่อพระแกล นางผู้นั้นคือนางสีดานั่นเอง เนื้อความตอนนี้ รามายณะทมิฬ ชื่อรามาวตารัม ของกัมพัน กล่าวบรรยายรายละเอียดไว้ตรงกันว่า ขณะพระรามเดินเข้าประตูเมือง ธงทิวปลิวสบัดเหมือนเชื้อเชิญเสด็จให้รีบไปจะได้พบนางสีดา และได้สบสายพระเนตรกับหญิงงาม เกิดความรู้สึกปั่นป่วนรุนแรงและเจ็บพลันเรื่องการสบตานี้ไปใช้เป็นปมสำคัญตอนพระรามใช้หนุมานนำแหวนและผ้าสไบไปถวายนางสีดาที่กรุงลงกาเพื่อส่งข่าวว่าพระองค์เสด็จมาตามพระรามเข้าใจดีว่านางสีดาคงจะไม่เชื่อว่าหนุมานเป็นทูตมาจากพระองค์จริง เกรงจะเป็นอุบาย ทศกัณฐ์ พระรามจึงบอกความลับข้อนี้ให้หนุมานไปกราบทูลนางสีดาดำวยเพื่อยืนยันตัว

4. นางเบญกายแปลง (ตอนนางลอย) ตอนนี้เป็นตอนที่นิยมนำมาเล่นโขนมาก เพราะแสดงทั้งความสามารถ ปฏิภาณ และความเจ้าชู้ของหนุมาน และเป็นตอนที่บทพากย์แต่งได้อย่างไพเราะกินใจ มีอารมณ์เศร้าสลดไปกับพระรามที่คร่ำครวญด้วยเสียดายนางสีดา รัชกาลที่ 6 ทรงสันนิษฐานว่าเนื้อความตอนนี้เราน่าจะเอามาจากหนุมานนาฏกะ แต่เสฐียรโกเศศกล่าวว่าคล้ายกับเรื่อง พระรามชาดกของลาว แต่แทนจะเป็นนางเบญกายหลานทศกัณฐ์แปลงร่างมาเป็นสีดา กลับเป็นว่าทศกัณฐ์เสกต้นกล้วยเป็นสีดาลอยนำมา เราอาจจะได้ที่มาทางเดียวกับเรื่องพระรามชาดก แต่มาแปลงใหม่ให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องขึ้น

5. หนุมานวิวาทนิลพัท และหนุมานกับนางสุพรรณมัจฉา (ตอนจองถนน) เป็นบทโขนที่นิยมกันมากอีกตอนหนึ่ง เหตุที่วิวาทกันเป็นเพราะนิลพัทรีบก่อนหินด้วยมือซ้าย หนุมานถือว่าเป็นการลบหลู่ จึงเกิดต่อว่าต่อขานกันขึ้น พระรามจึงให้นิลพัทไปรักษาเมืองชิตขิน คอยส่งเสบียงและคาดโทษให้หนุมานจองถนนให้เสร็จใน 7 วัน โดยมีนิลราชเป็นผู้ช่วย หนุมานจองถนนไม่เสร็จสักทีแม้ใกล้จะถึงเวลาที่กำหนด เมื่อลงไปตรวจดูจึงพบว่านางสุพรรณมัจฉาได้รับคำสั่งจากทศกัณฐ์ให้มาทำลายพิธีของถนน หนุมานก็ยกเอานางสุพรรณมัจฉาเป็นเมีย และให้ช่วยจองถนน การจองถนนจึงเสร็จตามเวลา แล้วนางไปสำรวจบุตรที่เกิดกับหนุมานทิ้งไว้ที่หาดทรายไมยราพเจ้าบาดาลนำไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ชื่อ มัจฉานู เรื่องราวในตอนจองถนนนี้น่าจะได้อาจารามายณะของทมิฬ ซึ่งเราอาจจะได้รับมาโดยตรงหรือผ่านชาวมลายูเพราะมีเหมือนกัน

6. หนุมานผูกผมนางมณฑาทศกัณฐ์ เป็นตอนที่หนุมานหักยอดปราสาทเข้าไปเอาหินบดยาที่ทศกัณฐ์หนุนนอนมาบดยาเพื่อแก้ฤทธิ์หอกรบิลพัทที่ทศกัณฐ์แปลงไปถูกพระลักษมณ์ หนุมานได้สะกดทศกัณฐ์และนางมณฑาทศกัณฐ์แล้วผูกผมทั้งสองเข้าด้วยกัน พร้อมทั้งเขียนวิธีแก้ให้หลุดไว้ ฉะนั้นเมื่อทั้งสองตื่นบรรทมจึงอยู่ในสภาพที่บรรยายไว้ว่า

“สองมือย้อยกวัชไว้
แต่จุดมาคว้าไปสับสน
ปล้ำปลุกขลุขลุขลุสองคน
ที่บนแท่นทองไสยา”

ทศกัณฐ์ไปตามฤๅโคบุตรมาแก้ พระฤๅก็แก้ไม่ได้ต้องใช้วิธีที่หนุมานบอกไว้ คือให้

นางมณฑิตบเศียรทศกัณฐ์สามที จึงจะพ้นจากคำสาป เรื่องนี้มีในรามายณะมลายูด้วย อาจจะ
ได้อิทธิพลมาจากทางนี้

7. อินทรชิตแปลงร่างเป็นพระอินทร์และหนุมานหักคอช้างเอราวัณ อยู่ในตอนศึก
อินทรชิตครั้งที่ 3 รัชกาลที่ 6 ทรงสันนิษฐานว่าเราคงไปเอาเรื่องตอนกำเนิดหนุมานมาผสมใน
เนื้อเรื่องแทรกเข้าไว้ เพราะจดจำนิทานมาอย่างสับสน ตอนกำเนิดหนุมาน หนุมานเหาะขึ้นไป
จับพระอาทิตย์มากิน พระราหูจึงไปฟ้องพระอินทร์ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณมาดูโดยมีราหูนำ
หน้ามา หนุมานหันไปจับพระราหู ราหูเข้าแอบหลังพระอินทร์ หนุมานเห็นช้างเอราวัณคิดว่า
เป็นผลไม้จึงเข้าไปจะจับกิน พระอินทร์จึงตีด้วยวัชระ (สายฟ้า) หนุมานตกลงมาคางหัก ลิงน้อย
นั้นจึงได้ชื่อว่าหนุมาน แปลว่า คางหัก

8. พระรามเข้าโกศ เป็นตอนที่พระรามอุบายให้นางสีดามาคืนดี โดยทำที่ว่าสิ้นพระ
ชนม์ ให้สร้างพระเมรุ แล้วให้หนุมานไปทูลเชิญนางสีดามาปลงพระศพ นางสีดาคร่ำครวญอยู่
ข้างโกศด้วยความอาลัยรัก พระรามจึงเสด็จออกจากม่านที่แผงไว้มาอ้อม พอรู้ความจริงนางสีดาจึง
ขอให้พระธรณีแหวกเป็นช่องรับตัวนางไป เรื่องนี้ค้นหาบ่อเกิดที่มาไม่พบ อาจจะเป็นเรื่องที่เรา
แทรกเข้าไปเอง เพราะการปลงพระศพโดยใช้โกศเป็นประเพณีของไทยอยู่

ข้อสันนิษฐานเรื่องบ่อเกิดที่มาของเรื่องที่มีแต่ในรามเกียรติ์

1. มาจากรามายณะฉบับอื่น ๆ ในอินเดีย เช่น ทมิฬ เบงกาลี ซึ่งรับมาโดยตรงและ
โดยทางอ้อม

2. จาการามายณะของประเทศใกล้เคียง เช่น ชาว มลายู

3. เพิ่มเติมขึ้นเองโดยนำนิทานพื้นบ้าน หรือมาจากคติศาสนา ความเชื่อและขนบธรรมเนียม
ประเพณีไทย

การรับเอาเรื่องต่าง ๆ ของรามเกียรติ์เข้ามาเป็นการจดจำมาจากนิทานที่เล่าสู่กันฟัง จึงทำให้
ผิดเพี้ยนไปบ้าง หรืออาจจะดัดแปลงให้เข้ากับลัทธิความเชื่อของเราโดยเจตนา

2. ตัวละคร

2.1 กำเนิดตัวละครสำคัญบางตัว

สีดา

รามายณะ บอกว่าท้าวชนกผู้ครองนครมิถิลาไปไถนา ได้เด็กหญิงมาจากรอยไถได้นำ
มาเลี้ยงเป็นลูกให้นามว่า "สีดา" แปลว่า รอยไถ และกำหนดไว้ว่าผู้ที่จะเป็นคู่ต้องสามารถก่ง
รัตนธนูได้ พระรามเป็นผู้ก่งธนูได้ จึงได้อภิเษกกับนาง ในตอนท้ายเมื่อนางน้อยใจในพระราม
นางจึงให้พระแม่ธรณีมารับนางไปตามเดิม เพราะนางถือกำเนิดมาจากแผ่นดิน

รามเกียรติ์ กล่าวถึงนางสีดาไว้พิศดารกว่ารามายณะมาก คือให้นางสีดาเป็นลูกทศกัณฐ์

และนางมณฑิ ตอนนางมณฑิตั้งครรภ์ เป็นช่วงเวลาเดียวกับท้าวทศรถทำพิธีขอลูก นางมณฑิ ได้กลืนข้าวทิพย์จากอโยธยา นางจึงให้กานาสูรไปโอบเอาก่อนข้านั้นมาได้ส่วนหนึ่ง เมื่อนางคลอด ได้พระธิดาซึ่งร้องว่า "ผลาญราพณ์" อยู่ถึง 3 วัน ไทรทำนายว่ากุมารนี้เป็นกาลกิณี ทศกัณฐ์จึงให้ใส่ผะอบลอยน้ำไป พระฤๅษีเห็นว่าทารกน้อยจะเป็นภาระในการบำเพ็ญพรตจึงฝังนางไว้ในดิน แต่เมื่อไม่บรรลุมรรคผล จึงเกิดความเบื่อหน่ายคือลาเพศกลับไปครองราชสมบัติตามเดิม จึงได้ขุดเอาผะอบลที่ฝังดินไว้คืนมาพบว่าทารกน้อยนั้นเจริญจนอายุได้ 16 ปีแล้ว ได้ให้ชื่อนางว่า "สีดา" แล้วพาเข้าเมืองพร้อมทั้งทำพิธียกศรเพื่อเลือกคู่ให้นาง ตอนท้ายเรื่องที่นางตั้งจิตอธิษฐานให้พระแม่ธรณีมารับคืนไป ของเราก็มีแต่เนื้อเรื่องเพียงนบปางดังกล่าวแล้ว

เรื่องนางสีดาที่ว่าเป็นลูกทศกัณฐ์และนางมณฑินี้ ความเหมือนกันกับทิกะยัตครีรามของมลายู เราอาจจะได้เค้ามาจากทางนี้

หนุมาน

รามายณะ (อุตตราถนั) กล่าวว่า หนุมานเป็นลูกนางอัชญา มเหสีท้าวเกศรีกปราช ผู้ครองสำนักอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ แต่พ่อที่แท้จริงคือพระพาย นางอัชญาได้คลอดทารกทิ้งไว้ในป่า เมื่อทารกหิวจัดเห็นพระอาทิตย์คิดว่าเป็นผลไม้จึงเหาะขึ้นไปจับกิน พระพายช่วยพัดให้คลายร้อน พอดีกับพระราหูกำลังจับพระอาทิตย์ เห็นหนุมานเหาะขึ้นไป ราหูเลยปล่อยแล้วไปทูลพระอินทร์ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเสด็จมาดูพร้อมด้วยราหู หนุมานจะจับพระราหู ราหูจึงหนีไปแอบข้างหลังพระอินทร์ หนุมานหันมาจับช้างเอราวัณแทนเพราะคิดว่าเป็นผลไม้ใหญ่ พระรามจึงตีด้วยวัชระตกลงมาจากฟ้า

รามเกียรติ์ กล่าวว่า ในตอนที่พระอิศวรทูลขอให้พระนารายณ์อวตารลงมาปราบอชรรณ พระอิศวรให้แบ่งกำลังของพระองค์ส่วนหนึ่ง ให้พระพายนำไปพร้อมด้วยอาวุธคือตรี ศทา จักร ไปขัดเข้าปากนางสวหะซึ่งถูกมารดาสาปให้ยืนดินเดียวเหนียวกินลมอยู่ที่เชิงเขาจักรวาล และพระพายคอยรักษาไว้ นางสวหะตั้งครรภ์นาน 30 เดือนจึงคลอดเมื่อปีขาลวันอังคารเดือนสาม เป็นลิงเผือกเพศผู้ ตัวใหญ่ราวอายุ 16 ปี และสามารถแปลงฤทธิ์เป็นสี่หน้าแปดมือ หาวเป็นดาวเป็นเดือน มีคุณทศนเพชรเขี้ยวแก้ว นางสวหะบอกแก่ลูกว่าหากใครทักของวิเศษเหล่านี้ (เนื่องจากปกติจะมองไม่เห็น) ให้สวามีก็กั๊กกับผู้นั้น เพราะนั่นคือพระนารายณ์ ต่อมาหนุมานได้รับพรจากพระอิศวรให้อายุยืนชั่วกัปป์ก็กลับ ใครฆ่าก็ฟื้นได้

ทศกัณฐ์ (ทศกริวะ หรือทศกริว)

รามายณะ กล่าวว่าทศกัณฐ์มีเชื้อสายของพรหม ทศกริว กุมภกรรณ และพิเภกษณ์ สามพี่น้องตั้งพิธีบำเพ็ญตบะด้วยความเพียรเป็นเวลาหลายพันปี จนพระพรหมเสด็จมาประทานพรให้ ทศกริวขอให้ตนเป็นอมตะ พระพรหมไม่โปรดให้ จึงขอพรใหม่ว่า อย่าให้ตายด้วยอำนาจ

นก นาค ยักษ์ แตตย์ ทานพ หรือเทวดา ส่วนมนุษย์นั้นไม่กลัวพระพรหมจึงประทานพรให้ และให้สามารถแปลงกายได้ดั่งใจ

ต่อมาทศครีพได้บุษบกจากพี่ชายจึงเหาะไปเที่ยวเขาไกรลาส บุษบกไปหยุดหน้าพระ นนทศวรรซึ่งเป็นภาคหนึ่งของพระอิศวร พระนนทศวรรห้ามเข้าในบริเวณ ทศครีพไม่เชื่อฟังจึง ได้ต่อสู้กัน ทศครีพเห็นหน้าพระนนทศวรรใกล้ ๆ ก็เห็นคล้ายวานร จึงหัวเราะเยาะ พระนนทรี ศวรรจึงทำนายว่าต่อไปวานรจะเป็นผู้นำหายนะมาสู่ทศครีพและพวกพ้อง ทศครีพทนงตนว่าได้ พรจากพระพรหม จึงถอนเขาไกรลาส พระอิศวรกดภูเขาไว้ด้วยนิ้วพระบาทเพียงนิ้วเดียว มือ และแขนของทศครีพถูกทับได้รับความเจ็บปวดจึงร้องทูลขอขมาลาโทษ โดยสวดมนต์สรรเสริญ พระอิศวรอยู่หลายพันปี พระอิศวรจึงปล่อยให้เป็นอิสระ และให้ชื่อว่า "ราพณ์" ด้วยเหตุที่ถูก ภูเขาทับร้องเสียงดังอยู่เป็นเวลานาน

ทศครีพจึงได้ชื่อเรียกอีกชื่อว่าร่าพณ์ ไม่ได้เรียกกันว่า ทศกัณฐ์เหมือนอย่างของไทย รามเกียรติ์ กล่าวว่ายอดดีชาติของทศกัณฐ์คือ นนทก อสูรเทพบุตรผู้มีหน้าที่ล้างเท้า เทวดาที่จะขึ้นเฝ้าพระอิศวร เทวดาต่างแกล้งนนทกต่าง ๆ นานา นนทกทนรับใช้อยู่เป็นเวลาโกฏิปี ไม่ได้ได้รับความดีความชอบแต่ประการใดนอกจากถูกกลั่นแกล้ง จึงตรงไปขอพรจากพระอิศวรให้ มีนิ้วเพชร ซึ่งใครต้องตาย พระอิศวรโปรดประทานให้ เมื่อได้อ่านาจิเศษ นนทกจึงยามใจระราน เหล่าเทวดาจนล้มตายเป็นอันมากด้วยนิ้ววิเศษของตน พระอิศวรจึงให้พระนารายณ์ไปปราบ พระนารายณ์แปลงร่างเป็นนางอัปสรไปรำล่อ นนทกร้าตามจนถึงท่านาคาม้วนหาง นนทกจึงชี้ นิ้วเพชรเข้าที่ตัว ขาหักล้มลง นางอัปสรคืนร่างเป็นพระนารายณ์เหยียบบอกไว้ เมื่อนนทกเห็นว่า เป็นพระนารายณ์จึงตัดพ้อว่า

“เหตุใดมิทำซึ่งหน้า	มารยาเป็นหญิงไม่บัดสี
ฤว่ากลัวนิ้วเพชรนี้	จะชี้พระองค์ให้บรรลัย
ตัวขามีมือแต่สองมือ	ฤจะสู้พระสี่กรได้
แม้สี่มือเหมือนองค์พระทรงชัย	ที่ไหนจะทำได้ดั่งนี้”

พระนารายณ์จึงทรงตอบว่า

“ไซ้ว่าจะกลัวฤทธา	ศักดานิ้วเพชรนั้นเมื่อไร
ชาตินี้มีมีแต่สองหัตถ์	จงไปอุบัติเอาชาติใหม่
ให้สิบเศียรสิบพักตร์เกรียงไกร	เหาะเหินเดินได้ในอัมพร
มีมือยี่สิบช้ายขวา	ถือคทาอาวุธธนูศร
กูจะเป็นมนุษย์แต่สองกร	ตามไปราญรอนชีวี”

จากนั้น พระนารายณ์ตัดศีรษะนนทก นนทกไปบังเกิดเป็นทศกัณฐ์ ไอรสท้าวลัสเตียน

กับนางรัชฎา ครองเมืองลงกา ประวัติส่วนที่ต่างไปนี้ คงเป็นเพราะเราเอาเรื่องนารายณ์อวตาร มาผสมเข้าไปด้วย

มณฑิโท

รามายณะ ใช้ชื่อว่า มณฑิโททรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงอธิบายว่าชื่อนี้มาถึงไทยกลายเป็น มณฑิโทเทวี เพราะหลงแปลศัพท์ "มณฑิโท" ว่ามาจากมณฑิฑุกะ คือกบแท้จริง "มณฑิโททรี" มาจาก "มณฑิฑะ" แปลว่า ประดับ และ "อุทรี" แปลว่า ผู้มีท้อง รวมความว่า "มีท้องอันประดับแล้ว" ในรามายณะกล่าวถึงนางมณฑิโททรีว่าเป็นธิดาพญาแทตย์ ชื่อมัยกับนางอัปสรชื่อนางเหมาวดี ทศกัณฐ์ได้มาเป็นชายา ต่อมาเมื่ออรสนามว่า เมฆมาท (ของไทยใช้ชื่อรณพิภคร์) ภายหลังได้นามว่า อินทรชิต เพราะรบชนะพระอินทร์

รามเกียรติ์ เนื่องจากเราหลงแปลว่าชื่อนางมณฑิโทมาจาก มณฑิฑุกะ แปลว่า กบ จึงมีประวัติของนางมณฑิโทพิสดารกว่ารามายณะว่า มีพระฤๅษี 4 องค์บำเพ็ญพรตที่เขาคิณนิพานต์ ทุกวันพระฤๅษีจะเอานมที่เหลือให้ทานนางกบตัวหนึ่ง นางกบรู้สึกในบุญคุณของฤๅษีมาก วันหนึ่งนางเห็นนางนาคขึ้นมากายพิชใส่ขามนม เนื่องจากโกรธที่พระฤๅษีเอาไม่ไปเคาะขนคางขณะนางกำลังสมจรรกับงูคืน นางกบเกรงพระฤๅษีจะตายจึงกระโดดลงไปให้อ่างนม พระฤๅษีเห็นนางกบตายอยู่ในอ่างนมจึงเป่ามนต์ให้ฟื้น แล้วซักถามได้ความว่า นางยอมตายแทนพระฤๅษี พระฤๅษีจึงชุบนางกบเป็นหญิงงาม ชื่อนางมณฑิโท แล้วนำไปถวายพระอิศวร พระอิศวรรับนางไว้เป็นข้ารับใช้พระอุมา ต่อมาเมื่อทศกัณฐ์อาสาหลักเขาไกรลาสให้ตั้งตรงเนื่องจากวิรุพหกเอาสังวาลขว้างตึกแกด้วยความโมโห พระอิศวรจึงประทานพรว่าอยากได้สิ่งใดจะยกให้ ทศกัณฐ์ทูลขอพระอุมา พระอิศวรจึงต้องยกให้ พระนารายณ์จึงแปลงร่างมาเกลี้ยกล่อม ออกอุบายให้คืนพระอุมา และแนะนำให้ชื่อนางมณฑิโทไปแทนทศกัณฐ์ทำตามเพราะไม่อาจเข้าไปใกล้ตัวพระอุมาได้ ด้วยพระนางร้อนเป็นไฟ ขณะทศกัณฐ์พานางมณฑิโทไปลงกา ต้องเหาะข้ามนครขีดขิน พาลีเจ้าเมืองเหาะขึ้นไปแย่งชิงนางมาได้ นางมณฑิโทได้ตั้งครรภ์กับพาลีซึ่งเป็นพญาวานร ก่อนที่นางมณฑิโทจะไปอยู่กับทศกัณฐ์ พระฤๅษีองค์คดแหวะท้องนางเอาลูกออกใส่ท้องแพะไว้ เมื่อครบกำหนดจึงถือกำเนิดมา ลูกของมณฑิโทและพาลีนี้มีนามว่า "องคต"

2.2 บทบาทและบุคลิกของตัวละครบางตัว

พระราม

รามายณะ พระรามเป็นผู้ที่เข้มแข็ง เชื้อมั่นในฝีมือความสามารถของตนเองอย่างสูง เมื่อพระพรหมมอบหมายให้ไปเกิดเป็นมนุษย์เพื่อปราบอธรรม พระนารายณ์รับคำด้วยความเชื่อมั่นในฝีมือของตนว่าจะรักษาโลกให้พ้นภัย และปกป้องมนุษย์อยู่นานถึงหมื่นหนึ่งพันปี แต่โดยทั่วไปในรามายณะก็เห็นว่าพระรามเป็นมนุษย์ ไม่ใช่เทพเจ้า แต่ก็มีชื่อมนุษย์ธรรมดาสามัญ ที่มี

ทั้งความดีและความชั่ว พระรามในรามายณะเป็นมนุษย์ในอุดมคติ เป็นผู้ที่มีความประพฤติเป็นเลิศ ยึดมั่นในเมตตธรรม และหลักธรรมต่าง ๆ ประดุจเป็นผู้ทรงศีลมากกว่าเป็นนักรบ พระรามประพฤติตนได้งดงามทุกฐานะ ไม่ว่าจะเป็นลูก ก็เป็นลูกที่ดีอยู่ในโอวาท และกตัญญู เป็นพี่ที่รักน้องเทียมชีวิตตนเองทุกคน ไม่มีอาฆาตพยาบาท และต้องการให้น้อง ๆ สามัคคีปรองดองกัน เช่น ห้ามไม่ให้พระลักษมณ์ต่อสู้กับพระภรต เป็นสามีที่รักเดียวใจเดียว ผิดจากพระเอกในวรรณคดีอินเดียและวรรณคดีไทยทั่วไป เป็นห่วงเป็นใยนางสีดาและติดตามหานางอย่างไม่ย่อท้อ ในฐานะเป็นกษัตริย์ทรงฟังเสียงราษฎร และถือความเป็นสุขของราษฎรสำคัญกว่าความสุขส่วนพระองค์ เช่นยินดีเนรเทศนางสีดาผู้เป็นที่รักดังดวงใจเพื่อให้ประชากรราษฎรสบายใจ

รามเกียรติ์ ของไทยเห็นว่า พระรามไม่ใช่บุคลลธรรมดา แต่เป็นนารายณ์อวตาร ดังจะมีชื่อเรียกขานพระรามไปต่าง ๆ เพื่อบ่งบอกว่าพระรามคือเทพเจ้า เช่น พระรามบรมจักรกฤษณ์ พระสุริยวงศ์องค์นารายณ์เรืองศรี พระจักรีผู้ปรีชาชาญ พระสีกร เป็นต้น นอกจากนี้ ในบทกลอนยังมีหลายตอนทั้งที่เป็นการบรรยายและคำพูดของพระรามเองว่า พระองค์คือพระนารายณ์ การอวตารลงมาปราบอธรรมนี้เป็นการอวตารหมู่ ด้วย ฉะนั้นพระรามจึงมิได้รับคำพระอิศวรทันทีเมื่อพระอิศวรทูลขอให้มาปราบอธรรม กลับทูลว่า

“แต่ผู้เดียวจะล้างอาธรรม	จะไม่สิ้นพงศ์พันธุ์ยักษา
จะขอทาเพชรจักรา	ทั้งมหาสังข์ทักษิณาวัฏ
กับนาคอันเป็นบัลลังก์ทรง	ไปเกิดร่วมวงศ์พงศ์กษัตริย์
ในมหานาคจักรพรรดิ	กำจัดอาธรรมอันธพาล
ขอทั้งองค์พระลักษมี	ชนนี้โลกยอดสงสาร
กับเทพาไปเป็นบริวาร	จะได้ช่วยสังหารกุมภีณห์”

ฉะนั้น พระอิศวรจึงบัญชาให้พระนารายณ์และอาวุธคู่มือต่าง ๆ ลงมาบังเกิดเป็นกษัตริย์สี่พี่น้องแห่งเมืองอโยธยา และพระลักษมีลงมาบังเกิดเป็นนางสีดา ดังกลอนว่า

เจ้าไปเกิดเกิดเป็นกษัตริย์	สุรวงศ์จักรพรรดิมหาศาล
ทรงนามพระรามอวตาร	ในสถานกรุงศรีอยุธยา
จักรเป็นพระพรตศยง	ถัดองค์พระนารายณ์เชษฐา
ฝ่ายสังข์บัลลังก์นาคา	เป็นพระลักษมณ์อนุชาฤทธิรอน
อันซึ่งคทาวราฐ	เป็นพระสีตรุดชาตสมร
องค์พระลักษมีบังอร	ไปเกิดในนครลงกา
ชื่อว่าสีดานงลักษณ์	เป็นบุตรทศพัทธ์ร์ยักษา

นอกจากนี้เทพเจ้าอื่น ๆ ยังช่วยกันแบ่งฤทธิ์ไปกำเนิดเป็นเหล่าวานรทหารเอกของ

พระราม เพื่อช่วยทำการรบครั้งใหญ่นี้ เช่น พระอินทร์ร่วมรักกับนางอัจนรา เมียพระฤๅษีโคดม เกิดเป็นพาลี พระอาทิตย์รักกับนางอัจนราเช่นกัน บังเกิดเป็นสุคริพ พระศิวะประทานลูกพระ กภาพให้เกิดมาเป็นนิลพัท ลูกท้าวมหาชมพู และซุบเหว้อโคธของพระองค์เองไปบังเกิดเป็นชมพูพาน ทั้งยังโปรดให้เวสสุธยานเทพบุตรไปบังเกิดเป็นพิเภกน้องร่วมไส้ของทศกัณฐ์เพื่อเป็นไส้ศึกให้ พระราม ส่วนพระนารายณ์ส่งอาวุธประจำพระองค์ คือ คทา จักรแก้ว ดรีเพชร ให้พระพาย พัดไปเข้าปากนางสวาทะซึ่งยืนดินเดียวเหนียวกินลมอยู่ที่เชิงเขาจักรวาล บังเกิดเป็นหนุมาน

การเน้นย้ำว่าศึกปราบอธรรมครั้งนี้เป็นกิจการของเทพเจ้า ทำให้เกิดผลเสียแก่บทบาท และบุคลิกภาพของพระรามเองในฐานะที่เป็นตัวละคร เพราะทำให้รู้สึกว่าการรบแต่เพียงผู้เดียว คงมีอาจเอาชนะทศกัณฐ์ได้ ที่ทำศึกยืดเยื้อมาหลายครั้งก็เพราะมีไพร่พลต่าง ๆ ช่วยรบ พระลักษมณ์ ออกรบจนบาดเจ็บหลายครั้ง การศึกแต่ละครั้งล้วนมีแม่ทัพวานรคอยช่วยเหลือ เช่น หนุมาน จนในครั้งสุดท้ายเมื่อพระรามจะประหารทศกัณฐ์หนุมานก็เป็นผู้หลอกเอากลองดวงใจของทศกัณฐ์ มาได้ พระรามจึงแทบจะไม่ได้ลงมือกระทำการรบด้วยพระองค์ตามลำพังแม้สักครั้ง การที่มีพิเภก เป็นไส้ศึกให้ก็ทำให้คุณสมบัติความสามารถของพระรามลดน้อยลง เพราะพระรามมีพิเภกเป็นผู้ บอกกลศึกให้ทุกครั้งไป

ถึงแม้ว่าในด้านบุคลิก ความสามารถ พระรามไทยจะดูอ่อนแอ ไม่เป็นตัวของตัวเอง ด้อยฝีมือไม่ลวยมือกว่าพระรามของวาลมิกิก็ตาม แต่ในแง่ของการสร้างตัวละคร พระรามของเรามี ลักษณะเป็น “บุปผน” มากกว่าจะเป็น “แบบฉบับในอุดมคติ” อย่างพระรามของวาลมิกิ ทั้งนี้เป็น เพราะจะรู้สึกว่าการรบในรามเกียรติ์ของไทยมีทั้งข้อดีและข้อบกพร่องตามวิสัยบุปผน ส่วนที่เป็นคุณสมบัติดีของพระราม คือประพุดิตตนเป็นเลิศในสถานะต่าง ๆ เช่น เป็นลูกที่กตัญญูและ เชื่อฟัง เป็นพี่ที่รักน้อง เป็นสามีที่รักเดียวใจเดียว ในฐานะกษัตริย์ ก็ทรงเป็นทั้งนักรบและนัก การปกครองที่สามารถ เช่นเป็นหลักชัยแก่ไพร่พล ลงโทษเมื่อผู้อยู่ใต้ปกครองทำความผิด อย่าง ลงโทษหนุมานที่กระทำเกินกว่าเหตุหลายครั้งและให้บำเหน็จรางวัลตอบแทนแก่ผู้ที่ทำดีอย่าง เดิมที อย่างเช่นทรงมอบราชสมบัติโยธยาทั้งหมดให้ตามสัญญา ส่วนลักษณะที่เป็นโทษสมบัติ คือ การฟังความจากพิเภกที่ปรึกษาทุกเรื่องจนดูเหมือนว่าพระรามไม่ได้เป็นตัวของตัวเองนัก นอกจากนี้หลายครั้งที่พระรามแสดงความใจร้อน ด่วนตัดสินใจง่าย ๆ จนดูเหมือนว่าเป็น “คนหูเบา” อย่างเช่นตอนที่พระลักษมณ์จะมาพระพรตด้วยคิดว่าเป็นต้นเหตุให้พระรามถูกเนรเทศ พระราม ห้ามไว้แต่กล่าวว่า “ถ้าพระพรตร่วมคิดกับขมนี ไฉนกันงานที่จะสังหาร” หรือตอนนางสีดาถูกนางอสูร ปิศาจเข้าสิงให้วาดรูปทศกัณฐ์ พระรามแค้นใจสั่งให้พระลักษมณ์นำนางสีดาไปประหารโดยไม่ ได้คำนึงว่านางเป็นมเหสีร่วมทุกข์ร่วมสุขมาเลย แต่เมื่อต้องการจะคืนดีกับนางสีดาในภายหลัง ก็ ให้หนุมานไปทำอุบายหลอกเอาตัวมา

อย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบบุคลิกภาพของพระรามกับพระเอกในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ พระรามก็มีความเป็นมนุษย์ในอุดมคติมากกว่ามนุษย์จริง ๆ อยู่นั่นเอง เช่น การรักเดียวใจเดียว ไม่เจ้าชู้ ก็ผิดลักษณะพระเอกไทยอยู่มาก นอกจากนี้ก็มีตัวอย่างหลายครั้งที่แสดงว่าพระรามรักษาเกียรติยศมากกว่าจะแสดงความรู้สึกอารมณ์แท้ ๆ ของตนเอง เช่นไม่ทรงพุ่มพ่ายจนเกินกว่าเหตุ เมื่อคิดว่าสิดาสน์พระชนม์ และพยายามระงับความอาฆาตพยาบาททศกัณฐ์

พระดาลเดือดแล้วดับได้

เกรงเทพไฟจะติฉิน

ไฉนหนอพระยุพิน

ยุพาไฟจะคืนเป็น

อีกตอนหนึ่ง เมื่อเสร็จศึกลงกาได้พบนางสีดา ก็พยายามข่มใจไม่แสดงความรักและคิดถึงนางจนกว่านางจะได้ลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ให้ประจักษ์แก่คนทั้งปวงก่อน ดังที่ทรงคิดว่า

จะใคร่ไปอุ้มองค์นางลักษณ์

มาชมเหนือดักพระจักรกฤษณ์

แล้วเกรงเทवासราฤทธิ์

ทศทิศจะเหยียโยไฟ

ทั้งหมู่แสนยาพลากร

วานรจะนินทาได้

ว่ากูรักองค์อรไท

ไม่อายแก่ไทรโลกา

ความประพฤติเป็นเลิศในทุกทางนี้ทำให้พระรามเป็นพระเอกในอุดมคติเมื่อเทียบกับตัวละครในเรื่องอื่น ๆ แต่การที่เน้นย้ำว่าพระรามคือ “พระนารายณ์อวตาร” ก็คอยทำให้ลดความแคลงใจไปได้ว่าคนอะไรจะดีถึงเพียงนี้ เพราะยกให้เป็นเทพเจ้าไปเสียแล้ว

ทศกัณฐ์

รามายณะ กล่าวถึงราพณ์ว่ามีสง่างามเกรงขามและมีอำนาจ ราพณ์เป็นยักษ์ชั้นพรหมมิใช่ต่ำต้อยอย่างนนทก ยักษ์ล่างเท้าเทวดา ราพณ์จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นราชาแห่งยักษ์ ถึงแม้ราพณ์จะเป็นตัวละครฝ่ายผู้ร้าย ก็เป็นยักษ์ที่ประพฤติตนเป็นพาล เกกมะเทรกเกร และมักมากในกามารมณ์ จนถูกสาปว่าหากข่มขืนใจสตรีใดอีก สมองจะแตกเป็นเสี่ยง ราพณ์จึงไม่กล้ากระทำรุนแรงกับนางสีดา แต่ราพณ์ก็มีส่วนดีคือ มานะอดทนไม่ห้อถอยง่าย ๆ วาลมีก็สร้างราพณ์ให้นำเกรงขามอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นตัวละครที่ใจคอเด็ดเดี่ยว หนักแน่น เชื่อมมั่นในฝีมือความสามารถของตน และมักตัดสินใจด้วยตนเองโดยไม่ฟังเสียงผู้อื่น เช่น การลงโทษหนุมานด้วยการจุดไฟเผา ก็เป็นความคิดของราพณ์ ไม่ใช่อุบายของหนุมานอย่างที่ปรากฏในฉบับไทย ราพณ์จึงเป็นยักษ์ที่ยิ่งใหญ่ และเมื่อล้มก็ล้มอย่างยักษ์ยิ่งใหญ่มาก คือตายด้วยศรของพระรามไปโดยไม่หันหลังเสียร่ำลา เป็นการแสดงให้เห็นว่าเมื่อสู้ก็สู้กันจนถึงที่สุด เมื่อแพ้ก็จบบทบาทของตนเองลงไปด้วยทรง

รามเกียรติ์ ทศกัณฐ์เป็นตัวละครที่เด่นในนาฏศิลป์การละครและโขนของไทย เพราะเป็นยักษ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในเรื่อง จึงฮึกเหิมเข้มแข็งอย่างยักษ์และสง่างามนุ่มนวลอย่างเทวดา ทศกัณฐ์เป็นตัวละครที่มีชีวิตชีวาน่าสนใจ เพราะไม่ได้แสดงบุคลิกความสง่าเพียงด้านเดียวอย่าง

ราพณ์ แต่มีบทบาทและบุคลิกหลายอย่างทั้งสอดคล้องกันและขัดแย้งกันเอง อาจจะเป็นเพราะว่ากำเนิดของทศกัณฐ์ไม่ใช่ยักษ์ชั้นพรหมอย่างราพณ์ บทบาทบุคลิกของทศกัณฐ์ได้แก่ ความน่ารักและน่ากลัว มีความกล้าหาญ มีชดดียะมานะ ฉลาดเฉลียว มีเล่ห์เหลี่ยม แต่บางครั้งก็โง่งง ตลกขบขันน่าสมเพช มีความชั่วร้ายไร้ศีลสัตย์แต่ก็สามารถสำนึกผิดได้ในบั้นปลาย รวมความแล้วทศกัณฐ์มีความดีและความชั่วปะปนกัน

ทศกัณฐ์ของไทยมีนิสัยเลวร้ายเช่นเดียวกับราพณ์ คือ เป็นผู้มักมากในกามารมณ์ จึงเป็นยักษ์ที่มีชายาชาติพันธุ์ต่าง ๆ กัน ได้แก่แปลงเป็นเทพบุตรสมพาสกับนางอัสรบนชั้นดาวดึงส์ แปลงเป็นปลาสมาพาสกับนางปลา มีลูกคือ สุพรรณมัจฉา แปลงเป็นช่างสมพาสกับนางช่างพัง มีโอรส 2 คน คือ ทศศิรีธรและทศศิรีวัน ได้สมพาสกับนางสนมจำนวนพันคนมีลูกเรียกรวมกันว่า สหสังกุมาร และมีลูกกับนางสนมอีกสิบคนเรียกรวมกันว่า สิบรต มีลูกกับนางกาลอัคคีชื่อ บรรลัยกัลป์ มีลูกกับนางมณฑา คือ รณพัคตร์หรืออินทรชิต นางสีดา และไพนาสุริยวงศ์ ถึงกระนั้นเมื่อเห็นหญิงงามที่ใด ทศกัณฐ์ก็มักจะหลงรัก เช่น เห็นนางสีดาชอบใจจึงลักพาไปยังกรุงลงกา เป็นเหตุให้เกิดสงครามใหญ่ ทศกัณฐ์หลงในความงามของนางสีดามากเมื่อนางเบญจกาย ลูกพิเภกเนรมิตเป็นนางสีดาเพื่อไปลวงพระราม ทศกัณฐ์เห็นก็ "โงม" เข้ารับขวัญ

ความชั่วอีกหลายประการของทศกัณฐ์คือเป็นยักษ์ใจพาล มักใช้อำนาจไปในทางที่ผิดและเกกมะเหรกเกรสมอ เช่น รัชยานักสิทธิ์ว่าถ้ามีตบะแก่กล้าจะเป็นภัยแก่ตัวในภายหลัง จึงให้กากนาสูรไปทำลายสำนักฤๅษีทั้งสิ้นทุกเจ็ดวัน ไม่ให้มีโอกาสบำเพ็ญตบะได้ เป็นผู้ที่ยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่ ไม่เชื่อฟังใคร ไม่ชอบให้ใครทัดทาน ผู้ที่ไม่คล้อยตามมักจะได้รับการลงโทษ เช่น เนรเทศพิเภกออกจากเมืองเพราะพิเภกให้คืนนางสีดา คัดโทษกุมภกรรณน้องชาย เพราะกุมภกรรณทัดทานเช่นเดียวกับพิเภก แต่กุมภกรรณยอมทำตามที่พี่ชายต้องการแม้จะไม่เห็นด้วย ทศกัณฐ์ยังก้าวร้าวทำมาสิ่วราชผู้เป็นพระอัยกา เพราะพิพากษาให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้พระราม ทศกัณฐ์เป็นยักษ์ที่ใช้อารมณ์เป็นใหญ่ เมื่อต้องการสิ่งใดก็มักทำตามอำเภอใจ เช่น อยากรได้บุษบกแก้วของท้าวฤๅษีก็ชิงเอามาเป็นของตน ชูให้ท้าวฤๅษีบอกให้มิฉะนั้นจะฆ่าเสีย ท้าวฤๅษีไม่ยอมเกิดสู้กัน ท้าวฤๅษีหนีไปหาพระอิศวร ทศกัณฐ์ไล่ตามไป พระอิศวรกำลังเข้าฌานบนหลังช้าง ได้ยินเสียงอึกทักจึงลี้มพระเนตรขึ้นดู เห็นแล้วก็กริ้ว จึงถองงาช้างขว้างปักอกทศกัณฐ์ แล้วสาปให้งานั้นตรึงอกอยู่ ต่อตายแล้วจึงหลุดออกมา ทศกัณฐ์ต้องให้พระวิศ्वกรรมเลื่อยงาที่กินมาให้เรียบเสมอแผ่นอก เหล่านี้เป็นตัวอย่างในด้านความเลวร้ายใจพาลของทศกัณฐ์

ลักษณะนิสัยที่วาดไว้ตรงกันอีกอย่างคือ ทศกัณฐ์มีความอดทน มีชดดียะมานะ อย่าง

นำชมเชย เมื่ออ่านคู่มือตลอดทั้งเรื่องจะพบว่าทศกัณฐ์มิใช่จะมีฝีมือเก่งกล้าเลอเลิศเหนือคนทั้งปวง ทศกัณฐ์เคยรบแพ้พาลี รบแพ้อรชุน จนกระทั่งทำพิธีถอดดวงใจฝากไว้กับพระฤๅษีจึงฮึกเหิมว่า ตนเป็นอมตะใครฆ่าไม่ตาย ในการรบกับฝ่ายพระราม ทศกัณฐ์แทบจะทันท้ำล้างไม่ไหว เพราะ ขาดทั้งกำลังใจ กำลังไพร่พล พระญาติวงศ์มิตรสหายที่มาช่วยรบก็ล้มตายไปเกือบหมด ทศกัณฐ์ เคยคิดหนีแต่ก็กลับแข็งใจสู้ด้วยมานะกษัตริย์ดังกล่าว่า

“คิดคิดจะใคร่พอรไท	หนีไปอยู่ขอบจักรวาล
กับองค์สีดานงลักษณ์	ซึ่งพี่รักยอดสงสาร
ให้พันภัยเภทเหตุการณ์	คิดแล้วบันดาลละอายใจ
แก่หมู่เทवासुरาฤทธิ์	ทศทิศจะนิินทาได้
อันการจะถึงที่บรรลัย	ใครจะหนีได้ผิดที”

และอีกตอนหนึ่งว่า

“เราเป็นสุริย์วงศ์พรหมินทร์	จะให้ใครดูหมิ่นนั้นจนใจ
สู้ตายไม่เสียดายชีวิต	จะย่อท้อต่อมันกระไรได้
ตัวพี่ก็ชายอาชานาย	ไม่คิดอาลัยแก่ชีวี”

ทศกัณฐ์ของไทยมีบุคลิกภาพที่ต่างไปจากราพณ์ กล่าวคือ แม้ทศกัณฐ์จะยิ่งใหญ่ สง่า นำเกรงขามและน่ากลัวเพียงใด บางครั้งทศกัณฐ์ก็กลายเป็นตัวตลกที่น่าขบขัน น่าสมเพชเวทนา อยู่ไม่น้อย มักจะถูกฝ่ายวานรกลั่นแกล้งอย่างน่าอัปยศอดสูหลายครั้ง เช่นเมื่อครั้งแปลงร่างเป็นปู ไปทำลายพิธีลงสรวงขององคต ลูกนางมณฑโหมกับพาลี ซึ่งทศกัณฐ์ถือเสมอลูกชู้เป็นตราบาปของตนว่าเสียรู้พาลี ทศกัณฐ์จึงมาทำลายพิธีและฆ่าองคต แต่ปูทศกัณฐ์กลับถูกจับได้ พาลีให้องคต ลูกชายลากปูทศกัณฐ์ทรมานร่างกายและจิตใจเล่นอยู่ 7 วันจึงปล่อยตัวไป เมื่อทำสงครามกับพระราม ทศกัณฐ์ก็ได้รับความอัปยศหลายครั้งเช่นเสียรู้หนุมานจนหนุมานแผลงกา ต่อมาถูกสุครีพหักฉัตรและเอาเท้าคืบมงกุฎจากศีรษะถูกองคตซึ่งพระรามส่งมาเป็นทูตเจรจาความ ทำตัวดีเสมออย่างหยาบหยาบ ต่อมาเมื่อทศกัณฐ์ทำพิธีอุโมงค์ ขณะทำพิธีร้ายพระเวทและยึดมั่นในขันติ สุครีพ หนุมาน และองคต มาทำลายพิธีถือขันติของทศกัณฐ์ด้วยการเอานางมณฑโหมมายั้วหยอก ครั้งพระลักษมณ์ต้องหอกกบิลพิท พิเภกบอกยาให้และให้หนุมานไปเอาหินบดยาที่ทศกัณฐ์ หนูนอนมาจากเมืองลงกา เมื่อหนุมานนำหินบดยามาได้แล้วกลับแกล้งผูกผมทศกัณฐ์กับนางมณฑโหม โดยบอกวิธีแก้ว่านางมณฑโหมต้องตบเศียรทศกัณฐ์ ทำให้ทศกัณฐ์ได้รับความขายหน้า และในครั้งสุดท้าย ทศกัณฐ์หลงกลหนุมาน ตายใจรับหนุมานเป็นลูกบุญธรรม หนุมานจึงวางอุบายเอากลองดวงใจไปได้

ทศกัณฐ์จึงมีลักษณะที่ต่างไปจากราพณ์คือมิใช่ตัวแทนของความชั่วอย่างเดียวยัง
ราพณ์ แต่แสดงบุคลิกภาพภายในด้วย ทศกัณฐ์จึงเป็นยักษ์ที่สง่าผ่าเผย น่ารัก น่าเกลียด
และน่าขบขัน น่าสมเพช และน่าสงสารไปพร้อมกันด้วย ลักษณะของตัวละครฝ่ายผู้ร้ายที่เป็น
เช่นนี้ จะพบเสมอในวรรณคดีไทย เช่น จรกา ขุนช้าง ขุนตี่ ต่างเป็นตัวละครที่ถูกกลั่นแกล้ง
ถูกประจานให้ได้รับความอับอาย แต่จะทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสารเกิดเห็นใจแทนที่จะโกรธเกลียด
เราจึงจะเห็นว่ากวีไทยสร้างตัวละครอย่างจำลองมาจากคนจริง ๆ ไม่ใช่สร้างสัญลักษณ์แห่ง
ความดี ความชั่ว ขึ้นมาอย่างในวรรณคดีอินเดีย ตัวละครในรามายณะจึงเป็นภาพเพียงด้านเดียว
ของมนุษย์ ไม่ได้ทั้งชั่ว แต่รามเกียรติ์ไทยแสดงให้เห็นภาพจำลองของชีวิตจริง มนุษย์มีทั้งดีและ
ชั่ว มีทั้งความเข้มแข็งและอ่อนแอ มีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อน ฉะนั้นไม่ว่าตัวละครจะเป็นพระเอก
หรือผู้ร้ายมักจะมีคุณดีและความชั่วปะปนกันเสมอ และสังคมไทยมักจะทำให้ภัยคนชั่วที่สำนึก
ผิดในบั้นปลาย อย่างทศกัณฐ์แม้จะทำความเลวร้ายมาตลอด แต่ในบั้นปลายแห่งชีวิตได้สำนึกบาป
ที่ตนกระทำ "ตัวเราชั่วเองจึงเสียขนม แล้วได้รื้อรรมทั้งแผ่นดิน" ฉากตอนทศกัณฐ์ล้ม จึงเป็นฉาก
ที่งดงามน่าประทับใจ เพราะทศกัณฐ์จะส่งลาด้วยความสำนึกผิด ด้วยความห่วงใยคนที่อยู่เบื้อง
หลังทำให้เรามองเห็นความอ่อนโยนในใจของทศกัณฐ์ ชัยชนะของพระรามจึงเป็นชัยชนะที่สมบูรณ์
คือ ความดีชนะความชั่ว โดยสามารถเปลี่ยนความชั่วนั้นให้กลายเป็นความดีได้

สีดา

รามายณะ สีดาเป็นหญิงที่งามทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติ เป็นหญิงที่ได้รับความนิยมว่าเป็นนางแก้วคนหนึ่ง
ในสามคนในวรรณคดีสันสกฤต กวีวาดภาพนางสีดาว่าเป็นสตรีในอุดมคติไม่
ผิดไปจากพระราม คืองามเป็นเลิศ และความประพฤติเป็นเลิศ จึงคู่ประหนึ่งว่านางถือกำเนิด
มาเพื่อแสวงหาในการปราบอธรรมให้พระนารายณ์ เราจะไม่ค่อยรู้สึกที่นางสีดามีเลือดเนื้อเป็น
ผู้หญิงจริง ๆ ในด้านอารมณ์นางสีดามีอารมณ์เยือกเย็น ไม่เคยโกรธ ไม่แสดงอารมณ์รุนแรงจน
เกินงาม ไม่ใช่จากก้าวร้าว จะมีสติเหนียวรั้งเสมอ

รามเกียรติ์ เราเน้นคุณสมบัติและรูปสมบัติของนางสีดาเช่นเดียวกับในฉบับของอินเดีย
การพรรณนาความงามของนางสีดาก็เป็นไปตามขนบนิยมของวรรณคดีไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก
ภาพความงามของหญิงตามสายตากวีอินเดียอยู่บ้าง ข้อที่แตกต่างไปอย่างมากคือ กวีไทยสร้างนาง
สีดาให้มีเลือดเนื้อ มีชีวิตได้มากกว่าในฉบับอินเดีย แม้นางสีดาจะมีบทบาทอยู่ไม่มาก แต่นางก็
ได้แสดงบุคลิกภาพภายในได้ชัดเจนไม่น้อย ในยามน้อยใจนางก็มีวาจาตัดพ้อต่อว่า แง่อนเยี่ยงสตรี
ทั่วไป ในยามโกรธ นางก็แสดงอารมณ์จนเฉียวคำว่าเจ็บแสบไม่แพ้นางวันทองในขุนช้างขุนแผน
ลักษณะการแสดงอารมณ์เช่นนี้จะไม่มีปรากฏในฉบับของอินเดียเลย ตัวอย่างอารมณ์ของนางสีดา

เช่นตอนกริ้วโกรธที่ทศกัณฐ์มาเกี่ยวพาราสี เนื่องจากเสียดาคือพระลักษมีอวตาร การแสดงกิริยา
วาทะจาบคายจึงเป็นเรื่องไม่งามนัก นางจึงใช้วิธีว่ากระทบแทน

“ตั้งครแสดงมาแทงกรรณ	จะกลั่นความแค้นก็ไม่ได้
ปักไม้ลงแล้วก็ดำไป	อ้ายไม้จัญไรอัปรีย์
ไฉนมึงจึงมาคูดุหมิ่น	พระทรงศีลปิ่นภพเรื่องศรี
คือพระองค์ทรงอาสน์वासกรี	ภูมื่อวตารมาผลาญยักษ์
ให้สิ้นโคตรวงศ์อ้ายพาลา	ซึ่งเบียดเบียนโลกาอาณาจักร
อันตัวของมึงนี้ทรลักษณ์	สิบเคียรสิบพักตร์จะปลิวไป

เจ็บซ้ำคำท้าวี่สิบกร	บังอรผินพักตร์ไม่แลมา
แล้วข่มเขพะลงไป	ว่าเหวยอ้ายไม้มารษา
ตัวมึงอย่าพักเจรจา	ไหววอนแต่ว่าพาที
กูคือมารดาสุรารักษ์	ไตรจักรประณตบทศรี
มิใช่หญิงร้ายอัปรีย์	จะยินดีด้วยอ้ายสาธารณ์
มาตรแม้จนถึงตายจะไวยศ	ให้ปรากฏไปทั่วทิศานต์
มึงอย่าคูดุหมิ่นพระอวตาร	ไม่นานจะม้วยชีวี”

การเปรียบเทียบรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์บทละครพระราชนิพนธ์พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในบางเรื่องคือ ในด้านเนื้อเรื่องและในด้านตัวละครที่กระทำมา
นี้ คงจะพอทำให้นักศึกษาเห็นว่า การรับอิทธิพลวรรณคดีต่างชาติมาเป็นวรรณคดีไทยนั้น เรามิได้
รับของเขาทั้งหมด แม้ว่าเนื้อใหญ่ใจความจะคล้ายกัน แต่ก็มักจะมีข้อแตกต่างกันไป เพราะต้อง
การให้สอดคล้องกับขนบนิยมวรรณกรรมไทย ค่านิยมในสังคมไทย และเนื้อหาที่ผิดกันไปบาง
ส่วนก็อาจจะเป็นเพราะว่าไม่ได้รับอิทธิพลมาจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งเพียงแหล่งเดียว หากแต่มี
ต้นตอที่มาหลายแห่ง แล้วกวีไทยนำมาผสมปนเปกัน

ภาคผนวก ข.

มัทนะพาธา : บทวิเคราะห์เปรียบเทียบ

มัทนะพาธา เป็นบทละครพูดคำฉันท์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นไว้เมื่อกลางปี พ.ศ. 2466 และได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครพูดคำฉันท์ในปีใน พ.ศ. 2467 ด้วยเหตุว่า "เป็นหนังสือแต่งดีเพราะทรงพระราชดำริห์ใช้คำฉันท์ที่เป็นบทละครพูดอันเป็นของแปลกในกระบวนวรรณคดีและแต่งได้โดยยาก ยังไม่เคยมีใครคนใดได้พยายามแต่งมาแต่ก่อน อีกประการหนึ่งในทางภาษาทรงปรุงชื่อตัวละครคอนและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งการตวรรษ อันจำนงให้เป็นตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่องประณีต"

บทละครเรื่องนี้ แบ่งออกเป็น 5 องก์ บางองก์ยังแบ่งฉากย่อยออกไปอีก การดำเนินเรื่องใช้ศิลปะของบทพูดเจรจาของตัวละครแทนศิลปะของการฟ้อนรำตามแบบละครของเก่า ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงกำหนดท้องเรื่อง ชื่อตัวละคร ฉากสถานที่ ตามแบบละครของอินเดีย ทั้งการดำเนินเรื่องที่เป็นแบบละครสันสกฤต คือ มีเนื้อเรื่องทั้งภาคสวรรค์และภาคบนดิน บทพูดของตัวละครใช้ฉันท์ต่างชนิดกัน เหมือนอย่างในละครสันสกฤตตัวละครใช้ภาษาพูดต่างกัน ตามชั้นวรรณะของตัวละครในเรื่อง คือ "บรรดาพระเอก กษัตริย์พราหมณ์ และคน ขึ้นสูงพูดภาษาสันสกฤต นางและผู้ชายชั้นต่ำพูดปรากฤต (คือภาษาสามัญ ไม่ใช่ภาษานักเรียน) แต่แม้ในหมู่คนที่พูดปรากฤตนั้นก็ยังมีต่าง ๆ กัน ไปอีก คือ นาง ใช้ภาษามหาราชฎีในที่ที่เป็นบทลำ แต่ในบทร้าย ใช้ภาษาเศรเสนีและเด็กกับนางกำนัลก็ใช้เศรเสนี เสนาใช้ภาษามคธ คนจรจัดและนักเลงเล่นเบี้ยใช้ภาษาวันดี โคนาลใช้ภาษาอหิ คนเผ่าถ่านใช้ภาษาไปศาจ (ภาษาผี คือภาษาต่ำ) และคนไพร่และเลว ๆ กับพวกคนป่าคนดงใช้ภาษาอัปะกรังสะ"

ในมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ฉันท์ 23 ชนิด กาพย์อีก 3 ชนิด การใช้ฉันท์มีทั้งฉันท์ชนิดแปลก ๆ ที่ไม่เคยมีใครใช้มาก่อน อย่างเช่น มันทักกันตา 21, เมฆวิปศุชิตา 19, กุสุมิตลดา 18, รโหทธดา 11, ปิยวาทา 12, กุสุมิตลดา 58 เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้บทพูดร้อยแก้วสำหรับคุณกับนาค ลูกศิษย์พระฤาษีกาละทรรดิน และบทพูดของนางค่อมอราลิกับชาวสวน บทเจรจาโต้ตอบของตัวละครบางครั้งใช้ฉันท์คนละชนิดอย่างเช่นบทโต้ตอบของมัทนากับสุเทษณ์บนสวรรค์ สุเทษณ์ใช้อินทวงส์ฉันท์ 12 มัทนาใช้วสันตะดิลกฉันท์ 14 แต่โดยทั่วไปมักจะใช้ฉันท์ประเภทเดียวกัน อย่างท้าวชัยเสนเจรจากรักกับนางมัทนา เป็นต้น

การใช้ฉันท์ต่างชนิดกันในเรื่องมัทนะพาธา นี้ ดูจะเป็นไปเพื่อให้เกิดความหลากหลายในการใช้ฉันท์ชนิดต่าง ๆ มากกว่าจะแสดงฐานะความแตกต่างของตัวละคร เพราะไม่ได้เป็นข้อตายตัวว่าฉันท์ชนิดใดใช้กับตัวละครประเภทใดแบบละครสันสกฤต

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "กล่าวด้วยนาฏกะ" ตฤณดล มัทนะพาธา (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2509) หน้า 69-70.

ในด้านเนื้อเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวไว้ใน "คำนำ" ว่า "ละครเรื่องนี้ไม่ใช่ได้เนื้อเรื่องหรือตัดตอนมาจากแห่งใด ๆ เลย จึงขอบอกไว้ให้ผู้อ่านทราบ เพื่อไม่ต้องเสียเวลาไปเที่ยวค้นหาเรื่องนี้ในหนังสือโบราณใด ๆ" ผู้เขียนออกจะเป็นคนอยู่ไม่สุข จึงค้นคว้าในเรื่องนี้ และได้พบว่าพระผู้ทรงพระราชนิพนธ์มิได้นำเค้าเรื่องหรือที่มาจากวรรณคดีโบราณเรื่องใดเรื่องหนึ่งดังที่มีพระราชปรารภไว้ใน "คำนำ" หากแต่ทรงผสมผสานเนื้อเรื่องจากวรรณคดีหลายเรื่องด้วยกัน ทั้งจากวรรณคดีของเก่า เช่น อุณรุท อนิรุทธ์คำฉันท์ ฯลฯ และจากวรรณคดีที่ทรงแปลขึ้นจากภาษาอังกฤษก่อนทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องมัทนะพาธา มีทั้งวรรณคดีตะวันออกและวรรณคดีตะวันตก ได้แก่ศกุนตลา โรมิโอและจูเลียต ดังจะได้วิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นต่อไป

มัทนะพาธาเปิดเรื่องด้วยภาคบนสวรรค์ สุเทษณ์ใช้จิตรระรถเดินทางไปทั่วจักรวาล เพื่อวาดรูปนางงามมาถวาย จิตรระรถนำรูปนางงามเหล่านั้นมาถวายให้ทอดพระเนตรพร้อมถลงนามแห่งรูปนั้น ซึ่งมีทั้งนางฟ้า นางยักษ์ รัตนาคา สุเทษณ์ดูจนทั่วแล้วก็พบว่าหาใครงามเทียมเท่า นางมัทนาไม่ได้เลย ความตอนนั้นก็คล้ายกับเรื่องอุณรุท และอนิรุทธ์คำฉันท์ที่นางอุษาให้ศุภลักษณ์ (หรือพิจิตรเลขานอนิรุทธ์คำฉันท์) เดินทางไปเขียนรูปเทวดาอสูร คนธรรพ์ นาคี ตลอดจนสุรียวงศ์พงศ์กษัตริย์มาให้นางอุษาชี้ตัวว่าบุรุษแปลกหน้าที่เทวดาพามาอุ้มสมกับนางชั่วคราวนั้นคือใคร ในที่สุดนางอุษาก็พบพระอุณรุทในจำนวนภาพที่นางศุภลักษณ์วาดถวาย เรื่องการวาดรูปนี้ มีวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งกล่าวไว้ในทำนองเดียวกัน คือ สมุทรโฆษคำฉันท์ พระโพธิ์เทพารักษ์อุ้มเอาพระสมุทรโฆษไปสมกับนางพินทุมดี เมื่อตื่นขึ้นมาไม่พบพระสมุทรโฆษ นางพินทุมดีขอให้นางรัตนวารีย์เลี้ยงวาดรูปให้ดู ดังว่า

“รักน้องอย่าหน่วงนาน	มาจะวานวาดรูปา
ทั่วไทและเทพา	สุรนาคกนิร
จึงรู้ผู้ใดใคร	และอันอาจลอบโลมอร
ลอลวงเลบงสมร	สุขแล้วแลลอบคลาฯ”

นางรัตนวารีย์ก็วาดรูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระพาย พระโลกบาล พระเพลิง ตลอดจน ขุนมาร กิร นาค ครุฑ คนธรรพ์ จนในที่สุดก็วาดรูปพระสมุทรโฆษพระนางพินทุมดีจึงทราบว่พระสวามีคืนเดี๋ยวนั้นคือใคร

เมื่อสุเทษณ์เทพบุตรไม่อาจหานางงามอื่นใดมาแทนที่นางมัทนาได้ มายาวินก็ร้ายมนต์นำมัทนามาเฝ้า มัทนามาตามมนต์สะกดแต่ก็มาแต่ร่างที่ไม่มีหัวใจ สุเทษณ์พูดว่าอย่างไร มัทนาก็เอออตามอย่างคนถูกสะกด บทฉันทอนนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้อย่างไพเราะงดงามด้วยการเล่นคำและเล่นเสียง ทั้งยังแสดงลักษณะการของนางมัทนาว่าตกอยู่ในภาวะไร้สติสัมปชัญญะ ดังตัวอย่างบทโต้ตอบระหว่างสุเทษณ์และมัทนาตอนหนึ่ง

สุเทศน์ “รักจริงมีจริงทุกใจ
 มัทนา “รักจริงมีจริงก็สุระชาญ
 สุเทศน์ “พี่รักและหวังจะรัก
 มัทนา “พระรักสมัคร ณ พระหทัย
 สุเทศน์ “ความรักระเหี่ยอุระระทด
 มัทนา “ความรักระทดอุระระเหี่ย
 สุเทศน์ “ไอ้ไอ้กระไรนะมะทะนา
 มัทนา “ไอ้ไอ้กระไรอะมะระง้อ
 สุเทศน์ “เสียแรงสุเทศน์นะประดีพิทักษ์
 มัทนา “แม้ข้าบเปรมปุริยะฉะนี้
 สุเทศน์ “ไอ้รูปวิไลยะศุภะเลิศ
 มัทนา “ไอ้รูปวิไลยะมละแรง

อรไทบแจ้การ
 ชยะโปรดสถานใด
 และบทอดบทิ้งไป
 ฤจะทอดจะทิ้งเสีย
 เพราะมีอาจจะคลอเคลีย
 ฤจะหายเพราะเคลียคลอ
 บมิตอบพะจีพอ
 มะทะนามิพอดิ
 มะทะนาบเปรมปริดี
 มิจะโปรดก็เสียแรง
 บมิควรวจะใจแข็ง
 ละก็จ่าจะแข็งใจ.

สุเทศน์ไม่พอใจที่มัทนาเลื่อนลอยไร้สติ ไร้วิญญาณเช่นนั้น จึงให้มายาวินถอนมนต์สะกด
 มัทนา รู้สึกตัวก็ตกใจ เมื่อสุเทศน์เกี่ยวพาราตีให้นางยอมรับรัก มัทนาบอกว่านางไม่มีชายใดใน
 ดวงใจแต่ตั้งใจมั่นว่าจะไม่ยอมเป็นชายาผู้ทีนางไม่ได้รับรัก สุเทศน์โกรธจึงสาปมัทนาลงไปเกิดเป็น
 ดอกไม้ในโลกมนุษย์ แต่ให้ออกาสมัทนาเลือกกว่าจะเป็นดอกไม้ใด มัทนาเลือกเป็นดอกกุหลาบ
 สุเทศน์จึงสาปให้ดังที่ต้องการ

“ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ อันประมุขมณี ณ ตัวกูแรงหาญ กุสาปมัทนานางคราญให้จืดผ่านไปจาก
 สุราลัยเลิศ สูแดนมนุษย์และเกิด เป็นมาลีเลิศ อันเรียกว่ากุพชะกะ ให้เป็นเช่นนั้นกว่าจะรู้สึกอุระ
 ระอุเพราะรักริงเชียว ทุกเดือนเมื่อถึงวันเพ็ญ ให้นางขึ้นเป็นมนุษย์อยู่กำหนดมิ เพียงหนึ่งทิวาราตรี แต่
 หากนางมี ความรักบุษเมื่อใด เมื่อนั้นแหละให้ทรมวย คงรูปอยู่ไซ้ บคินกลับเป็นบุปผา หากรัก
 ชายแล้วมัทนา บมิศุขามิรมย์เพราะเรศร้างรัก และนางเป็นทุกขยิ่งหนัก จนเหลือที่จัก อดทนอยู่อีกต่อไป
 เมื่อนั้นผิว่าอรทัย กล่าววอนเราไซ้ เราจึงจะงดโทษทัณฑ์”

ด้วยเหตุดังนี้ มัทนาจึงจืดมาเกิดเป็นดอกกุหลาบป่า พระกาละทรงครินมณีให้ขุดไปปลูกไว้
 ใกล้พระอาศรม และทราบได้ด้วยฉาณวิเศษว่ากุหลาบต้นนี้เป็นนางฟ้าถูกสาป ซึ่งจะกลายร่าง
 เป็นมนุษย์เพียงชั่ว 1 วัน 1 คืน คือในวันเพ็ญ พระฤาษีจึงเลี้ยงนางมัทนาไว้เป็นลูก

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่เป็น “ข้างเมือกในป่า” แบบนางมัทนานี้ มีในบทละครเก่าของไทย
 หลายเรื่อง รวมทั้งในบทละครสันสกฤตเรื่อง ศกุนตลา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ
 ทรงแปลความจากฉบับภาษาอังกฤษแล้วทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละครรำ นางศกุนตลาเป็น
 ลูกสาวของฤาษีก็ณะเกิดจากแม่เป็นนางฟ้าชื่อ เมณฑา ซึ่งถูกใช้ลงมาทำลายพระฤาษี เมื่อนาง

เมณฑกอลอดบุตรก็กลับคืนสู่สวรรค์ตามเดิม ทั้งศกุนตลาให้พระกัณณะเลี้ยงดู

เนื้อเรื่องตอนต่อมาของมีทนะพาธาเป็นตอนใช้ฉากบนดิน แสดงการพบกันของตัวละครเอก ฝ่ายชายและหญิง ห้ายชัยเสนเสด็จประพาสป่า ตามล่าเนื้อจนหลงเข้าไปในป่าลึก

“เรามีวละเลิงไล่

จนลึก ณ กลางป่า

บัดนี้มิรู้ว่า

อีกทั้งจะเดินไป

กว้างตัวที่ทำให้ห้าวชัยเสนไล่ตามจนหลงทางนี้

“อะโหระลึกขึ้น

ได้เคยประสบหลาย

กวางงามอร่ามทั่ว

ดनुลละเลิงเล่น

ชนะนตร์สนิทินิล

ยามแลฆ่าเลื่องมี

เขางามประหนึ่งช่อ

และหนังระยับลาย

ขนองสนิทคำ

งามทรวงสะอาดราว

ยามเดินก็งามยิ่ง

จริตกิริยา

และเมื่อดनुตาม

โน้มน้ำวธนมัน

มัวเพลินตะลึงนิง

และกวางก็ว่องไว

มีคะงามตะบึงบ้า

และระอิดระอาใจ

ดละแทบ ณ หนใด

บริวาร บตามหัน”

มีความงามมากดั่งที่ทรงพรรณนาไว้ว่า

ละก็สุดจะเสียดาย

มีคะแล้วบเคยเห็น

วารกายะดั่งเช่น

จรไล่ ณ วันนี

กะละนิลมะณีศรี

กิริยาประหนึ่งอาย

วรวิชขุมาลัยฉาย

กละเลื่อมประดับาว

ดูจะเขียนเขม่ายาว

หิมะตก ณ ยอดผา

และจะวิ่งก็ยวนตา

กละสาวสุรางค์สวรรค์

มีคะใครจะตามทัน

เหมาะและเตรียมจะยิงไป

บมียิง ณ บัดใจ

จรแผลว ณ แนวพง”

การสร้างจุดเริ่มต้นเนื้อเรื่องให้ตัวละครฝ่ายพระเอกพบนางเอกโดยการล่าสัตว์แล้ว หลงป่า มาจนถึงอาศรมฤๅษีเช่นนี้ ปรากฏอยู่ในวรรณคดีของเก่าด้วย อย่างเช่น อุณรุท และ อนิรุทธ์ คำฉันท์ พระมาตุลีแปลงเป็นกวางทองมาล่อให้นางสุตามเหสีของพระอุณรุทอยากจะได้ นาง กราบทูลให้พระสวามีช่วยจับให้ พระอุณรุทตามกวางทองจนหลุดจากกองทัพมาถึงต้นไทร การ ที่เทวดาเนรมิตตนเป็นกวางทองมาล่อนี้ มีอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ด้วย ตอนที่มารีจแปลงเป็นกวาง ทองมาล่อนางสีดาให้ลุ่มหลง สีดาจึงขอให้พระรามตามจับมาให้ ทศกัณฐ์จึงฉวยโอกาสที่พระราม ไม่อยู่ลักพานางสีดาไป การดำเนินเรื่องส่วนนี้ อุณรุทรับอิทธิพลมาจากเรื่องรามเกียรติ์ เพราะ มีกล่าวไว้ในคำกล่าวของพระอุณรุทต่อพระนางสุตามเหสีว่า

“อันซึ่งกวางทองตัวนี้
งามประหลาดกว่าสัตว์ทั้งหลาย
พาพระลักษมณ์นางสีดาวิลาวัณย์
ฝ่ายทิศเคี้ยวผู้เรื่องฤทธิ์
มาทำกาลล่องลอยยั้งศาลา
พระรามต้องตามกวางสุวรรณ
อยู่หลังทิศกันธู่อสุรี
เรื่องนั้นตัวเจ้าก็แจ้งจิต
อยากผูกพันสัญญาอาลัย

ผิดที่มฤคาในอารัญ
จะเหมือนครั้งนารายณ์รังสรรค์
มาบวชบรรพชิตเป็นสิทธา
ให้มารีจนฤมิตเป็นกวางป่า
นางเห็นวอนว่าพระสามี
ไปยังอารัญคีรีศรี
มาลักเทวีสีดาไป
จะหลงพิศวาสหาควรวไม่
ดวงใจจงพึงพียา”

ในเรื่องศกุนตลา ท้าวทุษย์ยันต์พบนางศกุนตลาด้วยวิธีการเช่นเดียวกัน คือ ตามกวางจน
หลงมาถึงอาศรมพระมุนี กวางตัวนี้เป็นกวางดำสนิททั้งตัว ไม่เหมือนกวางที่ท้าวชัยเสนตามซึ่ง
เพียงแต่หลังดำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพรรณนากวามงามของกวางดำตัวนี้ว่า

“เหลือบเห็นกวางดำดำขลับ
งามเขาเป็นกิ่งกาญจนา
คอก่งเป็นวงราววาด
เหลียวหน้ามาดูภูมิ
ยามวิงวิ้งเร็วตั้งลมส่ง

งามสรรพสะพรังตั้งเลขา
งามตานิลรัตนรูจี
รูปสะอาดราวนางสาวศรี
งามดั่งนารีช้าเลื่องอาย
ตัดตรงท่งพลันผันผาย

.....

.....”

เมื่อถูกชักนำมาพบกันแล้ว พระเอกและนางเอกต่างเกิดความรักต่อกันทันทีที่ได้พบหน้าจาก
นั้น ท้าวชัยเสนบรรทมไม่หลับ เสด็จมาตรวจถึงนางมัทนา กับแสงจันทร์แจ่มในคืนเดือนเพ็ญว่า

“ไอ้ไอ้กระไรเลย
พอเห็นก็ทราบชาน
ยิ่งยลละนิดา
เพลิงรุ่มประทุมกาย

บมิเคย ฌ ก่อนกาล
ฤดีรักบหักหาย
ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย
ณอุราบลาลด

ว ล ว

ข้างนางมัทนา หลังจากพบหน้าท้าวชัยเสน ความรักก็สิงสถิตในหัวใจของนางเช่นกัน เกิด
ความรุ่มร้อนกระวนกระวายจนต้องกล่าวรำพันความในใจกับดวงจันทร์ด้วยคิดว่าอยู่ตามลำพังบท
จันทร์พรรณนาความในใจของนางมัทนาตอนนี้เป็นคำฉันท์ที่ไพเราะงดงามดังจะคัดมาเป็นตัวอย่าง
ดังนี้

ไอ้ว่าอนาถใจ
แต่ไรก็ไม่มิ
ไม่เคยจะเชื่อว่า

ละใจนนะเป็นฉะนี้
มะนะนี้กระหะหน
รตินั้นจะสัประคน

มาสู่ ณ ใจคน
เมื่อก่อนสิชายรัก
อวดดีและอวดดีวย
ทั้งเคยเยาะเย้ยหยัน
ว่าเขานะเขลาคง
เคยว่าบุรุษกล่าว
ไปร่วมสิเนหา
ตั้งนี่สิแม่ชาย
เราจึงมิสูงสิง
ครานี้สิพบชาย
ใจวามและหวามปาน
เธอนั้นฤเจียมตัว
ไม่มีละสักน้อย
ว่าเธอประสงค์จะ
เป็นแต่ข้าเลี้ยงที่
คราใดประสบเนตร
เธอไกลก็ดูราว
ไฉว์ว่า ณ ครานี้
ด้วยรักกระทำเชือน

และจะต้องระทมระทวย
ก็มีพักจะเออจะอวย
บมิเคยจะลุ่มจะหลง
นระผู้พะว่าพะวง
จะบพันระอิระระอา
วจะลงยุพาและพา
บมิซำก็ทอดก็ทิ้ง
อภิปรายและอ้อยและอิ่ง
และบรักสมัครสมาน
วรรูปวิเศษวิศาล
ฤตินั้นจะโลดจะลอย
กิริยาก็เรียกก็ร้อย
จะแสดง ณ ท่วง ณ ที่
อภิรมย์ฤดีระดี
คนบ้าง ณ ครั้ง ณ คราว
ฤก็เราละร้อนและหนาว
นกะไรตะวันและเดือน
แหละฤดีจะพันจะเพื่อน
ละฉะนี่จะทำไฉน”

มีทนาโคกเศร้านักเมื่อคิดถึงตนเองว่าจะอยู่ในร่างมนุษย์เพียงชั่วคืนนี้ และคงจะไม่มีโอกาสพบท้าวชัยเสนอีก มีทนาจึงแสดงความในใจว่าตนต้องการให้ท้าวชัยเสนประทับอยู่ต่อไป ชัยเสนได้ฟังคำวอนของนางต่อดวงจันทร์เช่นนั้น ก็ปรากฏร่างและตอบคำของมีทนา เนื้อความต่อไปจึงเป็นบทเจรจาความรักระหว่างชัยเสนและมีทนา

ลักษณะที่ให้ตัวละครฝ่ายหญิงสารภาพความในใจว่าหลงรักฝ่ายชายตั้งแต่แรกพบหน้าเช่นนี้ ตรงกับในเรื่องศกุนตลา นางศกุนตลาบอกความในใจแก่พี่เลี้ยง โดยไม่ให้ทราบท้าวทฤษัณด์ แอบฟังอยู่ นางจึงกล่าวว่า

“พอได้พบประสบเนตร
เหมือนครคักคี่มาบีกกลางหทัย
งามทรงเหมือนองค์เทวราช
ข้าเสนาะเพราะรสพจมาน

ทรงเดชโปรพเป็นใหญ่
ดวงใจจอดอยู่ที่ภูบาล
องอาจสมชายชาติทหาร
อ่อนหวานชื่นใจไม่จืดจาง

นึก ๆ ก็อยากเข้าชิด
ดูไปไม่แลเห็นหนทาง
ทำไฉนจะดูให้รู้ได้
บางทีพระจะไม่จงรัก
ทฤษัณฑ์ฟังความในใจของนาง
“โฉมนางแน่น้อยช้อยชด
ฤทธิ์รักจู่จอดยอดใจ
กามเทพทะนองอาจ
ศรศักดิ์ปักอยู่แทบอุรา
ตั้งแต่ประสพพบสมร
กลัวแต่เจ้าจะไม่โยดี
ถ้ารู้ว่าน้องรักสมักรบ้าง
ขอเซยพอวายหายร้อน

แต่จิตคิดอายนาง
จำใจต้องหวังเห็นรัก
ถึงดวงหฤทัยทรงศักดิ์
พระจะไม่พิกนำพา”
ก็ออกมาตอบความว่า
งามหมดหาที่ติมิได้
คือไฟเผาดวงหทัยา
ผาดแผลงศรแกมบุปผา
หอมชื่นนาส้าน่ายินดี
จิตพี่นี้ร้อนดังไฟจี
พี่จึงไม่กล้ามาวอน
ที่ไหนพี่จะห่างดวงสมร
บังอรอย่าตัดอาลัย”

ในมัทนะพาธา เมื่อชัยเสนปรากฏตัว มัทนากล่าวออกตัวว่าที่เปิดเผยความในใจเช่นนั้น เพราะไม่คิดว่าจะมีใครได้ยิน มัทนาเกรงว่าท้ายชัยเสนอาจจะคิดดูถูกดูหมิ่นว่ามัทนาเป็นผู้หญิงใจง่าย

“หากว่าหม่อมฉันทราบ
ปากคงไม่อาจหาญ
อันหญิงยอมไม่อยาก
ความรักให้แก่ชาย
อันชื่อของหม่อมฉัน
เกลียดหญิงที่แปรแปร้น
ครานี้พันเอินองค์
ทรงยินคำปรารม-
คองทรงนึกอยู่ว่า
ราวนางโสภณี
แล้วคงทรงดูถูก
ว่าเป็นผู้หญิงไร้
หม่อมฉันขอตูลลา
ยิ่งอยู่คงยิ่งกวน

พระเสด็จ ณ หน้าศาล
เพราะก็ยอมจะมีอาย
จะกระทำประจุกขาย
เพราะว่าเกรงจะดูแคลน
ฤก้สุดจะหวังแทน
กละชวนบุรุษชม
อิริราชนะโรคม
ภะและปน ณ ราตรี
ดนตรีรามและสันดี
บมิเขินมิขวยใจ
คุณนี้ละยิ่งใหญ่
คุณะธรรมะอันควร
นรนาถบตีศวร
วรบาทพระภูธร”

ท้ายชัยเสนและนางมัทนาเจรจาได้ตอบประสาคนรัก และให้คำมั่นสัญญาความรักต่อกัน

เนื้อความตอนหนึ่งไพเราะจับใจ และแสดงปฏิภาณเฉลียวฉลาดฝีปากทันทันของบุคคลทั้งสอง
ดังจะคัดมาเป็นตัวอย่างดังนี้

มีทนา “กระหม่อมฉันก็เคยทราบ
บุรุษยามสีเนหา
ประจบนางและพลาถกอด
และหลอกเยาะนาริน

สุภาชิตบราณา
ก็พูดได้ละหลายล้น
พนอพลอดและปลอดปลิ้น

ชัยเสน
ก็ทุกล้นจะรุมกล่าว
และทุกล้นจะเปรยปราย
พะจิวาจะรักยึด
สบถให้ละต่อหน้า

ผิลินพีจะมีหลาย
แสดงรัก ณ โฉมฉาย
ประกาศด้อยประวิญญา
บจางจิตสีเนหา
พระจันทร์แจ่ม ณ เวหน
ชะรอยที่มีชอบกล

มีทนา พระกล่าวอ้างพระจันทร์นี้
ชัยเสน เพราะเหตุใดละหน้ามน

มีทนา
ณ ข้างขึ้นสีหงายแจ่ม
ณ ข้างแรม บเห็นองค์

เพราะเดือนนั้นมิมันคง
กระจ่างสดและกรดทรง
พระจันทร์เจ้า ณ ราตรี

ชัยเสน ฉะนั้นขอสบถต่อ
วาววาวระยับที่

สุดารাজারัสศรี
นะภาภาคพะแพรวพราย

มีทนา ก็เห็นว่ามิชอบกล
เพราะเมื่อใดพระจันทร์ฉาย

ละอีกแล้วพระฤสาช
ก็ขับดาวละลายไป

ชัยเสน ฉะนั้นเจ้าจะให้พี่

สบถโดยสุเทพใด

มีทนา ก็หากทรงประทานให้
จะขอให้พระสาบาน
พระองค์ใดก็ไม่มัน
พระองค์ทูนกระหม่อมแก้ว
ฉะนั้นแม้พระทรงเดช
กระหม่อมฉันก็จงรัก
ไฉนเล่าจะสงกา

กระหม่อมฉันนะเลือกสรร
ณ องค์เทวะเทวัน
ฤดีเท่าพระจอมเกศ
ก็สมมุติสุเทเวศร์
ดำรัสคำประวิญญา
และภักดีและเป็นข้า

ชัยเสน

ฉะนั้นพี่ก็ยินดี

ใจความตอนนี้ ไซ้แต่จะคล้ายคลึงกับเรื่องศกุนตลาเท่านั้น น่าสังเกตได้ว่ามีส่วนคล้ายคลึง
อย่างมากกับเรื่อง โรมีโอและจูเลียต บทละครที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
แปลจากงานนิพนธ์ของเชคสเปียร์ เมื่อ พ.ศ.2465 อีกด้วย โรมีโอพบจูเลียตในงานเลี้ยง หนุ่ม

สาวทั้งสองต่างหลงรักกันและกัน ความรักทำให้โรเมโอเป็นก่าแพงบ้านพวกคาปูเล็ตเข้าไปในสวน และยื่นกล่าวลำคำรำพันรักต่อจูเลียต พอดีจูเลียตโผล่หน้าต่างออกมารำพันความรักพร้อมแสดงความเสียใจที่โรเมโอเป็นพวกมอนตาคิวซึ่งถือว่าเป็นศัตรูของตระกูลคาปูเล็ต โรเมโอแสดงตนเองและเจรจากรองความรักกัน จูเลียตขอให้โรเมโอปฏิบัติตามความรัก พร้อมทั้งออกตัวว่าตนไม่ใช่หญิงใจง่ายที่เผยความในใจว่ารักโรเมโอ แต่เป็นเพราะไม่คิดว่าจะมีใครแอบฟัง

จูเลียต “.....

ถ้าแม้ว่ารักฉัน, บอกตรง ๆ เกิดเป็นบุญ :
หรือหากว่าตัวคุณเห็นฉันรักตอบง่ายไป,
ฉันจะขมวดคิ้วทำงอนอีกแสร้งทำไล่,
เพื่อคุณวอนอีกไซ้ ; แต่นอกนั้นไม่ถดถอย.
จริง, มอนตาคิวสรวย, ฉันอวยรักเร็วไปหน่อย ;
ดังนั้นดูข้าน้อยคุณอาจเห็นเป็นใจเบา :
แต่เชื่อเถิดนะคุณ, คงเห็นฉันซื่อกว่าเขา
ผู้รู้และมีเขาวนสามารถสร้างทำเป็นงอน.
ฉันรับว่าตัวฉันควรเล่นตัวอีกหน่อยก่อน,
แต่คุณพเอินจรมาฟัง, โดยฉันไม่รู้,
ยื่นคำฉันรำพัน ; ขออภัยแต่ذنุ
อย่าปรับว่าฟังสุเพราะมักมากในกามา,
โดยเหตุที่ราตรีให้คุณทราบในใจข้า”

โรเมโอกล่าวคำสาบานโดยอ้างดวงจันทร์เป็นพยานเช่นเดียวกับท้าวชัยเสนและจูเลียตก็เช่นเดียวกับนางมัทนาที่กล่าวว่าพระจันทร์ไม่เที่ยงตรง ขอให้สาบานโดยอ้างตนเองซึ่งหมายถึงว่าจูเลียตเชื่อความรัก ความมั่นคงจากใจของโรเมโอมากกว่าจะอาศัยสิ่งอื่นใด

โรเมโอ “โงมงาม, พี่ขอสาบานโดยอ้างศศิธร,
ซึ่งส่องยอดพฤกษาเป็นแสงเงินสลัปลลอน
จูเลียต อย่างอ้างเลยจันทร์, ดวงเดือนอันป้เที่ยงตรง,
ซึ่งทุก ๆ เดือนย้ายโคจรจากในแวงดวง,
เกลือกรักของคุณลงรอยโลเลไปเช่นนั้น.

โรเมโอ จะให้อ้างสิ่งไร?

จูเลียต อย่างสาบานก็แล้วกัน ;
หรือจะสาบานฉนั้น, ก็อ้างตัวของคุณเถิด,
เพราะฉันนับว่า คุณเป็นเทวะสุดประเสริฐ
จะเชื่อคุณผู้เลิศ.”

ฉะนั้น โครงเรื่องตอนต้นของมัทนะพาธาจึงคล้ายกับเรื่องศกุนตลามาก โดยให้นางเอกเป็นลูกสาวฤาษีอยู่ในป่า พระเอกเป็นพระราชโอรสเจ้าประเทศราชตามกวางหลงมาจนถึงอาศรมได้พบรักนางเอก ในศกุนตลา ท้าวทฤษณันต์เมื่อได้วิวาห์คนธรรมดาที่นางศกุนตลาแล้ว ได้กลับเข้าเมืองไปก่อนโดยมอบแหวนไว้แทนพระองค์ เมื่อได้เวลาสมควรฤาษีก็เฒ่าก็ให้ศกุนตลาเข้าเมืองเพื่อไปทำการวิวาห์ แต่หลังจากที่ทฤษณันต์จากไปแล้ว เกิดเหตุใหญ่ขึ้นกับนางศกุนตลา นางเฝ้าคิดถึงท้าวทฤษณันต์จนมิได้ให้การรับรองต้อนรับพระฤาษีทรวาส พระฤาษีจึงสาปว่า

“แม้เวลานี้มีงูไผ่พันถึงผู้ใดที่ใจมีงูม่วงพะวงหลงรักอยู่ ณ บัดนี้ จนไม่เอาใจใส่โยคีต่อโยคีผู้ทรงพรตอันล้นหมดซึ่งหน้าที่ต้อนรับแขกผู้แปลกมา ขอผู้นั้นจงลืมน้ำ ถึงแม้เห็นก็อย่าจำได้ เหมือนคนเมาสุราซึ่งพูดอะไรไว้เมื่อยามเมา รุ่งขึ้นเช้าสว่างแล้วก็ลืมนมดจะนั้นเถิด”

ฉะนั้นเมื่อศกุนตลาเข้าเมืองไปเฝ้าท้าวทฤษณันต์ พระองค์ทำอะไรไม่ได้เลย ขับไล่นางออกจากเมืองไป นางฟ้าจึงรับขึ้นสวรรค์ ต่อมามีคนหาปลาหน้าแหวนมาขายในตลาดจึงถูกจับ ทฤษณันต์พอเห็นแหวนก็ระลึกเหตุการณ์ได้หมด เทียวตามหานางศกุนตลา พระอินทร์เห็นใจ มาทูลขอให้ทฤษณันต์ช่วยไปปราบอสูรบนสวรรค์ เมื่อทำการเสร็จ พระมาตุลีพาไปเฝ้าพระเทพบิดร มอบหญิงงามให้เป็นรางวัล คือนางศกุนตลา และลูกน้อย คือพระภรตบรรพบุรุษผู้ครองประเทศอินเดีย

ส่วนในมัทนะพาธา เมื่อมัทนารักท้าวชัยเสน มัทนาก็คงร้างของมนุษย์ตลอดกาล ไม่ต้องกลายเป็นดอกกุหลาบ ท้าวชัยเสนขอให้พระฤาษีกาละทรคินประกอบพิธีอภิเษกสมรสให้ ในตอนนี้ พระผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงแสดงพิธีการวิวาห์ตามประเพณีพราหมณ์โดยละเอียด มีข้อผิดแผกไปจากขนบประเพณีไทยมาก อย่างเช่น พิธีบูชาไฟ และคู่บ่าวสาวปฏิญาณรับกันและกันเป็นสามีภรรยา ฯลฯ หลังพิธีอภิเษก ท้าวชัยเสนพานางมัทนาเข้าเมือง และประทับอยู่กับนางที่พระตำหนักในสวน ท้าวชัยเสนมิช้ายาอยู่แล้ว คือพระนางจันตี ฉะนั้นเมื่อท้าวชัยเสนไม่ได้เสด็จเข้าพระตำหนักในเลย พระนางจันตีจึงเสด็จมาตามและหึงนางมัทนา ท้าวชัยเสนแสดงตัวปกป้องมัทนาทั้งตรัสว่าที่ทรงอภิเษกกับนางเป็นเพราะผู้ใหญ่จัดการ พระองค์เองมิได้มีความรักต่อนางเลยพระนางจันตีแค้นใจส่งข่าวไปบอกพระราชบิดาให้ยกกองทัพมาทำสงครามกับท้าวชัยเสน กองทัพพระราชบิดา พระนางจันตีเปลื้องปล้ำ พระนางจึงใช้กลอุบายใหม่ ว่าจ้างพราหมณ์ทำพิธีฝังอาถรรพ์ แล้วให้กราบทูลท้าวชัยเสนว่ามัทนาเป็นผู้สั่งให้ทำเพื่อให้ท้าวชัยเสนสิ้นพระชนม์ นางมัทนาจะได้ครองรักกับศุภางค์ ชัยเสนหลงเชื่อให้ศุภางค์ไปประหารมัทนา ศุภางค์กราบทูลว่าไม่อาจทำได้ ท้าวชัยเสนจึงยิ่งเชื่ออย่างหนักแน่นว่าที่พราหมณ์กราบทูลเป็นเรื่องจริง รับสั่งให้นันทิวรรธนะนำศุภางค์และมัทนาไปประหาร และเนรเทศนางปริยัมวาทาที่เลี้ยงไป พระนางจันตีเห็นการเป็นไปดังประสงค์ ก็ออกมาเฝ้าท้าวชัยเสนอาสาหายาศึก แต่ชัยเสนกลับตรัสว่าจะตัดเศียรพระเจ้ากรุงมครมาให้พระนางฐานกบฏต่อพระสวามี ต่อมาพราหมณ์ผู้ทำพิธีอาถรรพ์

สำนักในบาปของตน จึงเข้าเฝ้าสารภาพความจริงว่าเป็นอุบายของพระนางจันทิ ท้าวชัยเสนได้ ฟังความจริงก็โศกเศร้าเสียพระทัยอย่างยิ่งที่สูญเสีย ทั้งพระชายายอดรักและนายทหารคู่ใจ แต่ นั้นทิวรรณะกราบทูลว่ามีได้ประหารใครเลย ได้ปล่อยให้รอดชีวิตไป นางมัทนากลับเข้าไป พร้อมกับปรีyamvata ส่วนศุภางค์เข้าร่วมรบและสิ้นชีวิตในสนามรบอย่างนักรบผู้กล้าหาญ ท้าว ชัยเสนจึงเสด็จไปตามนางมัทนา ส่วนมัทนาเมื่อผิดหวังในความรักเช่นนั้น ก็ทำพิธีจุดกองไฟเพื่อ ขอพบสุเทษณ์เทพบุตร และวอนขอให้ช่วยคลอใจให้ท้าวชัยเสนเสด็จมารับนางกลับคืน สุเทษณ์ จะขอรับนางขึ้นสวรรค์และอภิเษกเป็นมเหสีเมื่อเห็นมัทนาไม่ยินดีเช่นนั้น ก็บันดาลโทษะสาป นางให้เป็นดอกกุหลาบไปตลอดกาล ชัยเสนเสด็จมาถึงเมื่อทุกอย่างสายเกินไป จึงได้แต่นำกุหลาบ ดันนั้นกลับเมือง พระฤาษีกาละทรศินอำนาจพรให้ดอกกุหลาบคงอยู่คู่โลกและเป็นเครื่องหมาย แห่งความรักและความสุขของหนุ่มสาว ดังที่ทรงพรรณนาไว้ว่า

“หนึ่งอวยพรให้กฤษณะกะสุระผกา
 คงคิลกหล้า บสูญพรรณ,
 เป็นสิ่งชวณยวนจิตตะนะระสุวะคันธ
 ช่วยระจับสรร-พะทุกข์หนัก
 หึงชายยามเริ่มรู้ระสะณฤติรัก
 ไขกุหลาบจัก ระเริงใจ.
 อันดวงมาลีกฤษณะกะสิมิวะให้
 ฟิงจะรู้ได้ ะรักแท้,
 แลยามดมดอกกฤษณะกะนะก็จะแก้
 เดือด ณ ดวงแด และสุขพลัน.
 ขอมาลีศรีกฤษณะกะสิริสุคันธ
 จงประดิษฐ์พรรณ นีรันดร”

ลักษณะการจบเรื่องด้วยบทโศกนาฏกรรมเช่นนี้ ทำให้เรื่องมัทนะพาธาต่างไปจากบทละคร สันสกฤตและบทละครไทยทั้งปวงที่มักจบเรื่องด้วยความสุขสวัสดิ์ ลักษณะการจบเรื่องที่แปลก ไปเช่นนี้ ทำให้น่าคิดว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะทรงได้รับอิทธิพลความ คิดจากวรรณคดีตะวันตก ซึ่งนิยมเรื่องแบบโศกนาฏกรรม (tragedy) มากกว่าประเภทสุขนาฏกรรม (comedy) เพราะถือว่าเป็นเรื่องสะท้อนความเป็นจริงแห่งชีวิตได้อย่างหมดจดและสมบูรณ์แบบ ตัวอย่างของวรรณคดีตะวันตกในลักษณะเช่นนี้ที่ใกล้ชิดที่สุด ก็คือเรื่องโรเมโอและจูเลียต อันมี อิทธิพลต่อมัทนะพาธาในจากการปฏิญาณความรักโดยอ้างดวงจันทร์เป็นพยานมาแล้วนั่นเอง บางที...พระเจ้าอยู่หัวอาจจะทรงได้รับความประทับใจในการจบเรื่องด้วยความตายของโรเมโอ และนางจูเลียตเพื่อพิสูจน์รักอมตะของหนุ่มสาวทั้งสองก็อาจเป็นไปได้ ความตายของมัทนาจึงเป็น ข้อพิสูจน์รักแท้ที่มัทนามีต่อชัยเสน ที่แสดงให้เห็นว่าแม้นางเกือบจะต้องเสียชีวิตเพราะความใจเบา

ของชยเสนและในขณะเดียวกันสุเทพณ์เทพบุตรก็เสนอจะรับมัทนาเป็นชายาทั้งที่มัทนามีสวามีแล้วก็ตาม มัทนายังมั่นคงในความรัก หัวใจของนางมิได้หวั่นไหวแม้แต่น้อย การกระทำของชยเสนมิได้ลิดรอนความรักของมัทนา และความรักท่วมทับที่สุเทพณ์มอบให้ก็มีได้ทำให้หัวใจมัทนาหันเหอนเอียงความตายของมัทนาจึงไม่เพียงเป็นข้อพิสูจน์รักแท้ของนางเท่านั้น หากยังพิสูจน์ความรักมั่นคงของสุเทพณ์อีกด้วย สุเทพณ์ผู้เป็นสุภาพบุรุษใจกว้าง จะรักนางมัทนาเพียงไร ก็อยากจะได้นางทั้งตัวและหัวใจมากกว่าจะได้แต่ร่างที่ไร้วิญญาณ จึงให้ออกาสมัทนามีความรัก สุเทพณ์อาจจะเห็นว่าความรักเป็นความรู้สึกที่ดั่งาม หรือต้องการจะให้มัทนาเข้าใจความรู้สึก ความรักของสุเทพณ์โดยสัมผัสด้วยตนเอง ก็อาจเป็นไปได้ทั้งสองอย่าง แม้ว่าโอกาสเช่นนั้นจะทำให้สุเทพณ์สูญเสียมัทนาไปเลยก็ตาม สุเทพณ์ก็มีได้เห็นแก่ตัวเอง ดังคำสาปที่ให้มัทนาเป็นมนุษย์ตลอดกาลหากนางมีรัก นอกจากจะให้โอกาสมัทนารู้จักความรักแล้ว หากรักนั้นเป็นยาพิษมัทนาก็ยังมีโอกาสเรียกสุเทพณ์มาพบได้ สุเทพณ์ยินดีจะเป็นผู้ถอนพิษแห่งความรักนั้นโดยมิได้รังเกียจ แต่สุเทพณ์คงลึ้มคิดไปว่าตนรักเมืองอกงามในหัวใจใครก็ฝังรากลึกเกินกว่าจะถอน แม้สหวานจะกลายเป็นขมและปีกแห่งรักอันอบอุ่นจะกลายเป็นหนามแหลมทิ่มแทง ผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจของความรักก็ไม่รู้สึกถึงความขมและหนามแหลมนั้น พระฤๅษีกาละทรศินยังเคยกล่าวถึงธรรมชาติแห่งความรักไว้ว่า

ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีดมน
ไม่ชินและไม่ยล	อุปเสศคคะใด ๆ
ความรักเหมือนโคธีก	กำลังคึกมิขังไว้
ก็ไลดจากคอกไป	บยอมอยู่ ณ ที่ขัง
ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บหวนคิดถึงเจ็บกาย

ด้วยเหตุฉะนี้ ความมั่นคงในความรักที่มัทนามีต่อชยเสน ทำให้สุเทพณ์ทนไม่ได้เมื่อสุเทพณ์ไม่ได้นาง คนอื่นก็ไม่ควรได้เหมือนกัน หากความรักจะทำให้รู้สึกเห็นแก่ตัวเราก็ไม่อาจจะประนามสุเทพณ์ได้ ยิ่งหรือคิดถึง "ความเสียสละ" ที่สุเทพณ์แสดงออกมาแล้ว ก็ทำให้สุเทพณ์เป็นตัวละครที่น่าเห็นใจมากขึ้น ในที่สุด มัทนากลายเป็นดอกไม้ไปตลอดกาล เป็นดอกกุหลาบที่เป็นตัวแทนแห่งหัวใจอันมั่นคงเที่ยงแท้ของมัทนาและความรักอันยิ่งใหญ่ของสุเทพณ์

จากที่ได้วิเคราะห์เปรียบเทียบบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาขึ้นมา นี้ แสดงให้เห็นว่ามัทนะพาธาเป็นเสมือนสะพานเชื่อมกระแสนอิทธิพลทางวรรณกรรมจากตะวันออกและตะวันตกเข้าด้วยกัน อิทธิพลจากวรรณกรรมตะวันออกนั้น ปรากฏในเรื่องฉก ภูมิประเทศตามท้องเรื่อง โครงสร้างของเนื้อเรื่องปรากฏทั้งภาคบนสวรรค์และบนดิน บทพูดของตัวละครที่ใช้คำฉันท์ต่างชนิดกัน นอกจากนี้ยังมีลักษณะโครงเรื่องแบบฉบับ ตัวเอกฝ่ายชายพบรักนางเอกในป่าเมื่อหลง

ทางมา (ถ้าเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ก็มักจะเป็นลูกสาวยักษ์) โครงเรื่องตอนต้นจึงผสมผสานเนื้อเรื่องจากบทละครเรื่องอุณรุท หรือนิรุทธ์คำฉันท์และศกุนตลา อิทธิพลจากวรรณคดีตะวันออกยังปรากฏในเรื่องขนบธรรมเนียมในการแต่งวรรณคดีอีกด้วย อย่างเช่นการแทรกความรู้เรื่องขนบประเพณี เช่น พิธีวิหังมงคล บทเห่เหวง การกลั่นแกล้งโดยวิธีเสน่ห์ยาแฝด การฝังรูปรอย ซึ่งดูจะเป็นเรื่องที่สังคมไทยถือว่าเป็นความผิดบาปร้ายแรง อย่างสร้อยฟ้าถูกลงโทษเพราะทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงในเรื่องขุนช้างขุนแผน นอกจากนั้นก็แทรกบทตลกตามแบบละครอินเดีย และละครไทยโดยทั่วไปในมัทนะพาธาปรากฏในบทของนาคและศุน ลูกศิษย์พระฤาษี เป็นบทแทรกที่แม้ตัดออกก็ไม่ได้ทำให้เสียความแต่ประการใด

ส่วนอิทธิพลวรรณกรรมตะวันตกปรากฏในด้านรูปแบบการแต่ง ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละครพูด อันเป็นละครแบบใหม่ที่ทรงดัดแปลงจากละครตะวันตก ใช้ศิลปะการแสดง โดยมีบทเจรจาแทนศิลปะการร่าอย่างในละครรำของเดิม นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลจากเรื่องโรเมโอและจูเลียตที่ทรงแปลมาจากงานของเชกสเปียร์ ดังในฉากรำพันความรักที่ได้กล่าวไปแล้ว อิทธิพลจากตะวันตกอีกประการหนึ่งคือ การใช้บทอุปมาอุปไมยด้วยมโนทัศน์ (concept) อย่างใหม่ เช่นการเปรียบสีขาวราวกับหิมะ (ในบทชมกวาง) การชมความงามของผู้หญิงด้วยความเปรียบที่ต่างไปจากขนบนิยมเดิม คือเปรียบว่าผิวงามราวกับนวลจันทร์ ผมดำราวสีด้าแห่งรัตติกาล ทางามดุจดวงดาว และปรากราวกับรัศมีพระอรุณดังที่บรรยายเป็นคำฉันท์ไว้ว่า

“ผิวนางนั้นผุดผ่อง	กละนวลสะกาวแข
เกศาดำแมนแท้	กละฟ้า ณ ราตรี
สองเนตรเหมือนดารา	กระระโนะภาศรี
แสงแก้มเปรียบรัศมี	พระอรุณแอร่มฉาย”

ลักษณะประการสุดท้ายที่แสดงความแปรเปลี่ยนแห่งวรรณคดี คือการจบเรื่องในแบบโศกนาฏกรรม อันแสดงซึ่งขัดแย้งกระแสอิทธิพลวรรณคดีตะวันตก โดยเฉพาะน่าจะมาจากเรื่องโรเมโอและจูเลียต ซึ่งทรงแปลขึ้นก่อนทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาเพียงปีเดียว เพราะในวรรณคดีสันสกฤตไม่นิยมการจบเรื่องแบบนี้ ตัวละครจะพลัดพรากจากกันไปอย่างไร ในที่สุดจะกลับมาครองคู่กันอีก ที่จำกันไม่ได้ก็จะระลึกกันได้

ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่า มัทนะพาธา เป็นวรรณคดีที่จุดประกายไฟดวงใหม่ให้แก่วรรณกรรมไทย ความแปลกใหม่นี้ปรากฏตั้งแต่ชื่อเรื่องอันบ่งบอกถึงสาระของเรื่อง (theme) ว่าแสดงถึงความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความรัก แทนการตั้งชื่อเรื่องด้วยชื่อตัวละครเอกอย่างวรรณคดีไทยสมัยก่อนหน้านี้ การดำเนินเรื่องก็เน้นน้ำหนักของแก่นเรื่องข้อนี้ ฉะนั้น ไม่ว่านางมัทนา ชัยเสนสุเทษณ์ นางจันทิ ต่างเจ็บปวดด้วยพิษแห่งความรักทั้งสิ้น ความแปลกใหม่ปรากฏต่อไปจนกระทั่งจบเรื่องด้วยความเศร้า อันเป็นแบบที่ต่างไปจากการจบวรรณคดีไทยทั่วไป

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อที่กระแสอิทธิ-

พลจากตะวันออกและตะวันตกหลังไหลเข้ามาสู่ประเทศไทย ในส่วนพระองค์เอง ทรงสนพระทัยสนับสนุนอิทธิพลทั้งสองด้าน ดังจะเห็นได้ในงานพระราชนิพนธ์ของพระองค์ท่าน ทรงเป็นผู้นำแบบแผนของใหม่จากตะวันตกเข้ามาอย่าง เช่น บทละครพูด ละครร้อง บทความ สื่อมวลชน กลอนเปล่า พระราชนิพนธ์แปลและดัดแปลงจากรวรรณคดีทั้งภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ฯลฯ และในขณะเดียวกันยังทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีตามแนวเดิมและทรงถ่ายทอดงานวรรณคดีสันสกฤตจากภาษาอังกฤษอีกหลายเรื่อง เช่น ศกุนตลา สาวิตรี ปริทรรคิกา ฯลฯ ฉะนั้น มัทนะพาธาจึงไม่ใช่เป็นเพียงวรรณคดีชั้นยอดที่ทรงคุณค่าในด้านอสังการศาสตร์แห่งกวีนิพนธ์ คำฉันท์เท่านั้น หากแต่ยังมีความสำคัญในฐานะวรรณคดีที่เป็นจุดร่วมแห่งกระแสนิพนธ์วรรณคดีตะวันออกและตะวันตก ซึ่งด้วยพระปรีชาสามารถในความเป็นศิลปินของพระองค์ ทำให้ทรงปรุงแต่ง ผสมผสานไว้อย่างงดงาม กลมกลืน ชาติดี มิได้อีกด้วย.

บรรณานุกรม

- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ, อุรุบท (พระนคร : แพร่พิทยา, 2515)
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, โรมือโอและอุลเยต (พระนคร : สำนักพิมพ์
บรรณาการ, 2515).
ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภานิต (พระนคร : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาการ,
2509)
มหาราชครู, พระ และคนอื่นๆ สมุทโฆษคำฉันท์ (พระนคร : องค์การคำจารุสภา, 2504).
ศรีปราชญ์, อนิรุทธ์คำฉันท์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2503). กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่อง
ในการจัดให้มีงาน สัปดาห์แห่งวรรณคดี ประจำปี 2523.

ภาคผนวก ก.

วิเคราะห์อิทธิพลต่างประเทศในนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี

สุนทรภู่เป็นกวีที่มีชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีที่ถือว่าเป็นผลงานเรื่องเอกเรื่องหนึ่งของสุนทรภู่นั้นสันนิษฐานว่าแต่งในสมัยรัชกาลที่ 3 และคงจะแต่งเสร็จสิ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เหตุที่ต้องรู้ระยะเวลาเกี่ยวกับผู้แต่งและเรื่องที่แต่งก็เพื่อจะจำกัดขอบเขตของวรรณคดีที่มีอิทธิพลต่อนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า เรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่มิได้ก่อกำเนิดขึ้นที่ผู้อื่นแต่งหลายสถาน เนื่องจากเป็นหนังสือที่ดีแปลกกว่าเรื่องอื่น ๆ และได้ทรงขยายความเพิ่มเติมว่า “แปลก” ในเรื่องต่อไปนี้เป็นกระบวนการกลอน ความคิดและโวหารและความคิดนิยม² และยังได้ยกย่องหนังสือคำกลอนเล่มนี้ต่อไปอีกด้วยว่า

“แต่ข้อที่ดียิ่งของหนังสือพระอภัยมณีนั้น อยู่ที่แต่งพรรณนาอักษณาศัพท์ของบุคคลต่าง ๆ กันอย่างหนึ่ง คนไหนวางอักษณาศัพท์ไว้อย่างไรแต่แรก จะกล่าวถึงในแห่งใด ๆ ต่อไป คงให้อักษณาศัพท์ เป็นอย่างนั้นอยู่ทุกแห่งไป อีกอย่างหนึ่งคำที่พูดจาวักสาวกันด้วยความรักก็ดี ด้วยโกรธแค้นก็ดี สุนทรภู่อัจฉริยะหาถ้อยคำสำนวนมาว่าให้สัมผัสใจคน ใครอ่านจึงมักชอบ จนถึงนำมาใช้เป็นสุภาษิต กระบวนเช่นกล่าวมาในข้อนี้ ดูเหมือนจะไม่มีหนังสือเรื่องอื่นสู้เรื่องพระอภัยมณีได้ เว้นแต่บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเรื่องเดียว”³

การวิเคราะห์เรื่องพระอภัยมณีที่จะกระทำต่อไปนี้จะไม่กล่าวถึงความไพเราะในด้านกระบวนการกลอนหรือความดีเด่นในด้านกวีโวหารการพรรณนา แต่จะมุ่งไปในแง่ที่แสดงให้เห็นว่าพระอภัยมณีได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีหลายเรื่อง ความ “แปลก” และความ “พิเศษ” ของเรื่องพระอภัยมณีจึงอยู่ที่สุนทรภู่ได้ผสมผสานเอาสิ่งของตนเองได้อ่าน ได้พบเห็น ได้ยินได้ฟัง กับจินตนาการของตนเองสร้างวรรณคดีที่ทำให้คนนิยมอ่านกันมาก และจินตนาการของสุนทรภู่อ่านแต่มี “มูล” ที่เราสามารถวิเคราะห์หาต้นตอที่มาได้ จึงมิใช่เรื่องเหลวไหลไร้สาระ

การวิเคราะห์เรื่องพระอภัยมณีจะแยกออกเป็น 3 ประเด็นดังนี้

1. โครงเรื่อง

1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายว่าด้วยเรื่องพระอภัยมณี” พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่, (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2509), หน้า 59.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

3 เรื่องเดียวกัน หน้า 69

2. เนื้อเรื่อง

3. การสร้างตัวละคร

1. โครงเรื่อง

โครงเรื่องของพระอภัยมณีมีลักษณะเป็นแบบที่เรียกว่า “เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ” คือตัวเอกเป็นลูกกษัตริย์ลาพระบิดาไปศึกษาวิชาในป่า ได้ผจญภัยต่าง ๆ นานาจนได้ชญา ในที่สุดก็ได้กลับคืนมาครองนคร โครงเรื่องเช่นนี้เป็นแบบอย่างจากรวรรณคดีอินเดีย แต่ในเรื่องพระอภัยมณีลีลาการดำเนินเรื่องแปลกไปบ้างคือ แทนที่ตัวเอกจะไปเรียนวิชาการรบและไสยศาสตร์เวทมนตร์กลับไปเรียนวิชาดนตรี และกระบี่กระบอง เมื่อกลับเมืองพระบิดาจึงกริ้วและเนรเทศออกจากเมืองตัวเอกจึงต้องออกเดินป่าอีก ตอนนี้มีลักษณะเช่นนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ คือแสดงเรื่องการผจญภัยของตัวละครเอกเป็นเวลานานกว่าจะได้กลับบ้านเมืองได้ครองราชสมบัติ ตอนท้ายเรื่องพระอภัยมณีก็แปลกไปอีกคือตัวเอกสละราชสมบัติออกบวช

2. เนื้อเรื่อง

ในด้านเนื้อเรื่อง สุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีโดยได้ความคิดและแรงบันดาลใจจากหลายทิศหลายทางด้วยกัน เนื่องด้วยความพิสดารในเนื้อเรื่องและจินตนาการที่แปลกใหม่ จึงได้มีนักวรรณคดีหลายท่าน ค้นคว้าว่าจินตนาการแปลก ๆ เหล่านั้น สุนทรภู่ได้เค้าหรือได้ความคิดมาจากที่ใด การค้นคว้าในเรื่องเบื้องหลังการแต่งนี้ทำให้ผู้อ่านเข้าใจวรรณคดีเรื่องนี้ได้มากขึ้น และมองเห็นความสามารถของผู้เขียนได้ละเอียดเอาความรู้ต่าง ๆ มาปรุงแต่งได้อย่างชวนอ่าน ชวนติดตาม เพราะเป็นเรื่องปกติสามัญอยู่แล้วที่นักเขียนย่อมจะเก็บวัตถุดิบในการเขียนมาจากสิ่งที่ใกล้ตัว ไม่ว่าจะได้จาก การอ่าน การฟัง หรือได้ประสบการณ์กับตัวเองก็ตาม

จากการค้นคว้าที่มีผู้ทำไว้หลายคนสรุปได้ว่า เรื่องพระอภัยมณีมีเค้าที่มา 4 ทางด้วยกันคือ

1. จากวรรณคดีจีนที่แปลเป็นไทย
2. จากวรรณคดีไทยและวรรณคดีชาติอื่นที่เรานำเค้าเรื่องมาแต่งใหม่
3. จากเหตุการณ์ทั้งในและนอกประเทศที่สุนทรภู่ได้ยินได้ฟังมาในเวลาที่แต่งเรื่อง
4. จากจินตนาการของสุนทรภู่เอง

1 ผู้ที่ค้นคว้าไว้ เช่น

1. ประจักษ์ ประภาทิพยากร, เบื้องหลังการแต่งพระอภัยมณี (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2513).
2. ยศ วัชรเสถียร, ภูมิหลังวรรณคดีพระอภัยมณี (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2517).
3. พ. ณ ประมวลยุทธ, ประวัติคำกลอนสุนทรภู่ (พระนคร : แพร่พิทยา, 2499).
4. เปลื้อง ณ นคร, เล่าเรื่องพระอภัยมณี (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2502).
5. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (พระนคร : คลังวิทยา, 2506).
6. ธนิต อยู่โพธิ์, ตัวละครและบันทึกเหตุการณ์ในพระอภัยมณี (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2498).
7. สุวรรณ เกียรติไกรเพชร, พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร : สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, 2518).

1. จากวรรณคดีจีน

พระอภัยมณีเป็นเรื่องที่แสดงการสู้รบหลายครั้ง การรบแต่ละครั้งนอกจากจะใช้อำนาจเวทมนตร์ตามแบบวรรณคดีไทยแล้ว ยังมีการใช้กลอุบายลวงข้าศึกให้ติดกับด้วยค่ายกล ประตูกล หรือใช้จิตวิทยาลวงศัตรูให้พ่ายแพ้ อย่างเช่นที่ขงเบ้งเอาชนะข้าศึกในเรื่องสามก๊ก ทั้งตัวละครในเรื่องพระอภัยมณีมักใช้อาวุธคู่มือแบบเรื่องจีนคือกระบี่กระบอง (นอกจากศรีสุวรรณ สุดสาคร ใช้ไม้เท้าฤษีซึ่งประหนึ่งว่าเป็นกระบองเหมือนกัน) เกาทัณฑ์ นอกจากนี้ยังสังเกตว่าสุนทรภู่บรรยายว่าเสือนางละเวงมีมือเสือ คือแขนเสือกว้าง ๆ จนทำให้เป็นถุงใส่ของสำคัญหรือซ่อนอาวุธได้อย่างแนบเนียน เสือลักษณะเช่นนี้เป็นเสือของตัวละครจีน

อย่างไรก็ตาม วรรณคดีจีนที่ปรากฏว่ามีอิทธิพลชัดเจนต่อเรื่องพระอภัยมณีค่ากลอนมี 3 เรื่องคือ สามก๊ก ไซฮั่น และเสียดก๊ก

สามก๊ก สุนทรภู่นำเรื่องราวมาแต่งอยู่หลายตอน เช่น

อุบายเผาเรือ ปรากฏในตอนนางละเวงทำอุบายเผากองทัพเรือของพระอภัยมณีที่ยกไปเมืองใหม่ จนกองทัพของพระอภัยมณีต้องถอยร่นไม่เป็นขบวน ตอนนี้มีลักษณะเหมือนเรื่องสามก๊ก ตอนโจโฉแตกทัพเรือ เพราะอุบายของจิวยี่และขงเบ้ง

ความกตัญญูของสุดสาคร สุดสาครแสดงกตัญญูต่อพระโยคีเกาะแก้วพิสดาร ผู้ซบเลี้ยงมาประหนึ่งเป็นบิดามารดา ด้วยการไม่ยอมทอดเสื่อที่โยคีให้มา เพื่อจะสวมเสื่อผ้าที่ท้าวสุริโยทัย กษัตริย์เมืองการเวก และพระอภัยมณีมอบให้ใหม่ เนื่องจากสุดสาครปฏิญาณไว้ว่าหากไม่มีโอกาสกลับไปเยี่ยมพระโยคีและมารดาเงือกอีกแล้วจะไม่ทอดหนึ่งเสื่อออกเลย การยึดมั่นในคำปฏิญาณเช่นนี้คือการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณนั่นเอง การแสดงความกตัญญูโดยแสดงออกในเรื่องเสื่อผ้านี้ มีในเรื่องสามก๊ก คือกวนอูซึ่งเป็นน้องร่วมสาบานของเล่าปี่ ไม่ยอมทอดเสื่อที่เล่าปี่ให้มาทิ้งเสีย เมื่อโจโฉจับตัวกวนอูได้ คิดจะซบเลี้ยงไว้เพราะเป็นคนดีมีฝีมือ จึงพยายามบำรุงบำเรอความสุขให้กวนอูเพื่อผูกใจไว้รวมทั้งนำเสื่อใหม่มาให้กวนอูด้วย กวนอูสวมเสื่อใหม่ของโจโฉไว้ข้างใน แล้วสวมเสื่อเก่าขาดของเล่าปี่ไว้ข้างนอก สิ่งนี้เป็นเครื่องแสดงว่ากวนอูยังจงรักภักดีต่อเล่าปี่ มิใช่ได้นายใหม่ลืมนายเก่า

การผ่าตัด ในการรบกับนางละเวง นางสุวรรณมาลีถูกเกาทัณฑ์ได้รับบาดเจ็บและได้รับการรักษาด้วยวิธีการผ่าตัด ขูดกระดูกเอาพิษที่อาบลูกเกาทัณฑ์ไว้ออก แล้วจึงเย็บแผลปิดสนิทตามเดิม เรื่องการผ่าตัดนี้ มีในสามก๊ก ตัวละครตัวหนึ่งชื่อ หมอฮัวโต มีฝีมือในการผ่าตัดมาก เคยผ่าตัดให้โจโฉด้วยวิธีการอย่างเดียวกับหมอที่ผ่าตัดนางสุวรรณมาลี เรื่องการผ่าตัดนี้ มีข้อสันนิษฐานอีกอย่างว่า สุนทรภู่อาจจะนำมาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะหมอบรัดเลย์ มิชชันนารีชาวอเมริกัน ได้ผ่าตัดพระภิกษุรูปหนึ่งที่บาดเจ็บเพราะปืนใหญ่แตก การผ่าตัดเป็นของใหม่ในเมืองไทย การผ่าตัดครั้งนั้นจึงน่าจะเป็นเรื่องครึกโครมมาก

ตามพราหมณ์ คือพราหมณ์วิเชียร โมรา และसानน และบาดหลวงปีโป ทั้ง 4 คนนี้

มีความรู้วิเศษคือพราหมณ์วิเชียรยงธนูได้ที่ละเจ็ดลูก จะให้ถูกตรงไหนก็ได้ดังประสงค์ พราหมณ์
โมราสามารถผูกฟางหญ้าเป็นสำเภายนตร์เล่นไปไหนมาไหนได้พราหมณ์สถานนั้นเรียกลมฝน
ได้ ส่วนบาทหลวงปีโป่ รู้ไตรเวท พิธีไสยศาสตร์ และรู้กลยุทธ์ในการรบอย่างชาญฉลาดที่จะ
ทำกลลวงศัตรู คุณสมบัติของทั้งสี่คนนี้คือคุณสมบัติของขงเบ้งในเรื่องสามก๊ก

ไซฮัน ไซฮันเป็นเรื่องที่กรมพระราชวังหลังเป็นผู้อำนวยการแปล ตามประวัติของสุนทรภู่
สุนทรภู่เคยเป็นข้าในกรมพระราชวังหลังอยู่นาน เชื่อว่าสุนทรภู่ น่าจะเคยได้อ่านหนังสือพงศาวดาร
จีนแปลเป็นไทยเรื่องนี้ หรืออาจจะเป็นผู้ร่วมแปลหรือขัดเกลาสำนวนด้วยก็ได้ สุนทรภู่ จึงนำ
เอาความประทับใจในบางตอนมาดัดแปลงแต่งเรื่องพระอภัยมณี ได้แก่

เพลงปี่ของพระอภัยมณี พระอภัยเป่าปี่อยู่หลายครั้ง แต่เพลงปี่ครั้งหนึ่ง คือตอนเป่าปี่
ยุติทัพนางละเวง เนื่องจากฝ่ายเมืองผลึกเพลิงพล้ำ ศรีสุวรรณ สินสมุทร ต่างติดรถกลของ
นางละเวง พระอภัยมณีเป่าปี่มีเนื้อความเป็นกลอนว่า

วิเวกวีดกรีดเสียงสำเนียงสนั่น
ให้หวิววาทราบทรวงต่างวังงง
พระโทยหวนครวญเพลงวังเวงจิต
ว่าจากเรือนเหมือนนกมาจากวัง
ถึงยามค่ำย่ำฆ้องจะร้องให้
ไ้อ້ยามดึกดาวเคลื่อนเดือนก็คล้อย
หนาวอารมณ์ลมเรื่อยเฉื่อยเฉื่อยขึ้น
แสนสงสารบ้านเรือนเพื่อนที่นอน
วิเวกแหว่แจ้วเสียงสำเนียงปี่
ลงนั่งโยกโงกหงับทับกันเอง

คนขยั้นยิ้นนั่งตะลึงหลง
ลืมประสงครบสู้เงี้ยวหูฟัง
ให้คนคิดถึงถิ่นถวิลหวัง
อยู่ข้างหลังก็จะแลชะงัดคอย
รำพิไรรัญจวนหวนละห้อย
น้ำค้างย้อยเย็นฉ่ำที่อ้อมพร
ระรวยรินรินรินกลืนเกษตร
จะอาวรณ์อ้างว้างอยู่วังเวง
พวกโยธีทิงทวนชวนเขง
เสนาะเพลงเพลินหลับระงับไป

เนื้อความนี้ตรงกับเนื้อความในเพลงปี่ของเตียวเหลียงในเรื่องไซฮัน เตียวเหลียงมีความเชี่ยวชาญ
ในการเป่าปี่ จึงอาสาพระเจ้าฮันอ๋องไปเป่าปี่บนภูเขาเพื่อให้ทหารของพระเจ้าฮันอ๋องที่
ฟังเสียงปี่เกิดความเศร้าสลดใจ กลัวตายและคิดถึงบ้าน จะได้ชวนกันหนีทัพกลับไป เพลงปี่ของ
เตียวเหลียงมีเนื้อความว่าดังนี้

“เสียงเป่าปี่อยู่บนภูเขาเป็นเพลงว่า เดือนยี่ฤดูหน้าหนาว น้ำค้างตกเย็นทั่วไปทั้งสี่ทิศจะดูฟ้าก็สูง
แม่น้ำก็กว้าง ฤดูนี้คนทั้งปวงได้ความเวหนานัก ที่จากบ้านเมืองมาต้องทำศึกอยู่นั้น บิดามารดาและ
บุตรภรรยาอยู่ภายหลังก็ยื่นรอคอยอยู่แล้ว ถึงมีเรือกสวนและไร่นาก็จะทิ้งกร้างไว้ไม่มีผู้ใดจะทำ เพื่อน
บ้านที่เขาไม่ต้องไปห้ำพ่อยุ่พรักพร้อมกัน ก็จะอุ่นสุรากินเล่นเป็นสุข นำสงสารผู้ที่จากบ้านช่องมาหลาย
ปีนั้น ที่บิดามารดาแก่ชราอยู่ที่ป่วยเจ็บล้มตายเสียหาได้เห็นใจบิดามารดาไม่ และตัวเล่าต้องมาทำ
ศึกอยู่ฉะนี้ ถ้าเจ็บป่วยล้มตายลงก็จะกลิ้งอยู่กลางแผ่นดินแต่ผู้เดียว บุตรภรรยาและญาติพี่น้องก็มิได้
ปรนนิบัติรักษากัน เป็นผีหาญาติมิได้ ถ้าแต่งตัวออกรบครั้งใดก็มีแต่ฆ่าฟันกัน กระดูกและเนื้อถม

แผ่นดินลงทุกครั้ง ดูสังเวชนก ท่านทั้งปวงก็เป็นมนุษย์ มีสติปัญญาอยู่ทุกคน เร่งคิดเอาตัวรอดไปบ้าน
ช่องของตัวเถิด ท่านไม่รู้หรือน้ำนั้นก็เป็นสัตว์เดรัจฉาน ถ้าผู้ใดพาไปจากโรงและมีได้ผูกถ้อยกักขังไว้
ก็ยอมกลับคืนมาถิ่นที่อยู่ของตัว อันประเพณีมนุษย์ถ้าจะเจ็บป่วยล้มตาย ก็ยอมให้อยู่ที่บ้านช่องของตัว
พร้อมบิดามารดาและญาติพี่น้องจึงจะดี ครั้นนี้เทพยดาเห็นว่าพระเจ้ามอป่าอ่องสิ้นวาสนาแล้วและมีความ
กรุณาแก่ท่านทั้งปวงว่า จะมาพลอยตายเสียเปล่า จึงใช้เรามาบอกให้รู้ให้เร่งคิดเอาตัวรอดเสีย ถ้าชักช้า
อยู่อีกวันหนึ่งสองวัน สันธองก็จะจับตัวพระเจ้ามอป่าอ่องได้ ถึงผู้ใดมีกำลังและหมายจะสู้รบก็เห็นไม่
พันท้อมันอ่องแล้ว อันกำลังศึกสันธองครั้งนี้ อย่าว่าแต่คนเข้าด้านท่านเลย จึงมาตราหยกและศลากี้
ไม่อาจทนทานอยู่ได้ อันสันธองเป็นผู้มีบุญ นำใจก็โอบอ้อมอารีนัก ถึงผู้ใดจะเป็นข้าศึกแต่ถ้าเข้าไป
สามภักดีแล้ว ก็ขุบเลี้ยงมิได้ทำอันตราย สันธองจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเป็นแท้ ท่านทั้งหลายทั้งปวง
จงคิดอ่านเอาตัวรอดรักษาชีวิตไว้เอาความชอบดีกว่า”

ฝีมืออาวุธของศรีสุวรรณ ศรีสุวรรณชานาญการต่อสู้ด้วยกระบี่กระบองซึ่งต่างไปจาก
ตัวละครอื่น ๆ ในวรรณคดีไทยที่ไม่ได้ใช้อาวุธพิเศษ กระบองดูจะเป็นอาวุธของทหารเลวเสียด้วย
ซ้ำ การที่สุนทรภู่สร้างความสามารถเช่นนี้ให้ตัวละครคงจะได้เค้ามาจากเรื่องจีน โดยเฉพาะเรื่อง
ไซฮั่น เพราะมีตัวละครตัวหนึ่งคือพระเจ้ามอป่าอ่องเป็นนักรบที่มีฝีมือในการใช้กระบี่และกระบอง
อย่างหาตัวจับได้ยาก ดังที่บรรยายถึงการรบคราวหนึ่งว่า พระเจ้ามอป่าอ่องถูกข้าศึกล้อมไว้แล้ว
ซุ่มระดมยิงลูกเกาทัณฑ์มาราวกับท่าฝนทหารล้มตายเป็นจำนวนหลายพัน แต่พระเจ้ามอป่าอ่อง
ชานาญในเพลงกระบองไม่มีใครเสมอ จึงไม่ถูกลูกเกาทัณฑ์เลยเพราะเอากระบองกวัดแกว่งราว
จักรผันปิดลูกเกาทัณฑ์ตกหมด

น่าสังเกตว่า อาวุธที่ใช้ในเรื่องพระอภัยมณีจะเรียกชื่อแบบเรื่องจีนทั้งสิ้น ได้แก่ดาบ เรียก
กระบี่ ธนู เรียก เกาทัณฑ์ เป็นต้น

ม้ามังกร เป็นพาหนะของสุตศากรที่มีลักษณะประหลาดคือ ครึ่งม้าครึ่งมังกร สุนทรภู่
น่าจะได้อารมณ์เรื่องมังกรมาจากจีนเพราะจีนถือว่ามังกรเป็นสัตว์ที่ศักดิ์สิทธิ์ สัตว์ที่มีลักษณะ
อย่างมังกร ไทยเรียกว่าพระยานาค แต่สุนทรภู่กลับเรียกว่ามังกรตามที่คนจีนเรียกศิลปะแบบจีนที่
เป็นเสาคอนมีลายมังกรพันมีปรากฏอยู่ตามโบสถ์วิหารวัดวาอารามของไทยมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๓
เพราะทรงโปรดให้นำตุ๊กตาหินจากจีนเข้ามา และมีความนิยมในศิลปะแบบจีน แต่อย่างไรก็ตาม
ในเรื่องไซฮั่น มีเรื่องสัตว์ประหลาดอย่างม้ามังกรด้วย คือ โอจือแบ้เป็นพาหนะของหางอู เป็น
มังกรสีดำ แปลงร่างเป็นม้าได้

เสียดก๊ก มีอิทธิพลต่อเรื่องพระอภัยมณีด้วยเรื่องต่อไปนี้

นางวาลี นางวาลีมีลักษณะคล้ายกับนางจงลีฉุนในเรื่องเสียดก๊กทั้งรูปร่างลักษณะอุปนิสัย
ใจคอและสติปัญญา

ในเรื่องเสียดก๊ก กล่าวถึงนางจงลีฉุนไว้ว่า

“นางจงลีฉุนคนนี้มีสติปัญญาเฉียบแหลมนัก แต่รูปร่างนั้นพิกล จักขุกลม จมูกยาว หน้าผาก

ใหญ่ คอสั้น เท้าโต มือโต นิ้วมือนั้นยาว-หึ่งสูง หึ่งใหญ่ สีตัวดำ เหมือนทาหมึก นุ่งกางเกงใส่เสื้อขาด”
สุนทรภู่ก็ได้วาดภาพนางวาสิเป็นคนรูปชั่วตัวดำอัปลักษณ์แต่มีวิชา ความรู้ ดังกลอนที่ว่า

“อยู่ภายหลังยังมีสตรีหนึ่ง	อายุถึงสามสิบสี่ไม่มีผัว
ชื่อวาสิสีเนื้อนั้นคร่ำมัว	รูปก็ชั่วชายไม่อาลัยแล
ทั้งกายาหางามไม่พบเห็น	หน้าก็เป็นรอยฝีมีแต่แผล
เป็นกำพร้ามาแต่หล่อนยังอ่อนแอ	ได้ฟังแต่ตายายอยู่ปลายนา
เป็นเชื่อพราหมณ์ความรู้ของผู้เฒ่า	แต่ก่อนเก่าบุราณนานหนักหนา
เป็นมรดกตกต่อดอกันมา	นางอุตส่าห์เรียนเล่าจนเข้าใจ
รู้ฤกษ์ผาดินฟ้าสำแดงเหตุ	ทั้งไตรเภทพิริคัมภีร์ไสย
ครั้นเจนแจ้งแกล้งเอาเข้าเฝ้าไฟ	มิให้ใครพบปะพระคัมภีร์”

นอกจากสุนทรภู่จะบรรยายลักษณะรูปร่างหน้าตาของนางวาสิไว้เช่นนี้แล้ว พระอภัยยังมองเห็นว่านางวาสินั้น “เหมือนกุลาหน้าตุเหมือนปรุหนัง และดูคงตะไคร่น้ำดำมืดหมึ” อีกด้วย

นอกจากนางวาสิและนางจงลีฉุนจะคล้ายคลึงกันในด้านรูปร่างหน้าตาแล้ว ในด้านอุปนิสัยใจคอก็ยังเหมือนกันอีกด้วย กล่าวคือ

นางจงลีฉุนผู้นี้แม้จะรูปชั่วตัวดำ ก็มีความทะเยอทะยานอยากได้สามีที่ดี นางจึงเสนอตัวเป็นภรรยาหลวงของอุยอ่อง

“ตัวเรานี้ชื่ออุณ แซ่จงลี อยู่บ้านบุเอียน แขวงเมืองเจ้ อายุได้ 40 ปี ยังไม่มีผัว คิดจะใคร่ได้ผัวแต่ชายผู้ใดเขาไม่ชอบใจ วันนีได้ยินเสียงขบร้องอ้ออึงจึงรู้ว่าอุยอ่องพาภรรยาออกมาเล่นบ้านใหม่ เราจึงยอมอยู่ด้วยกับอุยอ่อง จะขอเป็นเมียหลวง”

ข้อเสนอของนางได้รับการเย้ยหยัน แต่นางก็แสดงให้เห็นว่ามีสติปัญญาฉลาดหลักแหลมชี้ให้เห็นจุดอ่อนข้อบกพร่องของอุยอ่องซึ่งเป็นเจ้าเมืองและยังเสนอแนะวิธีแก้ไขข้อบกพร่องเหล่านั้นอีกด้วย แม้คำพูดของนางจงลีฉุนจะแทงใจดำ แต่อุยอ่องก็ยอมรับว่านางฉลาด จึงรับไว้ใช้ราชการ

พฤติกรรมของนางจงลีฉุนนี้ ถ้าเปรียบเทียบกับนางวาสิจะเห็นว่ามีส่วนใกล้เคียงกันมาก นางวาสินั้น “ถึงรูปชั่วตัวดำแต่น้ำใจ จะใคร่ได้ผัวดีที่มีบุญ” แสดงว่านางเป็นคนทะเยอทะยานเช่นเดียวกับนางจงลีฉุน เมื่อนางได้ยินกิตติศัพท์ความรูปร่างงามของพระอภัยเจ้าเมืองผลึกคนใหม่ นางจึงประกอบพฤติกรรมอย่างเดียวกัน คือ ขัดสีฉวีวรรณ แต่งหน้าทาขมิ้น แต่งตัวสวยงามไปขอเข้าเฝ้าพระอภัยเพื่อทูลขอรับราชการและขอเป็นมเหสี พระอภัยได้ทดสอบความรู้เรื่องการทำศึกจากนางจนเป็นที่พอใจ แต่การที่ขอเป็นพระมเหสีนั้น พระอภัยได้ทัดทานว่า

“จึงตรัสว่าวาสิมีแก่ใจ	มารักใคร่ครั้นจะชังไม่บังควร
แต่รูปร่างยังกระไรจะใคร่รู้	พิเคราะห์ดูเสียด้วยกันอย่าหันหวน
จะควรเป็นมเหสีหรือมิควร	จงใคร่ครวญนึกความให้งามใจ”

แต่นางวาลีได้ตอบไปอย่างฉลาดหลักแหลมว่า

“นางทูลว่าที่น้องนี้รูปชั่ว
แต่แสนงามความรู้อยู่ในใจ
แล้วหมายว่าฝ่าพระบาทก็มีห้าม
แต่หญิงมีวิชาเช่นข้านี้
จึงอุตสาห์มายอมน้อมประณต
บรรดาผู้รู้วิชาสารพัน
แม้ทรงศรัทธารักโฉมประโลมสวาท
ก็ผิดอย่างทางทำเนียมประเวณี
ขอพระองค์ทรงตรีกให้เลิกซึ่ง
อันรูปหญิงพริ้งเพริศล้ำเลิศลักษณะ

ก็รู้ตัวมั่นคงไม่สงสัย
เหมือนเพชรไพฑูรย์ฝ่าไม่ราศี
ล้วนนางงามเคยประณตบทรศรี
ยังไม่มีไม่เคยเลยทั้งนั้น
ให้พระยศใหญ่ยิ่งทุกสิ่งสรรพ
จะหมายมั่นพึ่งพาบารมี
ไม่เลี้ยงปราชญาไว้บำรุงซึ่งกรุงศรี
เห็นคนดีจะไม่มาสาพิภักดิ์
เป็นที่พึ่งแผ่ไปทั้งไตรจักร
ดีแต่รักรอนราญการโลกีย์”

พระเอกก็ยินดีได้ฟังนางวาลีพูดจาหลักแหลมทั้งสองทั้งสนอย่างนั้นจึงยอมรับนางเป็นชายา แต่เนื่องจากยังไม่เห็นว่านางมีความสามารถประการใดจึงตั้งให้เป็นนางสนมไปก่อน

นางวาลีได้พิสูจน์ผลงานให้เห็นว่าเก่งสมดังที่คุยไว้ คือ ได้ช่วยทำอุบายให้พระเอกได้อภิเษก กับนางสุวรรณมาลี และช่วยทำศึกกับเมืองลังกาที่ยกกองทัพมาตีเมืองผลึก เจ้าลังกาบาดเจ็บ และอุศเรนถูกจับตัวได้ นางวาลีเห็นการณ์ไกลว่าหากปล่อยอุศเรนไปตามที่พระเอกประสงค์ จะเป็นภัยแก่เมืองผลึกในภายภาคหน้า นางจึงใช้วาจาประหัดประหารจิตใจอุศเรนจนสิ้นใจตาย แต่นางเองก็ต้องจบชีวิตลงด้วยเพราะปีศาจอุศเรนเข้าสิง

คืนนั้น อีกเรื่องหนึ่งที่มีผู้สันนิษฐานว่าสุนทรภู่อาจจะได้เค้ามาจากเรื่องเสียดก๊ก คือ เรื่อง ดินถนั หรือ นมพระธรณี ซึ่งนางละเวงไปพบเข้าขณะหลบหนีพระเอก สุนทรภู่อธิบาย ลักษณะและรสชาติของดินถนัไว้ว่า

พอได้ยินดินสิ้นเสียงครันครัน
ประเดี๋ยวหนึ่งตึงสะดุ้งดังผลุงลง
เหลือองอร่ามงามอมหอมระรื่น
สงสัยนักซึกมีดอกออกกริดลอง
เมื่อชิมดูแล้วมีรสชาติดังนี้

สะท้อนพื้นภูผาป่าระหง
กลิ้งอยู่ตรงหน้าเท่านั้นเต้าทอง
ดูสดชื่นชุกสีไม่มีสอง
ขาดเป็นสองซีกใส่ข้างในแดง

นางชิมดูรู้ว่าไอซารส
ทั้งหอมหวานซ่านเสียวมีเรียวแรง
พระอารักษ์ได้เล้าความเป็นมา และสรรพคุณของดินถนัให้นางละเวงฟังว่า
ถูกนั้นหรือชื่อว่านมพระธรณี
ฝูงสัตว์ได้ยินทั้งกลิ่นหอม
ด้วยหวานเย็นประเสริฐเถิดกำลัง

เหลือกำหนดในมนุษย์สุดแสง
ที่คอแห่งหิวหายสบายบาน
ถึงพันปีผุดขึ้นเหมือนปิ่นดั่ง
มาพริ้งพร้อมหมายจะกินถวิลหวัง
กำจัดทั้งโรคาไม่ราศี

อายุยืนขึ้นชุ่มเป็นหนุ่มสาว
ถึงแก่เฒ่าเข้าเรือนสามร้อยปี
ทั้งเนื้อหอมกล่อมกลืนระรินริน

ผิวนั้นราวกับทองละอองศรี
ก็ไม่มีมัวหมองละอองนวล
เป็นที่ชื่นชมบุรุษสุดสงวน

สรรพคุณต่าง ๆ ของดินถันนี้อาจจะเกิดจากจินตนาการของสุนทรภู่เอง เพราะคุณสมบัติข้อใหญ่ของดินถันคือเป็นยาอายุวัฒนะ กินแล้วอายุยืนเป็นหนุ่มสาวไม่แก่เฒ่า ซึ่งเป็นสิ่งที่สุนทรภู่ประสงค์เป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นความคิดนี้ปรากฏในนิราศของสุนทรภู่หลายเรื่องว่าเป็นการเดินทางไปเพื่อหาอายุวัฒนะ อย่างไรก็ตาม ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร¹ ได้สันนิษฐานว่า สุนทรภู่อาจจะได้จินตนาการเรื่อง "ดินถัน" มาจาก "จันทิน" ในลิลิตโองการแช่งน้ำ ส่วนประจิมภมมศิลป์² สันนิษฐานว่าสุนทรภู่อคงจะเอามาจากเรื่อง เลียดก๊กซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

"กษัตริย์เมืองฉ้อองค์หนึ่งนามว่า ฉ้อเจี้ยวอ่องได้เล่นสำเภาไปในทะเลพร้อมกับขุนนางได้พบของสิ่งหนึ่งลอยน้ำมา สีแดงกลมใหญ่จึงให้คนลงไปเก็บยกขึ้นมาบนสำเภาและพระเจ้าฉ้อเจี้ยวอ่องถามใครดูก็ไม่มีใครทราบว่าเป็นอะไร จึงเอากระบี่ผ่าออกเป็น 2 ซีก เนื้อในแดงดังผลแดงไม่จึงเขี่ยออกชิมดู มีรสหวานหาที่พูดไม่ แล้วตัดแจกบรรดาขุนนางกินกันทุกคน

ซึ่งเมื่อเดินทางไปถึงบ้านเมืองแล้ว พระเจ้าฉ้อเจี้ยวอ่องให้คนไปถามขงจื้อว่าผลไม้คืออะไร ขงจื้อตอบว่า ผลนี้เรียกว่า "ผลกุสัทธ์" เกิดในน้ำไม่มีต้น ไม่มีราก เหมือนไม้ที่งอต่อเมื่อมีอายุถึงพันปี จะมีขนาดโตเท่านี้ ใครได้พบได้เห็นและได้กินนับว่าเป็นผู้มีบุญเพราะเป็นของวิเศษ"

สุนทรภู่อจะได้รับแรงบันดาลใจไปจากเลียดก๊กหรือไม่ไม่ทราบเพราะดินถันและผลกุสัทธ์ก็มีลักษณะคล้ายกัน เพียงแต่ดินถันเป็นสิ่งที่ผุดขึ้นมาจากดิน แต่ผลกุสัทธ์เป็นสิ่งที่ผุดขึ้นมาจากน้ำ ซึ่งไม่มีต้น ไม่มีรากเหมือนกัน ทั้งรสชาติยังหวานเป็นหาที่เปรียบมิได้ อีกอย่างก็เหมือนกันคือ จะปรากฏออกมาเมื่ออายุพันปี ข้อแตกต่างก็มีเพียงประการเดียวคือ สรรพคุณของดินถันเป็นยาอายุวัฒนะ แต่ผลกุสัทธ์เป็นเพียงของวิเศษสำหรับผู้มีบุญจะได้พบเห็นและได้กินเท่านั้น แต่ความวิเศษนั้น ผู้แต่งเรื่องเลียดก๊กก็ไม่ได้บอกว่ามีสรรพคุณอย่างไร

ตราราวหู

นางละเวงมีของวิเศษอย่างหนึ่งคือตราราวหู มีลักษณะดังที่บรรยายไว้ว่า

เป็นตราแก้วแววเวียนวิเชียรฉาย	แต่เข้าสายสีรุ่งดรุรงเรือง
ครันแดดแข็งแสงขาวดูพรราวพร้อย	ครันป่ายคล้อยเคลือบสีมณีเหลือือง
ครันค่าช่วงดวงแดงแสงประเทือง	อร่ามเรืองรัศมีเหมือนสีไฟ
มั่นเดินหนฝนตกไม่ถูกต้อง	เอาไว้ห้องหับแห่งตำแหน่งไหน
ไม่หนาวร้อนอ่อนอุ่นละมุนละไม	ถ้าชิงชัยแคล้วคลาดซึ่งศาสตรา

ของวิเศษของนางละเวงชิ้นนี้ มีลักษณะคล้าย "หยกวิเศษ" ในเรื่องเลียดก๊ก ซึ่งบรรยาย

1 ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร, เบื้องหลังการแต่งพระอภัยมณี, (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2513), หน้า 110

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

ไว้ว่า “กว้างคับหนึ่งหนาหกนิ้วยาวศอกหนึ่ง หยกนั้นสีต่าง ๆ เวลาเข้าไปจนเที่ยงสีขาวตั้งแต่เวลาบ่าย ไปจนค่ำสีนั้นแดง แต่ค่ำไปจนเที่ยงคืนสีเขียว แต่เที่ยงคืนไปจนรุ่งสีเหลือง” คุณวิเศษของหยกนี้คือ “ผู้ใดได้ไว้กับเรือนจะมีความเจริญ รื่นยงและเลือดไรแมลงวัน แต่บรรดาเป็นสัตว์ที่จะเบียดเบียนนั้น ไม่มี เพลิงก็มีได้ไหมเรือน แล้วก็น้ำปีศาจและความไม่ต่าง ๆ ถ้าหน้าหนาวหยกนั้นอุ่นเหมือนหนึ่ง ถ่านเพลิง หนร้อนหยกนั้นเย็นดั่งน้ำ ดั่งไว้ใกล้ตัวผู้ใดก็ให้ความสุขแก่ผู้นั้น”

พงศาวดารจีนทั้งสามเรื่องนี้ แปลมาเป็นภาษาไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 1 และที่ 2 แล้วกล่าวคือ สามก๊ก ไช้ฮั่น แปลในรัชกาลที่ 1 เลียดก๊ก แปลในรัชกาลที่ 2 โดยเฉพาะเรื่องไช้ฮั่น ผู้อำนวยการแปลคือ กรมพระราชวังหลัง สนทรภู่เป็นข้าราชการที่อยู่หลายปี คงจะมีโอกาสได้อ่านเป็นแน่

2. จากวรรณคดีไทยและวรรณคดีไทยเรานำเรื่องมาจากต่างชาติ ได้แก่ พระลอ สังข์ทอง ขุนช้างขุนแผน รามเกียรติ์ และอิเหนา ทั้ง 5 เรื่องนี้เป็นวรรณคดีที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไป สนทรภู่น่าจะเคยได้อ่าน โดยเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์และอิเหนา สนทรภู่มมีส่วนร่วมในการ แต่งด้วย

พระลอ อิทธิพลจากเรื่องพระลอมจะเห็นได้ชัดในตอนศรีสุวรรณและสามพราหมณ์เข้าเมือง รามจักร ศรีสุวรรณและสามพราหมณ์ก็ยวนางเกษราและสามพี่เลี้ยงในสวน จารึกนี้คล้ายกับ พระลอและนายแก้วนายขวัญกับพระเพื่อนพระแพงและนางรินนางโรย

อิเหนา สนทรภู่นำเค้าเรื่องจากอิเหนามาหลายตอน เช่น

รูปเสน่ห์นางละเวง นางละเวงส่งสารไปขอให้เจ้าเมืองต่างประเทศมาช่วย พร้อม ทั้งส่งรูปซึ่งลงยาเสน่ห์ไปด้วย ทำให้ผู้มีผู้หลงรูปเสน่ห์ของนางแล้วยกทัพมาช่วย เจ้าละมานเป็นคนหนึ่งที่หลงรูปนั้น และในที่สุดก็ต้องตายเพราะความหลง เนื้อความตอนนี้เหมือนกับวิหยาสะ ก่าหลงรูปบุษบาจนต้องทำศึกกะหมังกุหนิง และวิหยาสะก่าก็ตายในทีรบ รูปจากเจ้าละมานต่อ มาตกไปถึงมือพระอภัย พระอภัยก็หลงรูปเสน่ห์จนไม่เป็นอันว่าราชการ สุดสาครเป็นผู้แก้อิทธิ ฤทธิ์ของรูปเสน่ห์ในเวลาต่อมา

สินสมุทเป็นสื่อรัก ในระหว่างพระอภัยโดยสารเรือนางสุวรรณมาลีไปที่เกาะแก้ว พิศดาร พระอภัยหลงรักนางสุวรรณมาลีแต่ไม่กล้าเกี่ยวข้องกับตนเอง จึงใช้ให้สินสมุทเป็นสื่อรักไป ขอผ้าสไบบ้าง นำสารรักไปให้บ้าง เหมือนที่อิเหนาเคยให้สียะตราไปขอผ้าสไบจากนางบุษบา มาแล้ว สนทรภู่นำเค้าเรื่องให้พระอภัยรำพันไว้ตอนนีวว่า

“เหมือนอิเหนาเผาเมืองเรื่องยังมี เรายังคิดว่าอิเหนาเป็นเท่าไร”

สุดสาครสักชี นางเสวคนธ์หึงนางสุลาสิวัน เพราะสุดสาครไปหลงเสน่ห์เข้าไปอยู่ใน เมืองลังกา และยังยกทัพมารบกับฝ่ายเมืองผลึก เมื่อพระอภัยจะทำพิธีอภิเษกให้เมื่อเสร็จศึก แล้ว นางเสวคนธ์จึงหนีพิธีแต่งงานไปบวชเป็นฤาษีชื่อ พระอัคนี แล้วเดินทางท่องเที่ยวไป สุดสาครจึงออกติดตามหานางไปจนพบที่เมืองวาหุโลม และสักพระฤาษีได้สำเร็จ เรื่องราวตอน นี้เหมือนนางบุษบาซึ่งอยู่ในร่างของผู้ชายชื่อ อุณาकरण หนีอิเหนาไปบวชเป็นแอมหนึ่ง นางชี

อิเหนาตามไปสักซี สุนทรภู่ให้สุดสาครกล่าวไว้ชัดเจนว่า “แม่นสมนึกสักซีเหมือนอิเหนา”

รามเกียรติ์ สุนทรภู่ได้ความคิดจากรามเกียรติ์ในเรื่องตัวละครที่มีกำเนิดมาจากพ่อแม่ที่ต่างเผ่าพันธุ์กัน ในรามเกียรติ์มีมัจฉา ลูกหนุมานกับนางสุพรรณมัจฉา สุนทรภู่ก็ให้สุดสาครเป็นลูกพระอภัยกับนางเงือก หนุมานมีลูกกับนางเบญจกายซึ่งเป็นยักษ์ ชื่ออสุรผัด พระอภัยก็มีลูกกับนางผีเสื้อยักษ์คือ สินสมุท นอกจากนี้ทั้งตัวนางเงือกและนางผีเสื้อสมุทรก็คงเอามาจากเรื่องรามเกียรติ์ คือเอามาจากนางผีเสื้อสมุทรที่ต่อสู้กับหนุมาน ส่วนนางเงือกก็เอามาจากนางสุพรรณมัจฉาเพราะเรียกนางเงือกเช่นนี้อยู่หลายครั้ง

บ่วงตอดสะกดทัพ ดูคล้ายกับเรื่องไมยราพสะกดทัพในรามเกียรติ์

พระฤๅษีห้ามทัพ พระฤๅษีเกาะแก้วพิสดารมาห้ามทัพพระอภัยกับนางสุวรรณมาลี เพราะเป็นการรบระหว่างสามีภรรยาพ่อแม่ลูก ในตอนนี้คล้ายกับท้าวมาลีราชว่าความในรามเกียรติ์

สังข์ทอง ความคล้ายคลึงกันปรากฏในเรื่องตัวละครที่เกิดจากแม่ซึ่งเป็นยักษ์และได้ฆ่าแม่ในแม่ว่าต่อมา ในเรื่องสังข์ทอง นางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์เป็นลูกด้วยความรัก ต่อมาเมื่อพระสงฆ์พบว่าแม่เลี้ยงของตนเป็นยักษ์จึงหนีไปและทำให้นางยักษ์ถึงแก่ความตายด้วยความรักลูก ในเรื่องพระอภัยมณี สินสมุทเป็นลูกแท้ ๆ ของนางผีเสื้อแต่สินสมุทรักพ่อมากกว่าแม่ เมื่อรู้ว่าแม่เป็นยักษ์จึงพาพ่อหนี สินสมุทไม่ได้ฆ่าแม่โดยตรงก็จริงแต่การกระทำของสินสมุทก็ทำให้นางผีเสื้อเข้าใจมาก เนื้อความที่ทำให้เข้าใจว่าสุนทรภู่ได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องสังข์ทองคือตอนนางผีเสื้อตามหาพระอภัยและสินสมุทจนพบได้อ้อนวอนขอให้กลับไป หากพระอภัยไม่กลับก็ขอพบหน้าพูดจากันเป็นครั้งสุดท้ายเพื่อจะมอบมนต์วิเศษให้ แต่พระอภัยไม่ยอม ได้เป่าปี่จนนางขาดใจตาย เรื่องนี้เหมือนตอนนางพันธุรัตสอนมนต์มหาจินดาให้พระสังข์ก่อนตาย

3. จากเรื่องที่ได้ยินได้ฟังและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น อย่างเช่น

ศึกเก้าทัพของนางละเวง สุนทรภู่งคงจะเก็บความคิดมาจากศึกเก้าทัพในสมัยรัชกาลที่ 1 เพราะเป็นการศึกษาครั้งสำคัญครั้งเดียวระหว่างไทยกับพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์ พม่ายกทัพมามาก กองทัพฝ่ายไทยมีน้อยกว่า แต่ก็ตีพม่าแตกพ่ายไปได้ สุนทรภู่ใช้คำว่า “ไทย” แทนเมืองผลึกและเมืองธรรมจักรทุกครั้งไป

พระอภัยกับนางละเวงรักกันกลางสนามรบ เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีข้อสันนิษฐานว่า สุนทรภู่งคงจะเอาเค้ามูลมาจากนิทานอาหรับฉบับเซอร์ริชาร์ด เบอร์ตัน มีนิทานเรื่องหนึ่งกล่าวถึงกษัตริย์ผู้ถือศาสนาอิสลามไปตีเมืองที่มีนางพระยานับถือศาสนาคริสต์ ทั้งสองได้รบกันตัวต่อตัวและเกิดรักกันขึ้นกลางสนามรบ สุนทรภู่งคงจะเคยได้ยินได้ฟังนิทานเรื่องนี้มาจากพ่อค้าชาวอาหรับที่เข้ามาค้าขายในเมืองไทย

เมืองใหม่ คือเมืองที่นางละเวงสร้างขึ้นใหม่ริมทะเลเพื่อรับศึกเมืองผลึก เมืองใหม่นี้น่าจะเอามาจากเมืองสิงคโปร์ซึ่งอังกฤษสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และเรียกกันว่าเมืองใหม่เหมือนกัน

เมืองจอม กล่าวถึงตอนสุดสาครตามหาพ่อมาพบเมืองแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของพวกผีดิบยักษ์นี้

ที่กินคนเป็นอาหาร และมีความสามารถในการทำภาพจำลองเพื่อล่อคน เช่นทำภาพจำลองให้เห็นว่าเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มีดีกรามบ้านช่องสวยงาม และมีคนสัญจรไปมา เรื่องเมืองจมนี้มีผู้ให้คำสันนิษฐานไว้หลายท่าน ส.อาภรณ์รัตน์ เขียนไว้ใน วิทยาศาสตร์ ฉบับ 22 มิถุนายน 2505 ว่า อาจจะได้เค้าจากคัมภีร์ไบเบิลซึ่งมีเรื่องกล่าวว่า

มหาบุรุษอาบราฮัมมีหลานหลายคน คนหนึ่งชื่อลือธ อยู่มาวันหนึ่งกษัตริย์ห้าพระองค์ได้ร่วมกันปล้นประชาชนในบริเวณที่อยู่ของลือธ รีบเข้าของตลอดจนจับผู้คนรวมทั้งลือธและบุตรภรรยาไปด้วย เมื่อมหาบุรุษอาบราฮัมทราบข่าว จึงรวบรวมผู้คน 300 กว่าคน รุกเข้าไปในค่ายของกษัตริย์ทั้งห้า มหาบุรุษอาบราฮัมได้ข่าวของตลอดจนผู้คนกลับคืนมาหมด

ต่อมาคนใช้ของอาบราฮัมและคนใช้ของลือธชอปะทะเลาะวิวาทกัน เรื่องแย่งที่ดินสำหรับเลี้ยงสัตว์ มหาบุรุษจึงเรียกหลานชายมา และให้เลือกที่ตามชอบใจ ส่วนตัวเองจะไปอีกทางหนึ่งเพื่อจะไม่ได้วิวาทกัน ลือธเลือกทางทิศตะวันออก เพราะเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ ในทิศนี้มีเมืองใหญ่ 5 เมือง ซอดอมและคอมอร์เป็นชื่อเมืองใน 5 เมืองเหล่านี้ พลเมืองเป็นคนชั่วช้าไร้ศีลธรรมมาก พระผู้เป็นเจ้าตั้งพระทัยที่จะทำลายบ้านเมืองนั้น มหาบุรุษอาบราฮัมได้อ้อนวอนต่อพระผู้เป็นเจ้า ให้ทรงกรุณาต่อคนดีที่มีอยู่ปะปนกับคนชั่ว พระผู้เป็นเจ้าทรงรับไว้ว่าหากหากคนดีได้สืบคน พระองค์จะยกโทษให้ แต่ก็หาได้ไม่ครบสิบคน

คนดีมีแต่ลือธกับภรรยา และลูกสาว 2 คน วันหนึ่งพระผู้เป็นเจ้าทรงใช้เทวดาไปสั่งให้ครอบครัวของลือธจัดแจงออกจากเมืองเสีย และกำชับมิให้เหลียวแลมองกลับมาข้างหลังในขณะที่เดินไป

ขณะที่เดินทางหนี พระผู้เป็นเจ้าทรงบันดาลให้มีไฟก่ามะดินตกลงมาจากฟ้าเผาเมืองทั้ง 5 และได้กลายเป็นทะเล ซึ่งมีน้ำเหม็นด้วยก่ามะดิน ส่งกลิ่นอยู่จนทุกวันนี้เรียกกันว่า "ทะเลตาย" ขณะที่ครอบครัวของลือธกำลังเดินทาง ได้ยินเสียงไฟตกลงจากฟ้าภรรยาของลือธเกิดอยากดูอยากเห็น จึงหันหน้ามามอง อันเป็นการผิดคำสั่งของพระผู้เป็นเจ้าจึงถูกลงโทษให้กลายเป็นเกลือทันที

สุนทรภู่อาจจะเคยอ่านคัมภีร์ไบเบิลบ้าง น่าสังเกตว่าสุนทรภู่นำเอานักบวชในศาสนาคริสต์มาเป็นตัวละครในเรื่องพระอภัยมณีหลายตัว เช่น บาดหลวง สังฆราชและกล่าวถึงพระยโฆวาร์ เรื่องเมืองจมนี้ อาจารย์เปลื้อง ณ นคร ได้เขียนไว้ในลำเรื่องพระอภัยมณีว่า สุนทรภู่อาจได้เค้ามาจากเรื่องเมืองจมนี่ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อยู่บนเกาะ ชื่อ แอตแลนติส (Atlantis) ปรากฏความในหนังสือ ทีเนอูส (Tinaeus) ซึ่งพลาโต (Plato) ได้แต่งไว้ ว่าเกาะแอตแลนติสนี้ เกาะนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของเสาแห่งเฮอรัควิลิส (Pillaro of Hescules) เสาแห่งเฮอรัควิลิสนี้ หมายถึง ภูเขาสองลูกที่อยู่ตรงช่องแคบ ยิบรอลต้า ทางเข้าทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เมื่อแอตแลนติสเป็นเมืองมั่งคั่ง และมีอำนาจ แต่ต่อมาชาวเมืองประพฤติกามกรรมเสื่อมโทรมทางศีลธรรม สวรรค์จึงบันดาลให้น้ำทะเลท่วม

ในอภิธานท้ายเรื่องศกุนตลา พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงเมืองจมในปุระณะของอินเดียเมืองหนึ่ง คือเมืองทวารกา หรือ ทวาราวดี เดียวนี้ เรียกว่าคุชราต อังกฤษเรียกว่า Gujerat เรื่องราวของเมืองนี้ก็คือเรื่องราวของพระกฤษณ์นั่นเอง เป็นเรื่องราวยืดยาวมาก กล่าวถึงการกำเนิดของการพ็อนร่า จนเกี่ยวข้องกับเรื่องอนิรุทธ และ มหาภารตะยุทธ เมืองนี้ในตอนแรกรุ่งเรืองมาก ต่อมาชาวเมืองหลงใหลในการดื่มสุรา พระกฤษณ์ห้ามก็ไม่ฟัง พระกฤษณ์ต้องจัดตั้งบวงสรวงใหญ่ และอนุญาตให้เล่นนักขัตฤกษ์ และ ดื่มสุราก็วันหนึ่ง แต่ในวันนั้นเมามายกันใหญ่เกิดวิวาทตีกัน พระกฤษณ์เองต้องหนีเข้าป่า ไปถูกนายพรานยิงตาย ต่อมาอีกเจ็ดวัน เมืองทวารกาก็จมทะเลสูญไป

สุนทรภู่จะได้เค้าเรื่องเมืองจมจากประเทศใด ไม่ทราบได้ แต่ที่แน่นอนสุนทรภู่ต้องรู้เรื่องราวของเมืองจมไม่แห่งใดก็แห่งหนึ่ง

นางละเวงเป็นกษัตริย์ พ.ณ.ประมวญมารคกล่าวไว้ในประวัติคำกลอนของสุนทรภู่ว่า สุนทรภู่คงจะฟังเรื่องราวของประเทศอังกฤษ ซึ่งมีควีนวิกตอเรียเป็นกษัตริย์ปกครองในช่วงเวลาตรงกับรัชกาลที่ 3 ของเรา และในเวลานั้นอังกฤษได้อินเดียลังกาเป็นเมืองขึ้น สุนทรภู่อาจจะจำคลาดเคลื่อนหรือมีฉันทน์ก็ตั้งใจกำหนดเอาเมืองลังกาซึ่งเราค้นชื่อว่าเมืองอังกฤษเป็นเมืองที่มีกษัตริย์ผู้หญิงปกครองไปเลย

เจ้าละมาน เจ้าละมานเป็นเจ้าเมืองแห่งหนึ่งที่ได้ยกทัพมาช่วยนางละเวง สุนทรภู่วาดภาพเจ้าละมานไว้ว่า

ฝ่ายลำหนึ่งถึงละมานสถานถิ่น
ไม่กินข้าวชาวนรินกินแต่ปลา
ถึงเวลาฆ่าสัตว์เอามืดเชือด
ทั้งน้ำสัมพรมน้ำปลาเจือ
จึงพวงพีมีกำลังเหมือนดังอุฐ
ไว้ผมยาวปกไหล่เหมือนไฟลอน
ใส่เสื้อแสงแต่งกายคล้ายฝรั่ง
ใส่สายลวดกวดกลมพอสมกร
อันแดนดินถิ่นฐานทุกบ้านช่อง
อีกทีก็ตึกตั้งด้วยมังมี
เก็บเงินทองกองทรัพย์ไว้นับชื้อ
ใครไปขายได้แพงแรงราคา

เมืองทมิฬพื้นเสียมเทียมหนักหนา
กินช้างม้าสารพัดสัตว์นกเนื้อ
แล้วคลุกเลือดด้วยสักหน้อยอร่อยเหลือ
ล้วนถือเนื้อดิบกินสิ้นทุกคน
แต่เสียงพูดคล้ายทำนองของสิงหล
หยิกหยิกย่นย้อยององงอน
มีกำลังเหล็กนั้นดั่งคันศร
ยิงกฤษณ์รวดควายตายทุกที
บังเกิดทองเกิดเพชรทั้งเจ็ดสี
ชาวบุรีก็ได้ทำไร่นา
โคกระบือม้าช้างต่างภาษา
เรือลูกค้าเข้าเมืองนั้นเนื่องไป”

ส่วนตัวเจ้าละมานนั้นมีลักษณะอย่างที่นางละเวงบอกว่า

“ฝ่ายโฉมยงองค์ละเวงวิณพาสมร
เห็นองค์ท้าวเจ้าละมานเหมือนมารร้าย

เปิดบัญชีรจากเขียนวิเชียรฉาย
ทั้งรูปกายใหญ่หลวงดูพวงพี

จุมูกแหลมแก้มแพบซึกฟันเสียม
แต่กริยาอุประหวัดด้วยสตรี

ดูหน้าเหี่ยมหาญหนักเหมือนยักษี
เห็นนารีสาวแสบแลดะลิ่ง”

กาญจนาคพันธ์ หรือขุนวิจิตรมาตรา แสดงความเห็นไว้ในหนังสือ ภูมิศาสตร์สุนทรภู่ว่า สุนทรภู่คงจะเอาเรื่องเจ้าละมานมาจากสุละมาน หรือสุโลมัน หรือกษัตริย์โซโลมอนในสมัยโบราณ จดหมายเหตุของจีนบันทึกว่า เกาะสุละมานนี้ ประชาชนชายหญิงไม่แต่งผ้า ไม่ทำนา ปลูกข้าว กินแต่ปลา มันเทศ ขนุน และกล้วย ชาวเมืองผิวดำเหมือนน้ำรัก จดหมายเหตุแขก อาหรับก็ว่า ชาวเกาะไม่แต่งผ้า ผิวดำ คุร้าย กินมนุษย์ แต่ปกติกินปลา กล้วย มะพร้าว และ อ้อย และว่ามีหน้าเหมือนสุนัข เมืองนี้ร่ำรวยด้วยทอง

ศึกเจ้าละมาน เมื่อเจ้าละมานยกทัพมาตีเมืองผลึก พระอภัยมณีไปปีละกุดทัพจับเจ้าละมาน ได้ ให้นำเจ้าละมานใส่กรงเหล็กขังไว้ให้ประชาชนชาวเมืองผลึกมาดู เรื่องเช่นนี้สุนทรภู่คงจะ นำเค้ามูลมาจากกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมืองเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. 2369 คือสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าอนุวงศ์ ถูกพระยาราชสุภาวดีจับตัวได้ ได้นำใส่กรงเหล็กโดยพระราชโองการของพระบรมสมเด็จเจ้าพระ นังเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการประจานที่อกตัญญูต่อผู้ให้ความอุปการะชุบเลี้ยง

ศึกเมืองรมจักร การศึกในสมัยรัชกาลที่ 3 ถูกนำมาเป็นเค้ามูลของเรื่องพระอภัยมณี ตอน เมืองรมจักรทำศึกกับท้าวอุเทน เมืองรมจักรเตรียมป้องกันโดยใช้ไซซึ่งขวางแม่น้ำไว้ กลศึกเช่น นี้ปรากฏในประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 3 คือไทยมีเรื่องขุนเคืองกับพ่อค้าชาวอังกฤษชื่อนาย ฮันเตอร์ รัชกาลที่ 3 โปรดให้ขับไล่ไป นายฮันเตอร์ชู้ว่าจะนำเรื่องไปฟ้องรัฐบาลอังกฤษ รัชกาล ที่ 3 จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงรักษนเรศคนไปสร้างเสริมป้อมที่ปากน้ำเจ้าพระยา โดยทำทูน ปักหลักตันโคลน แล้วชิงไซพาดข้ามแม่น้ำที่หลังป้อมมีเลื้อสมุทกับปากคลองด้านตะวันออก ข้อความที่สุนทรภู่พรรณนาไว้ในตอนป้องกันเมืองรมจักรจึงไม่ผิดกับการป้องกันพระนครในสมัย รัชกาลที่ 3

ทะเลนาคาวริน ท้าวสิลราชและนางสุวรรณมาลีเดินเรือท่องเที่ยว ถูกพายุพัดหลงทางไม่รู้ ว่าอยู่ที่ใด ท้าวสิลราชจึงบวงสรวงเทวดา บูเจ้ามาบอกตำแหน่งแห่งที่ให้ว่า

..... ทะเลนี้มีไซแคว้นแดนมนุษย์
ปรอทแร่แม่เหล็กก็มีมาก ชื่อว่านาคาวรินสินธุ์สมุทร
ฝูงนาคมาอาศัยด้วยไกลครุฑ ถ้ายิ่งหยุดอยู่ที่นี้จะมีภัย

กาญจนาคพันธ์กล่าวว่า สุนทรภู่เอาชื่อนาคาวรินมาจากเกาะนิโคบาร์ คำว่านิโคบาร์ นัก โบราณคดีว่าเพี้ยนมาจาก นาควาระ ในภาษาสันสกฤต นาควาระหรือนิโคบาร์ แปลว่าเกาะคน เปลือยหรือเกาะงู และคำว่านาควาระนี้ไทยโบราณเรียกนาควารี หมายถึงทะเลอันเป็นที่อยู่ของ นาค จึงตรงกับคำว่านาคาวรินของสุนทรภู่ อีกประการหนึ่งที่บอกว่าทะเลแห่งนี้มีแร่ปรอทและ แม่เหล็กมาก ก็ตรงกับเกาะนิโคบาร์ เพราะตามจดหมายเหตุของนักเดินเรือโบราณ มีนิยาย ปรัมปราเล่าว่าบนเกาะนี้มีภูเขาแม่เหล็ก ซึ่งจะดูดเอาชิ้นเหล็กต่าง ๆ ไปติดที่ภูเขาทั้งหมด ดำานานนี้

คนโบราณเชื่อว่าจริงและกลายเป็นธรรมเนียมว่า การต่อเรือสำเภาตั้งแต่อินเดียได้ มลายู ไทย
ญวน ขึ้นไปถึงจีน จะต้องไม่ให้มีเหล็กเช่นตะปู เหล็กยึดส่วนใดเป็นอันตราย ต้องต่อด้วยวิธีใช้
ไม้ทั้งลำเรือ

โภชนาสาลี คือข้าวสาลีที่ออกรวงเป็นข้าวสาร ทั้งขาวและหอม มีอยู่บนเกาะแก้วพิสดาร
กาญจนาคพันธุ์อีกเช่นกันมีความเห็นว่า มินิทานของชาวเรือหนึ่งเล่าว่า ปะตาระกาหลาสร้าง
นางฟ้าตนหนึ่งขึ้นมีรูปโฉมสวยงาม และจะเอานางเป็นชายา นางไม่ยอม วิญญาณของนางจึง
หนีออกจากร่าง ปะตาระกาหลาไม่อาจจับนางให้ฟื้นคืนชีวิตมาได้ จึงเอาร่างนางมาฝังที่เกาะชวา
ต่อมาตรงหลุมที่ฝังศพนางไว้บังเกิดพันธุ์ไม้งอกขึ้นโดยไม่มีใครรู้จักว่าคือต้นอะไร ปะตาระกาหลา
จึงเหาะลงมาบอกว่า พันธุ์ไม้นี้จะตรวงเป็นเมล็ดเป็นอาหารของมนุษย์ ให้บำรุงรักษาไว้สืบไป
ข้าวจึงเป็นอาหารหลักของอินโดนีเซีย

เรื่องโภชนาสาลีนี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร มีความเห็นว่า สุนทรภู่
น่าจะเอามาจาก "รชิตินสาลี" ในไตรภูมิพระร่วง เพราะกล่าวถึงตรงกันว่า เกิดเป็นต้นเป็น
รวงขึ้นเอง และเป็นข้าวสารขาวปราศจากแกลบและรำ ข้าวชนิดนี้เกิดที่อุตรกฐทวีปซึ่งเป็นดินแดน
ในอุดมคติ

4. จากจินตนาการของสุนทรภู่เอง

สุนทรภู่ได้ชื่อว่าเป็นจินตกวีที่ร่ำรวยจินตนาการ โดยเฉพาะในนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี
ผู้อ่านจะพบจินตนาการแปลกใหม่มากมาย และจินตนาการเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเรื่องปาฏิหาริย์เหลือ
เชื่อเหมือนอย่างเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป ความดีเด่นของสุนทรภู่อุบัติที่จินตนาการ ความนึก
คิดหลายอย่างของสุนทรภู่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในปัจจุบัน ไม่ใช่ของเหลือเชื่อหรือสิ่งที่เป็นไปไม่ได้
ฉะนั้น จึงเท่ากับว่า สุนทรภู่เป็นกวีที่มีความคิดจินตนาการถึงสิ่งที่เกิดขึ้นได้ล่วงหน้า จินตนาการ
เหล่านี้มักเป็นจินตนาการเชิงวิทยาศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์เองก็ประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ เช่น เครื่องบิน
เรือดำน้ำ ปืนกล จรวดอวกาศ เรือเดินสมุทร เครื่องเสียง ฯลฯ มาจากจินตนาการล่วงหน้า
ของนักประพันธ์ทั้งนั้น นักเขียนตะวันตกที่รู้จักกันดี ได้แก่ เอช. จี. เวลส์ ผู้เขียนนิยายเรื่อง
การเดินทางไปในอวกาศ และ ยูเนส เว็ริน ผู้เขียน การเดินทาง "สองหมื่นไมล์ใต้ทะเล" ก็เป็น
ต้นเค้าความคิดให้นักวิทยาศาสตร์คิดสร้างจรวดและเรือดำน้ำ เป็นต้น

จินตนาการของสุนทรภู่นี้ มีผู้รวบรวมไว้หลายท่าน เช่น อาจารย์เปลื้อง ณ นคร กล่าว
ไว้ใน เล่าเรื่องพระอภัยมณี คุณหญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา กล่าวถึง จินตนาการของ
สุนทรภู่ ในหนังสือชุดกวีไทย กาญจนาคพันธุ์ ใน ภูมิศาสตร์สุนทรภู่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจักษ์
ปรากฏพิทยากร ใน เบื้องหลังการแต่งพระอภัยมณี จึงจะประมวลความคิดต่าง ๆ มาไว้เป็น
ตัวอย่างพอสังเขปดังนี้

เรือโจรสล่อง เป็นเรือขนาดยักษ์บรรยายไว้ว่า

"มีกำปั่นนั้นยาวยี่สิบเส้น

กระทำเป็นตึกกว้านสถานถิ่น

หมากมะพร้าวสัมสุกปลูกไว้กิน
เลี้ยงทั้งแพะแกะไก่สุกรห่าน
มีกำปับนักร้อยลอมลอมมา

ไม่รู้สิ้นแอมโอะโฆนา
คชสารม้ามิ่งมิงสา
เครื่องศัสตราสำหรับรบครบทุกลำ”

จินตนาการอันนี้เป็นจริงไปได้แล้วในปัจจุบัน คือเรือเดินสมุทรขนาดใหญ่ทั้งเรือโดยสาร
และเรือรบ

ถ้าเกาชนต์ พราหมณ์โมรามีความรู้เอาฟางหญ้าผูกเป็นเรือยนต์ บังคับให้แล่นไปที่ใดก็ได้
โดยพราหมณ์सानน จะเป็นคนเรียกลมมาพัดให้เคลื่อนที่ เรือยนต์นี้แล่นได้ทั้งบนบกและในน้ำ
ดังตอนที่กล่าวถึงพราหมณ์ขึ้นสำเภายนต์ออกจากบ้านมาจนพบพระอภัยและศรีสุวรรณว่า

“พอแดดล่มลมตกลงชายเขา
ออกจากบ้านอ่านมนต์เรียกพระพาย
ถึงทะเลแล่นตรงลงในน้ำ
ขึ้นสำเภายนต์ใหญ่ตั้งใจหมาย
แสนสบายบุกป่ามาบนดิน
เที่ยวลอมลอมเล่นมหาขลาสินธุ์”

นอกจากนี้ยังสามารถแล่นเลื้อยขึ้นภูเขาได้อีกด้วย ดังพรรณนาไว้ในตอนสามพราหมณ์และ
ศรีสุวรรณเข้าตีด่านคงตาลว่า

“โห้สนั่นหวั่นไหวทางใบกล
ทัพละร้อยลอมลิวฉิวฉิวเฉื่อย
กระทบผางกางเกยเลยศิลา
ที่ถือท้ายสายยนต์มือคนเหนียว
แล้วกลับตรงลงเชิงเทินเนินลำเนา
อันเรือยนต์เขยื้อนออกเคลื่อนคลา
เหมือนงูเลื้อยเล่นลุ่มนฤผา
ด้วยพองหญ้าหยุ่นท้องจิ้งคล่องเคล้า
ให้ลดเลี้ยวแล่นตลอดถึงยอดเขา
ให้เมืองเหล่าชนวังทั้งหญิงชาย”

สำเภายนต์ของพราหมณ์โมราทำให้เรานึกถึงรถถังตีนตะขาบ หรือยานเกราะในปัจจุบัน
ควงกล กล่าวไว้ในตอนบรรยายกฏีบาทหลวงเมืองลึงกาว่า

.....
“ขึ้นกฏีบาทหลวงมีควงกล
ระฆังหง่างแห่งตามกันสามหน
รู้ว่าคนเข้ามาหาออกมารับ”

ควงกล นี้จึงคล้ายกับเครื่องอิเล็กทรอนิกส์ที่ซ่อนไว้ ใครไปจับต้องหรือเดินผ่านก็จะส่งเสียง
เป็นสัญญาณเตือนภัยออกมา ดังที่เราใช้กับตู้โทรศัพท์ หรือสัญญาณกันขโมยที่ติดในรถยนต์ใน
ปัจจุบันนี้ นอกจากนี้ เล่ากันว่า ในประเทศญี่ปุ่นมีพระที่นั่งแห่งหนึ่งที่เมื่อมีใครก้าวลงบนพื้น
จะส่งเสียงเหมือนระฆังสักร้อยใบดังกราวขึ้นพร้อมกันเพื่อเตือนภัย

โตะเสวย เมื่อสร่งเสร็จ นางละเวงก็พาไปเสวย
ต้นไม้ร่วมลมเรื่อยเฉื่อยเฉื่อยพัด
โตะเขาจัดแจงไว้ทั้งชายขวา
พอพร้อมกันลั่นระฆังส่งสัญญาณ
โตะก็มาเคลื่อนกล่นด้วยกลไก
ลูกล้อกลิ้งวิ่งเวียนเหมือนเกวียนขับ
พร้อมสำหรับหวานคาวขวดเหล้าใส่
เสียงกริ่งกร่างต่างเขม้นไม่เห็นใคร
แต่โตะใหญ่ไปถึงหัวทุกตัวคน

เรื่องโຕีเสวยนี้ สมเด็จพระยาตำรงราชานภาพ ทรงกล่าวไว้ในต้นเรื่องพระอภัยมณีว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าไว้ในหนังสือไกลบ้าน ถึงเรื่องการเสด็จประพาสพระราชวังแวร์ซาย ในประเทศฝรั่งเศส ได้ทอดพระเนตรตำหนักของพระนางแมรี อังตัวเนต ชื่อตำหนัก ตริอาองน้อย และทรงมีพระราชดำริว่า "ห้องที่แปลกมากนั่นคือห้องเสวย ไม่มีโຕีเสวย ถ้าถึงเวลาเสวย โຕีจะจัดอยู่ในชั้นต่ำสำเร็จแล้วทะลิ่งขึ้นมาจากบนพื้นเอง ตามกฎแกลงจะรู้ระแคะระคายใครเล่าให้ฟัง หรือจะมีหนังสือเก่า ๆ ครั้งโกษาปานที่คนหารเสียแล้วว่าไม่จริง จึงไม่ได้เก็บลงในพงศาวดาร" จินตนาการในเรื่องนี้จึงเป็นสิ่งที่มิได้จริง

ดนตรีกล ในตอนเดียวกันนั้น กล่าวถึงเรื่องดนตรีกลด้วยว่า

ฝ่ายผูกพมการ่าภาสะหรี	ไซดนตรีที่ตั้งกำบังแผง
เหมือนคนตีปีพาทย์ไม่พลาดแพลง	เสียงกระแสงซ็อนเพลงวังเวงใจ
กระจับปีสี่ขอเสียงกรอกริด	บันทោះวัดติดดนตรีปีไฉน
นางสำหรับขับร้องทำนองใน	บ้างขับไม้มโหรีปรีดีเปรม
เป็นภาษาฝรั่งว่าครั้งนี่	จะเป็นที่เสน่ห์สนกฤษเกษม
จะขึ้นแซมแยมยืมให้ปรีมเปรม	เที่ยวชมเหมหงส์อื่นไม่ขึ้นเลย
บรรดานั่งฟังขับให้วิบวาบ	ด้วยเสียวซาบไสตเสนาะเฉลอะเฉล
บ้างชมผลกลไกด้วยไม้เคย	กระไรเลยสิ้นเองเป็นเพลงการ

ดนตรีกลของสุนทรภู่คือหีบเสียงนั่นเอง แต่สุนทรภู่พรรณนาการทำงานของเครื่องกลนี้ไว้ ก่อนที่โรมัส เอดิสัน จะคิดประดิษฐ์หีบเพลงและแผ่นเสียงถึง 50 กว่าปี

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ในด้านการรับอิทธิพลจากต่างประเทศ วรรณคดีจีนมีอิทธิพลต่อเรื่องพระอภัยมณีมากและแสดงออกอย่างเด่นชัดมากกว่าอิทธิพลจากที่อื่น กล่าวโดยสรุปอิทธิพล วรรณคดีจีนที่มีต่อเรื่องพระอภัยมณี มี 2 ประการคือ ประการแรกเป็นอิทธิพลในด้านเนื้อเรื่อง สุนทรภู่นำเอาเค้าเรื่องบางตอนจากพงศาวดารจีนมาดัดแปลงและสอดแทรกลงในเรื่องพระอภัยมณี อย่างแนบเนียนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ประการที่สองเป็นอิทธิพลในการสร้างตัวละคร (Characterization) แต่เดิมนั้น วรรณคดีไทยประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ไม่มีลักษณะตัวละครที่เด่นชัด โดยมากมักมีลักษณะรวมกันไปว่า พระเอกจะบอบบาง ใจอ่อน แต่เจ้าชู้ และมีฝีมือในการรบอย่าง เก่งกาจ นางเอกจะอ่อนหวาน สวยเลอลิศ มีคุณสมบัติของกุลสตรี ฯลฯ แต่ในวรรณคดีจีน เราจะรู้จักลักษณะของตัวละครแต่ละตัวเพราะอุปนิสัยต่าง ๆ จะแสดงออกโดยเด่นชัด เช่น กวนอู เป็นคนซื่อสัตย์ เล่าปี่เป็นคนอ่อนน้อม ใจดี ใจโจดเป็นนักรบที่เก่ง แต่เป็นผู้นำที่ไม่ดีเพราะ ใจไม่กว้าง หลงตนเอง และไม่ยอมให้ผู้อื่นเก่งกว่า ขงเบ้งเป็นนักปราชญ์ฉลาดรอบรู้ทุกเรื่อง ฯลฯ สุนทรภู่อยุ่พยายามนำเอาลักษณะการสร้างจุดเด่นของตัวละครแบบนี้มาใช้ด้วย แม้จะยัง ทำได้ไม่ดีนักแต่ก็ทำให้ตัวละครในเรื่องพระอภัยมณีแตกต่างไปจากตัวละครในวรรณคดีเก่า ๆ เช่นสุนทรภู่อสร้างให้พระอภัยมณีเป็นพระเอกรูปงาม อ่อนแอเอนอวบาง เจ้าชู้ แต่ก็ได้สร้างลักษณะ

เด่นซึ่งแม้จะเป็นข้อเสียแต่ก็ทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครนี้เป็นอย่างดี คือ เป็นคนใจอ่อน ไม่มีสง่า
น่าเกรงขาม ไม่ได้ขาดหลักเสียงความรับผิดชอบและการตัดสินใจด้วยตนเอง ไม่มีฝีมือในการ
รบ และมักก่อปัญหาให้แก่ตนเองและผู้อื่นด้วยลักษณะนิสัยเหล่านี้ ความสามารถของพระอภัย
ผิตแผกไปจากตัวละครอื่น คือ มีความสามารถในการเป่าปี่ ปี่ของพระอภัยเป็นปี่ธรรมดา ไม่ใช่
ปี่วิเศษ แต่พระอภัยใช้ศิลปะความรู้ที่เล่าเรียนมา เป่าปี่สะกดผู้ฟังให้เคลิบเคลิ้มและโน้มหน้า
จิตใจผู้ฟังให้คล้อยตามเสียงปี่ได้ราวกับเป็นปี่วิเศษ พระอภัยจึงใช้เพลงปี่ห้ามทัพ ใช้สังหาร
หรือใช้เกี่ยวพาราสี ได้อย่างมีอำนาจอันไม่มีใครทัดทานได้

นอกจากพระอภัยแล้ว สดสาครเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่สุนทรภู่สร้างให้มีลักษณะเด่น
คือ กตัญญู การแสดงความกตัญญูโดยใช้หนังสือเป็นสัญลักษณ์ ก็เป็นกลวิธีทำนองเดียวกับ
เรื่องสามก๊ก

ในด้านตัวละครหญิง น่าสังเกตได้ว่าตัวละครผู้หญิงของสุนทรภู่ปฏิบัติลักษณะตัวละครผู้หญิง
ในวรรณคดีไทยจนหมด ผู้หญิงในวรรณคดีไทยแต่เดิม นอกจากรูปงามสามภพหาที่เปรียบไม่ได้
แล้วก็มีมักจะเน้นคุณสมบัติด้านการเป็นแม่บ้านแม่เรือน หรือคุณสมบัติในหน้าที่ของภรรยา เช่น
ชื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี ตัวละครผู้หญิงบางตัวอาจจะมีใจคอเด็ดเดี่ยวเข้มแข็ง หรือมีความอดทน
ต่อชะตากรรมเป็นเลิศ แต่โดยทั่วไปมักจะด้อยกว่าบุรุษอยู่เสมอ คือมักเป็นผู้ตาม

แต่ตัวละครผู้หญิงในเรื่องพระอภัยมณีแทบทุกตัวมีศักดิ์ศรีทัดเทียมเคียงบ่าเคียงไหล่กับตัว
ละครฝ่ายชาย ทั้งสุนทรภู่ยังแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้หญิงที่ใจคอเข้มแข็ง สามารถตัดสินใจด้วยตนเอง
อย่างเด็ดขาด มีความเป็นผู้นำมากกว่าผู้ตาม บางครั้งจะเหนือกว่าฝ่ายชายด้วยซ้ำ ดังเช่น
นางละเวง นางสุวรรณมาลี ซึ่งเป็นผู้ครองนคร นอกจากนี้คุณสมบัติของตัวละครฝ่ายหญิงใน
เรื่องพระอภัยมณีที่ต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่นคือ ตัวละครหญิงทุกตัวมีความสามารถในการรบ
เป็นเลิศ เป็นผู้นำกองทัพโดยไม่ต้องปลอมตนในร่างชายอย่างบางเรื่อง นางสุวรรณมาลี นาง
ละเวงวิณพา นางเสาวคนธ์ นางรำภาสะหรี นางยุพาผกา นางสุลาลีวัน นางเกษรา นาง
อรุณรัศมี และนางวาลี จึงมีบทบาทเด่นกว่าตัวละครฝ่ายชาย ข้อนี้ทำให้นักศึกษาว่าเหตุใดจึง
เป็นเช่นนั้น อาจารย์สุวรรณ เกรียงไกรเพชร ให้ความเห็นว่า สุนทรภู่น่าจะได้รับอิทธิพลมา
จาก 2 ทางด้วยกัน คือ อิทธิพลจากผู้หญิงที่มีบทบาทในชีวิตของสุนทรภู่ และอิทธิพลจาก
วีรสตรีในยุคนั้น ในที่นี้ขอเสนอความคิดอีกประการหนึ่งว่า สุนทรภู่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจาก
พงศาวดารจีนอีกทางหนึ่งด้วย เมื่อเราอ่านพงศาวดารจีน จะสังเกตเห็นได้ว่า ตัวละครผู้หญิง
จีนมักจะเข้มแข็ง ใจเด็ด กตัญญู รักเกียรติมากกว่าชีวิต อย่างนางเตียวเสียนในเรื่องสามก๊ก ล่อ
ให้ ตังโต๊ะและลิโป้ฆ่ากันเพราะกตัญญูต่ออ๋องฮั่นพ่อเลี้ยง บางคนก็รักการสู้รบอย่างผู้ชาย เช่น
นางซุนฮุยหนิงน้องซุนกวน ภรรยาเล่าปี่ ในเรื่องสามก๊ก เป็นผู้รักการสงคราม ชอบดูการรำเพลง
อาวุธ จึงฝึกสอนสาวใช้ให้แต่งกายเหน็บอาวุธอย่างทหาร บางคนก็มีฝีมือในเพลงอาวุธมาก
ชำนาญยุทธวิธีในการรบ สามารถแก้กลข้าศึกได้อย่างชาญฉลาด เช่นนางซุหนิงในเรื่องเสียดก๊ก

บางคนมีสติปัญญาหลักแหลม เช่นนางจงลี้ฉุนในเรื่องเลียดก๊ก สุนทรภู่นำมาจำลองเป็นตัวนางวาลี ฉะนั้น ตัวละครหญิงในวรรณคดีจีนที่กล่าวมานี้ น่าจะเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างตัวละครหญิงของสุนทรภู่ด้วย

ตัวละครที่น่าสนใจอีกตัวคือ ขิงเบ้ง ขงเบ้งมีความสามารถรอบตัว ได้แก่รู้ฤกษ์ยามาคาทิศการณอนาคต รู้จิตวิทยาในการสู้รบ และใช้อุบายเล่ห์กลเพื่อเอาชนะ สุนทรภู่เอาลักษณะของขงเบ้งมาแจกแจงให้ตัวละครในเรื่องพระอภัยมณีหลายตัว เช่น สังฆราชลังกา และบาดหลวงปีโป้มีความรู้ทางไสยศาสตร์เวทมนตร์ ฤกษ์ยามดินฟ้าอากาศ คาดการณ์ล่วงหน้าได้โดยเฉพาะการที่บาดหลวงปีโป้ไม่ยอมออกมาพบนางละเวงง่าย ๆ เพื่อลองใจความอดทนของนางละเวง เหมือนกับขงเบ้งลองใจเล่าปี่ ทั้งสังฆราชและบาดหลวงปีโป้มีส่วนช่วยนางละเวงในการทำสงครามอย่างมากเช่นเดียวกับขงเบ้งช่วยเล่าปี่ นอกจากนี้สามพราหมณ์คือ วิเชียร โมรา ซานนต่างมีคุณสมบัติเช่นของขงเบ้ง พราหมณ์ซานนเรียกลมฝนได้เหมือนขงเบ้งที่รู้ฤกษ์ยามลดต้นพราหมณ์โมรารู้วิชาผูกหุ่นสาเกยนต์ ขำน้ำก็ได้ ขำมฤเขาก็ได้ คล้ายกับขงเบ้งประดิษฐ์โคยนต์เพื่อชนเสียบึง ส่วนพราหมณ์วิเชียรสามารถยิงธนูได้ที่ละเจ็ดลูก เหมือนอาวุธที่ขงเบ้งประดิษฐ์ขึ้นแต่ไม่มีโอกาสได้ใช้คือ เกาทัณฑ์ที่ยิงได้ที่ละ 10 ลูก

เมื่อกล่าวถึงตัวละคร ตัวละครอีกตัวหนึ่งที่น่าจะได้อิทธิพลมาจากจีน คือ ม้ามังกร พาหนะของสุตสาคร มีลักษณะตัวเป็นม้า หน้าเป็นมังกร หางอย่างนาค สีดำนิล มีพลังกำลังแข็งแรงวิ่งได้เร็วกว่าม้าเหาะ สุนทรภู่คงจะสร้างสัตว์พาหนะตัวนี้จากเรื่องจีนแน่ เพราะจีนนับถือมังกรว่าเป็นสัตว์สูง และลักษณะม้าเช่นนี้มีในเรื่องเลียดก๊ก คือม้าโอจือแบ้ ตัวละครที่เป็นสัตว์อีกตัวคือ สิงโต ที่สินสมุทรจับได้ สุนทรภู่อาจจะได้ความคิดจากรูปปั้นสิงโตคาบแก้วอันเป็นประติมากรรมแบบจีนก็ได้

ภาคผนวก ง.

วิเคราะห์อิทธิพลของอาชญนิยายเรื่อง

เชอร์ล็อกโฮล์มส์ในนิทานทองอิน

นิทานทองอินเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พระนามแฝงว่า “นายแก้ว นายขวัญ” ลงพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือทวิปัญญารายเดือน ตั้งแต่เดือนเมษายน ร.ศ.123 ((พ.ศ.2447) นับเป็นหนังสือประเภทนวนิยายสืบสวนสอบสวนเรื่องแรกของไทย แต่ที่ทรงใช้ชื่อหนังสือว่านิทาน เห็นจะเป็นเพราะผู้อ่านคนไทยคุ้นเคยกับการเรียกหนังสือบันเทิงคดีว่า “นิทาน” เช่น นิทานเรื่องศรีธนญชัย นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี เป็นต้น ลักษณะของการแต่งหนังสือเรื่องนี้คล้ายกับนิทานศรีธนญชัย คือเป็นเรื่องสั้น ๆ จบในตอน มีตัวละครเอกตัวเดียวกันทุกตอน ลักษณะเช่นนี้ทางตะวันตกจัดเป็นนวนิยายประเภทที่เรียกว่า Episodic Novel คือเรื่องที่แต่งเป็นตอน ๆ ไม่ติดต่อกันมีชื่อเฉพาะตอนและจบในตัวเอง แต่มีความเกี่ยวโยงกันที่ใช้ตัวละครเอกตัวเดียวกันทุกตอน

พระราชนิพนธ์เรื่องนิทานทองอินมี 2 ชุด รวม 11 ตอน คือ นางพระโขนงที่สอง นายสุวรรณฤกษ์โมย ความลับแผ่นดิน นายสวัสดิ์-พิตุฆาต ยาม่าบังกะโล เข็มร้อยดอกไม้ กำนันคงบ้านโยคี ผู้ร้ายฆ่าคนที่บางขุนพรหม นายจรรยาเศรษฐี ระเด่นลันได สร้อยคอร้อยขัง หนังสือจากเมืองแปรรัก อ้ายมันมือเหล็ก หุดหวิด และนายอำเภอทับทรวง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้เค้าโครงเรื่องในการพระราชนิพนธ์เรื่องนิทานทองอิน จากนวนิยายสืบสวนสอบสวนที่ขึ้นชื่อของโลกวรรณกรรมคือ เรื่อง เชอร์ล็อกโฮล์มส์ (Sherlockholms) ของ เซอร์ อาเธอร์ โคนัน ดอยล์ (Sir Arthur Conan Doyle) ซึ่งตีพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ.1887 (พ.ศ.2430) ก่อนที่พระองค์ท่านจะทรงพระราชนิพนธ์นิทานทองอิน 17 ปี ชุดเชอร์ล็อกโฮล์มส์นี้มีเรื่องสั้นรวม 56 เรื่องและเรื่องยาวอีก 4 เรื่อง งานวรรณกรรมเรื่องนี้เมื่อตีพิมพ์เผยแพร่เป็นที่กล่าวขวัญกันมาก ฉะนั้น ความเจ็บปวดแสบในการใช้สติปัญญาคลี่คลายคดีต่าง ๆ ของนักสืบชาวอังกฤษผู้นี้ จึงเป็นแรงบันดาลใจพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทรงพระราชนิพนธ์นิทานทองอิน และมีอิทธิพลอย่างยิ่งในด้านการวางเค้าโครงเรื่องและตัวละคร

เรื่องเชอร์ล็อกโฮล์มส์ เป็นนวนิยายสืบสวนที่มีตัวเอกเป็นนักสืบอิสระ ชื่อ เชอร์ล็อกโฮล์มส์ และมีผู้ช่วยเป็นนายแพทย์ ชื่อ หมอวัตสัน (Dr. Watson) เข้านอนอยู่ด้วยกันที่ถนนเบเกอร์ จนกระทั่งหมอวัตสันแต่งงานจึงแยกบ้านไป ในนิทานทองอิน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า

¹ สุพรรณิ วราทร, ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย (พระนคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519) หน้า 120

อยู่หัวทรงกำหนดให้นายทองอินเป็นตัวเอก ทำงาน “คล้ายพลตระเวนลับ”¹ คือเป็นผู้สืบข่าวต่าง ๆ² และได้ช่วยราชการกองตระเวนลับหลายครั้ง เช่นเดียวกับเซอร์ลอคโฮล์มส์ได้เคยช่วยหน่วยสก็อตแลนด์ยาร์ดของอังกฤษมาแล้วหลายหน นายทองอินมีเพื่อนสนิท ชื่อนายวัด มีอาชีพเป็นหมอคความ เขำบ้านอยู่ด้วยกัน จนแต่งงานเหมือนกัน และได้มีส่วนช่วยนายทองอินสืบสวนคดีต่าง ๆ อยู่ด้วยเสมอ

บุคลิกลักษณะเด่นของนักสืบเซอร์ลอคโฮล์มส์ คือเป็นคนช่างสังเกตและมีไหวพริบ คุณลักษณะอันนี้ ผู้แต่งคือ เซอร์อาเธอร์ โคนัน ดอยล์ ซึ่งเป็นนายแพทย์ที่หันมาจับปากกาเขียนหนังสือ นำเอามาจากบุคลิกของอาจารย์แพทย์ของตน ชื่อ โยเซฟ เบล หมอดอยล์พบว่าอาจารย์เบลสามารถล่วงรู้ความเป็นไปของคนไข้ได้จากการมองเพียงปราดเดียวโดยไม่ต้องซักถาม นักสืบเซอร์ลอคโฮล์มส์แสดงคุณลักษณะนี้ทุกครั้งที่ในการสืบสวนคดีของเขา ด้วยความช่างสังเกตและมีไหวพริบทำให้เขาเข้าใจรูปคดีกระจ่างกว่าคนอื่น ๆ ที่เพียงแต่มองเห็นแต่ไม่ได้ใช้ความสังเกตเสมอ และสามารถช่วยผู้บริสุทธิ์ให้พ้นจากมลทิน คุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่งในตัวนายโฮล์มส์ คือมีความสามารถในการอนุมานสิ่งที่เกิดขึ้นจากสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ตนสังเกตเห็น ซึ่งทำให้ผู้ฟังประหลาดใจเป็นอย่างยิ่งที่โฮล์มส์ทำนายได้ถูกต้องราวกับตาทิพย์ ผู้แต่งได้แสดงความสามารถข้อนี้ของโฮล์มส์อยู่เสมอ และถึงกับเขียน “ศาสตร์แห่งการอนุมาน” แสดงคุณสมบัติของนักสืบเอกข้อนี้ไว้ 1 บทเลยทีเดียว ตัวอย่างความสามารถในการอนุมานของโฮล์มส์ อย่างเช่นในเรื่อง “เหตุอื้อฉาวในโบฮีเมีย” (A Scandal in Bohemia) โฮล์มส์บอกกับหมอวัดสันว่า หมอได้ออกปฏิบัติงานอาชีพแพทย์ของเขาเป็นประจำอีกแล้ว และไปย่านโคลนเปี้ยกมอมแมม แถมยังมีคนใช้ผู้หญิงที่เซอะระเซเพราะอีกด้วย หมอวัดสันรับว่าเขาได้ทำเช่นนั้นจริงอย่างที่โฮล์มส์บอกและเขาได้กลับบ้านเปลี่ยนเครื่องแต่งกายใหม่แล้ว ฉะนั้น จึงสันท่ให้มากกว่าโฮล์มส์รู้ได้อย่างไร โฮล์มส์ได้อธิบายการอนุมานของเขาว่า

“ไม่ยากอะไรเลย” เขาพูด “ลูกตากันบอกว่าข้างในรองเท้าข้างซ้ายของแกตรงกับแสงไฟพอดีนั่นนะ หนึ่งเป็นรอยขูดข่วนเกือบจะเป็นทางขนานกันตั้งหกรอย แสดงให้เห็นว่ารอยนี้เกิดจากมีใครเอาของแข็ง ๆ ขูดด้วยความมกง่ายเพื่อจะเอาโคลนออก ที่นี้กันมาอนุมานย้อนลงไปอีกว่าแกออกจากบ้านในเวลาที่อากาศชื้นแฉะกับแกมีหญิงคนไข้อยู่ในจำพวกที่มกง่ายคนหนึ่งของลอนดอน ส่วนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติงานของแกนั้นนะ ถ้ามีสุภาพบุรุษคนหนึ่งเดินเข้ามาในห้องของกันพาเอากลืนไอไอโดฟอรัมคลั่งเข้ามาด้วย ที่นี้ข้าข้างขวาก็เป็นรอยดำเพราะกรดซิลเวอร์ในเตรจจับ แล้วก็หมวกทรงสูง (ที่อปแฮต) ของเขามีกระพุ้งอยู่ข้างหนึ่ง ซึ่งแสดงว่าซ่อนหูฟังขีพจรอยู่ข้างในอย่างนี้แล้ว

¹ หมายถึง ตำรวจ

² จากนิทานทองอิน เรื่อง นากพระโขนงที่สอง

กันต้องเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญามากที่สุดแล้ว ถ้ากันไม่รู้สภาพบุรุษคนนั้นมีอาชีพเป็นหมอที่คร่ำเคร่ง คนหนึ่ง”¹

ตัวอย่างอีกตอนหนึ่งจากเรื่อง กุ่หมื่นจำแลง (A Case of Identity) แสดงนิสัยของโฮล์มส์ ที่ไม่เพียงแต่มองเห็น แต่ยังสังเกตและรู้ว่าควรจะทำที่ตรงไหนและใช้สิ่งที่สังเกตเห็น อนุมาน สิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างไร โฮล์มส์ถามหมอวัตสันถึงลักษณะของหญิงสาวลูกความจากที่หมอวัตสัน เห็น หมอวัตสันได้บรรยายลักษณะการแต่งกายของหญิงผู้นั้นโดยละเอียด ส่วนโฮล์มส์ได้แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่วัตสันเห็นเป็นสิ่งที่เห็นได้เด่นชัด แต่วัตสันมองข้ามข้อปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ ไป ซึ่งข้อปลีกย่อยนั้นจะทำให้อนุมานลักษณะของลูกความนี้ได้เด่นชัดขึ้น ดังคำพูดของโฮล์มส์ต่อไปนี้

“ได้การละ วัตสัน แกตามกันมาได้ไกลโขแล้ว แกใช้ความสังเกตได้เข้าที่จริง ๆ ถึงแก่จะพลาดความสำคัญทุกอย่างไปหมด ก็ยังจับวิธีการได้ถูก และแกช่างสังเกตในเรื่องลึกลับแท้ อย่าไปหลงเชื่อรูปโฉมโนมพรรณทั่ว ๆ ไปนักเลย เพื่อนเอ๋ย จงเขม็งความเอาใจใส่ของแกที่ข้อปลีกย่อยต่าง ๆ เกิด แขนเสื้อผู้หญิงเป็นสิ่งแรกที่กันมองก่อนเสมอ ถ้าเป็นผู้ชายบางทีก็ควรจะทำหัวเข่ากางเกงก่อน อย่างที่แกสังเกตผู้หญิงคนนี้มีปกที่แขนเสื้อ ไอนี้แหละเป็นประโยชน์ในการแสดงร่องรอยที่สุด ตะเข็บคู่ตรงเหนือข้อมือขึ้น ไปหน่อย ตรงที่นักพิมพ์ติดกกับโต๊ะนั้นนะเป็นรอยสีหรือไม่น้อย จักรเย็บผ้าชนิดเย็บมือก็ทำให้เกิดรอยเช่นเดียวกันนี้เหมือนกัน แต่หัวเฉพาะข้างซ้ายเท่านั้น และอยู่ตรงข้ามกับนิ้วหัวแม่มือ ไกลที่สุดแทนที่จะเป็นรอยทางส่วนกลางของข้อมืออย่างนี้ ต่อจากนั้นกันมองดูหน้าหล่อน สังเกตเห็นรอยแว่นตาที่ตั้งจุก กันจึงกล่าวถึงควมมีสายตาสั้นของหล่อนกับอาชีพพิมพ์ดีด ซึ่งดูเหมือนจะทำให้หล่อนประหลาดใจมากที่สุดแล้ว”

“อย่าว่าแต่หล่อนเลย ถึงกันเองก็ประหลาดใจเหมือนกัน”

“แต่นั้นแหละ มันก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ ต่อจากนั้นกันรู้สึกพิศวงและสนใจมากที่สุดที่ได้เหลือบมองลงไปเห็นรองเท้าที่หล่อนสวมซึ่งแม้จะไม่ผิดกันโดยลักษณะ แต่ผิดคู่คือข้างหนึ่งตอนปลายเท้ามีลวดลายประดับเล็กน้อย แต่อีกข้างหนึ่งเรียบ ๆ แล้วก็ติดกระดุมเพียงตอนล่าง 2 เม็ด ในจำนวนทั้ง 5 เม็ด ส่วนอีกข้างหนึ่งนั้นติดที่เม็ดที่หนึ่ง ที่สาม และที่ห้า ทั้งนี้ถ้าแกเห็นผู้หญิงสาวแต่งตัวหมดจด สวมรองเท้าลักษณะแปลกประหลาดติดกระดุมไม่เรียบร้อยออกจากบ้านมาเช่นนั้นแล้ว มันก็ไม่ใช่ว่าการอนุมานที่สำคัญอะไรนักหรอก ที่จะบอกว่าหล่อนมาในลักษณะรีบร้อนอย่างว่านั่นแหละ”

“แล้วอะไรอีกล่ะ” ข้าพเจ้าถามด้วยความสนใจเต็มที่ อย่างที่ข้าพเจ้ารู้สึกอยู่เสมอต่อการ ทบทวนเหตุผลอย่างเกลี้ยกลองของสหายข้าพเจ้า

“กันสังเกตว่า ก่อนจะออกจากบ้านแต่หลังแต่งตัวเต็มที่แล้ว หล่อนได้เขียนหนังสือ แกเองก็ได้”

¹ อ.สาขสุวรรณ, เซอร์ลอร์ดโฮล์มส์ ชุดการผจญภัย (พระนคร : แพรวพิทยา, 2520) หน้า 18-19

สังเกตว่าถุงมือข้างขวาของหล่อนขาดตรงนิ้วชี้ แต่แกไม่เห็นดอกหรือว่าทั้งที่ถุงมือและนิ้วของหล่อน เป็นสีม่วง หล่อนเขียนหนังสืออย่างรีบร้อน เอาปากกาจุ่มหมึกลึกเกินไป มันจะต้องเกิดขึ้นในตอน เข้านี้เอง มิฉะนั้นรอยเปื้อนคงไม่ชัดอย่างนั้น เท่าที่ทุกคนมานี้ก็สนุกดีนะ ทั้ง ๆ ที่มันเป็นของพื้น ๆ ขึ้นต้นเท่านั้นเอง”¹

การใช้ความสามารถในการอนุมานนี้ ในนิทานทองอิน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงแสดงไว้ให้เห็น ทรงแสดงแต่เพียงนิสัยข้างสังเกตของนายทองอิน และอาศัยข้อสังเกตนั้นเป็นแนวทางในการคลี่คลายคดี เช่น พบทางเดินนอกหน้าต่าง ในเรื่อง นกพระโขนง ที่ 2 ทำให้ทราบว่าเป็นทางที่นายชมเดินไปกินเครื่องเช่นในหอโดยที่คนนอนเฝ้าไม่รู้สีกตัว หรือในผู้ร้ายฆ่าคนที่บางขุนพรหม นายทองอินเก็บผลหมากมีรอยถูกกัด และใช้เป็นข้ออนุมานว่าสัตว์ร้ายตัวนั้นคงอดไซ้ จนต้องลองกินหมาก จึงเอาของกินเข้าสอและจับตัวมาได้ ด้วยความเป็นคนช่างสังเกต นายทองอินพบหลายครั้งว่าหลักฐานที่มัดตัวผู้ต้องหา มักเป็นหลักฐานที่สร้างขึ้นด้วยความจงใจของบุคคลบางคน นายทองอินจึงสืบสวนคดีให้กระจ่างและช่วยเหลือผู้ต้องหาผู้บริสุทธิ์ได้ในที่สุด เช่นในเรื่อง นายสุวรรณฤกษ์โมย, นายสวัสดิ์-ปิตุฆาต เป็นต้น

วิธีการที่นายโฮล์มส์ใช้ในการสืบสวนคดีต่าง ๆ ของเขาวีธีหนึ่ง คือการปลอมตัวออกสืบสวนเพื่อคลี่คลายคดี โฮล์มส์มีความสามารถในการปลอมแปลงตัวได้อย่างวิเศษแทบจะจับไม่ได้ อย่างเช่นใน “เหตุอื้อฉาวในโบฮีเมีย” บรรยายการปลอมตัวของโฮล์มส์ไว้ว่า

“มีชายคนหนึ่งเดินเข้ามาในห้องด้วยลักษณะท่าทางเมาแฉ่ ผมเผ้ารุงรัง มีจอนผมตกอยู่ข้างแก้ม หน้าแดงกำ เครื่องแต่งตัวย้วยยับเยิน ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าก็คุ้นกับการปลอมแปลงตัวของเขาที่อยู่ ข้าพเจ้าก็ไม่วายพิศดูเขาถึงสามครั้ง กว่าที่แน่แก่ใจได้ว่าชายคนนั้นคือโฮล์มส์จริง ๆ”²

ในเรื่องชายปากบิด (The Man with the Twisted Lip) ได้บรรยายลักษณะการปลอมแปลงตนเพื่อสืบคดีในโรงพยาบาลไว้ดังนี้

“ในขณะที่เดินผ่านชายร่างสูงที่นั่งอยู่หน้าเตา ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคุณกตัญญูและได้ยินเสียงกระซิบเบา ๆ ว่า “เดินผ่านไป แล้วเหลียวมามาดูกัน” เสียงนั้นกระทบหูข้าพเจ้าอย่างชัดเจน ข้าพเจ้าชำเลืองดู มันต้องมาจากชายแก่ที่นั่งอยู่ข้าง ๆ นั้นเอง เขาคงนั่งขมขมเขื่องอยู่อย่างเมื่อแรกเห็น ร่างซุบซอม หน้าเหี่ยย่น หลังค่อมเพราะความแก่ชรา กับมีกล้องยาสูบตกอยู่ในระหว่างเข่าทั้งสองคล้ายกับหลุดจากมือ เพราะความพลอสติ ข้าพเจ้าเดินไปสองก้าวแล้วเหลียวกลับไปมองดูเขา ข้าพเจ้าต้องระงับใจอย่างที่สุด ด้วยแทบจะร้องออกมาด้วยความประหลาดใจเสียให้ได้ เขานั่งหันหลังให้คนอื่นจึงไม่มีใครเห็นหน้าเขานอกจากข้าพเจ้าในขณะนั้น รูปร่างหน้าตาเขากลับเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด ไร้รอยที่หน้าหายไป นัยน์ตาอันขมเขื่องกลับเป็นประกาย และที่นั่น - ที่หน้าเตาไฟนั้น ผู้ที่นั่งขมเขื่องอยู่ต่อ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90-2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

หน้าต่อตาข้าพเจ้า จะเป็นใครอื่น ไปไม่ได้ นอกจากเซอร์ลอคโฮล์มส์¹

การปลอมแปลงตัวของโฮล์มส์ เป็นไปในลักษณะที่ผู้แต่งบรรยายว่า “หาได้เปลี่ยนแต่เครื่องแต่งกายเท่านั้น ไม่ อากัปกริยาท่าทางตลอดจนจิตใจของเขาคูเหมือนจะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยทุกบทรุกขกอนที่เขาแสดง”²

นายทองอินใช้วิธีปลอมแปลงตัวเพื่อสืบคดีเหมือนกัน และสามารถปลอมตนให้ผิดไปจากบุคลิกเดิมได้อย่างดี เช่น ในเรื่องความลับแผ่นดิน ได้บรรยายการปลอมตัวของนายทองอินไว้ดังนี้

“แล้วก็หายไปในห้องสักครู่หนึ่ง เห็นคนชั้นเสว ๆ ผ่าฟันเก่า ๆ สวมเสื้อปอน ๆ กับหมวกสานเก่าจนเหลือง ถือไม้ตะพดสูบบุหรี่ไทยวาว ๆ เดินออกมา ข้าพเจ้าคงนอนอยู่ครู่หนึ่ง แล้วหัวเราะก๊าก เพราะนึกขึ้นได้ว่านี่หรือนายทองอินที่เดินไปไหนดินเปล่าไม่ได้เลย จับดิน ฝ้านุ่นหรือก็ต้องใหม่เอี่ยม เสื้อหรือก็ต้องขาว ไม่มีผงติดจนนิดเดียว หมวกหรือก็เคยแต่ป็นนะมา ไม่เท่าหรือก็ถือแต่เหลี่ยมเงิน บุหรี่หรือก็สูบแต่ซิการ์หรือซิการ์อย่างดี มันช่างผิดกับอ้ายเจ้าที่เดินเข่อซ่าออกมานั้นแท้ ๆ บุหรี่เหม็นคุดังกลบห้องจะไม่ให้ข้าพเจ้าหัวเราะได้อย่างไร”³ การปลอมตัวของนายทองอิน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรยายไว้ว่า “เขาชำนาญในการปลอมตน ข้าพเจ้าเองได้เคยเห็นเขาปลอมตนหลายครั้ง จึงรู้ว่า ปลอมได้อย่างไร ถ้าลงเขาได้ปลอมตนแล้วเป็นไม่มีผิดของจริงเลย เขาได้เคยช่วยราชการกองตระเวนลับมาหลายครั้งแล้ว ครั้งหนึ่งเขาปลอมตัวเป็นญวนเข้าไปในบ้านญวนสามเสน เพื่อจับผู้ต้มสุราเถื่อน พวกญวนไม่ได้สงสัยเลย ถ้าพลตระเวนไม่ขาดนัดเสียครั้งนั้น ก็คงจะจับผู้ต้มสุราเถื่อนได้หลายคน อีกครั้งหนึ่งเขาปลอมเป็นจีนเข้าไปในที่ประชุมอั้งยี่ ณ สำเพ็ง ได้ความสำคัญ ๆ มาให้กองตระเวนมาก”⁴

นอกจากการปลอมแปลงตัวแล้ว โฮล์มส์ยังมีสมุดคู่มือที่เป็นเหมือนนามานุกรม รวบรวมรายชื่อสำคัญ ๆ ต่าง ๆ ไว้ ไม่ว่าจะเป็นชื่อคน สิ่งของ สถานที่ ฯลฯ อย่างพร้อมมูล เป็นแหล่งค้นคว้าของโฮล์มส์ในการสืบสวนคดีต่าง ๆ อยู่เสมอ ผู้เขียนกล่าวถึงสมุดคู่มือนี้ว่า “ในเรื่องสารบบนี้ โฮล์มส์ใช้เวลารวบรวมข้อความที่กล่าวถึงบุคคลและเรื่องราวต่าง ๆ นานานปีจนแทบจะหาชื่อของบุคคลและเรื่องราวที่เขาไม่อาจสืบค้น ได้ยากเต็มที” เช่นใน “เหตุอื้อฉาวในโบฮีเมีย” (A Scandal in Bohemia) โฮล์มส์ให้วัตสันค้นประวัติของไอรีน อัลดเลอร์ได้ว่า “เกิดที่เมืองนิวเจอร์ซีย์ในปี 1858 นักร้องเพลงเสียงประเภทคอนทราลโต - ฮีม, ยอดนักร้องเพลง - โรงอิมพีเรียลโอเปร่าแห่งวอร์ซอ - อ้อ ๆ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 209-10

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 49

³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, นิทานทองอิน (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2520), หน้า 60.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3-4

พ้นจากการแสดงโอเปร่าเสียแล้ว - หา - ฟานักอยู่ในลอนดอน”¹ นอกจากนี้ในเรื่องเดียวกันยังค้นที่มาของอักษรย่อ Eg ที่ปรากฏอยู่บนแผ่นกระดาษจดหมายของลูกความที่ส่งมา และพบว่า “หมายถึงแหล่งพูดภาษาเยอรมันอยู่ในโบสถ์ในโบสถ์ ซึ่งมีโรงงานทำกระดาษมาก” และใน “โรงเรียนสำนักอธิการ” (The Priory School) โฮล์มส์ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับลูกค้าของเขาจากสมุดคู่มือนี้ ดังที่บรรยายไว้ว่า

“โฮล์มส์เอื้อมมืออันผอมขาวไปหยิบสมุดสารบบข้างที่หมายอักษร H ของเขา

“โฮลเตอร์นีส, ดยุกอันดับที่หก K.G.P.C” - กิ่งตัวอักษรละที่นี้! “บารอนเบฟเวอเลีย, เอิร์ลแห่งคาร์ลสตัน” - บ๊ะยาวจริงแฮะ! “ผู้ว่าการกรมชลประทานเซอร์ตั้งแต่ ค.ศ.1900 สมรสกับอิตริธิตาของเซอร์ชาลส์ แอปเปิลโตรี ค.ศ. 1888. ทายาทและบุตรชายคนเดียว ลอร์ดชอลเตอร์ มีที่ดินประมาณ 25,000 เอเคอร์ มีเหมืองแร่ในแลงกะเชอร์และเวลส์ ตำบลที่อยู่! คาร์ลสตัน เฮาส์ เทอเรส, ฤดูหาสน์โฮลเตอร์นีสฮอล, ฮอลแลมเซอร์ ปราสาทคาร์ลสตัน คาสเซิล, บังเกอร์, เวลส์ องคมนตรีแห่งราชนาวิ, 1872 รัฐมนตรีกระทรวง - เอาละ, เอาละ ท่านผู้นี้เป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งของแผ่นดินอย่างไม่ต้องสงสัย!”²

ในเรื่องบ้านร้าง (The Empty House) เซอร์ลอคโฮล์มส์ค้นเรื่องราวของพันเอกชิบาสเตียนมอร์น ผู้เป็นคู่อริคนสำคัญได้จากสมุดประวัติเหมือนกัน ดังที่บรรยายไว้ว่า

“ทะเบียนในหมวดอักษร M ของกันนำดูที่เดียว” เขาพูด “ตัวมอริอาตเองก็พอที่จะทำให้เป็นเรื่องน่าอ่านอยู่แล้ว, นิมอร์แกนนักวางยาพิษตัวขง และนี่มอริควผู้มีประวัติที่ชั่วช้าน่าสะพึงขง แล้วก็เจ้าแมทธิวส์ที่เล่นงานกันเสียจนเขี้ยวข้างซ้ายหักในห้องคอยที่สถานีขาริงครอส ส่วนนี้คือเพื่อนเราคินนี่ เขียวละ”

เขายื่นสมุดส่งให้ ข้าพเจ้ารับไปอ่านดังนี้

“มอร์น, พันเอก ชิบาสเตียน ไม่มีอาชีพ เดิมประจำกองช่างเบงกอลครั้งที่ 1 เกิดลอนดอน, 1840 บุตรเซอร์ออกัสตัส มอร์น C.B. ผู้เคยเป็นอัครราชทูตประจำเปอร์เซียครั้งหนึ่ง, ศึกษาที่อิตันและออกสเฟิก ปฏิบัติการในสมรภูมิมิโซวกิ อาฟกัน, จรสลับ(ส่งไป) เซอร์บูรีและกาบูล ผู้แต่งเรื่อง Heavy Game of the Western Himalayas, 1881, Three Months in Jungle 1884 ตำบลที่อยู่ ถนนคอนคิวท์ สโมสร แองโกล-อินเดียน, แทงเกอร์วิลล์, สโมสรไฟแบกะแดล”

ที่ชานกระดาษมีลายมือของโฮล์มส์เขียนไว้อย่างชัดเจนว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

² ข.สายสุวรรณ, เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดคินซีพ, หน้า 221-2

“คนที่สองที่น่ากลัวที่สุดในลอนดอน”¹

ส่วนในนิทานทองอิน นายทองอินมีสมุดโน้ตบันทึกชื่อสำคัญต่าง ๆ เช่นนี้เช่นกัน เช่น ในเรื่อง “ความลับแผ่นดิน” นายทองอินได้ความรู้เรื่องนายเปลี่ยนจากสมุดโน้ตว่า “นายเปลี่ยนเป็นคนเข้รัดคอทอลิก สงสัยว่าเป็นสปีชีส์² ท่าทางดูเหมือนจะมีการค้าขายทางลับ บ้านเรือนใหญ่โต มีเงิน ไม่ได้ทำอะไร”³

นอกจากปลอมตัวไปสืบเอง และมีสมุดคู่มือในการสืบสวนแล้ว ทั้งนายทองอินและเซอร์ลอคโฮล์มส์ ต่างมีลูกสมุนในการสืบคดีด้วยหลายคน นายโฮล์มส์จะมีลูกสมุนประจำอยู่ตามย่านหรือถนนต่าง ๆ ในกรุงลอนดอน เพื่อคอยสังเกตเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวของบุคคล หรือสืบข่าวรายละเอียดจากวงในมารายงานประกอบการสืบสวนของนายโฮล์มส์อยู่เสมอ ส่วนนายทองอินก็มีลูกสมุนทำหน้าที่แบบเดียวกัน ที่ออกโรงบ่อย ๆ ก็มีนายแจ่ม เป็นต้น

เทคนิคในการสืบสวนของโฮล์มส์มีต่าง ๆ อย่างเช่น อาศัยการตรวจสอบร่องรอยที่ปรากฏในที่เกิดเหตุ บางครั้งพบหลักฐานบางอย่างที่คนร้ายทิ้งเอาไว้ และเป็นหนทางในการสืบหาตัวผู้ร้ายได้ เช่น ถ้ำบุหรี่ปริหรือชิการ์ ซึ่งโฮล์มส์สามารถบอกได้ว่าเป็นยี่ห้อไหนชนิดใด มักจะ “คุย” เสมอว่ารู้ความแตกต่างของบุหรี่ปริและชิการ์กว่าร้อยชนิดจนสามารถเขียนเป็นตำรานำทางในการสืบสวนได้ นอกจากนี้โฮล์มส์ยังสามารถบอกร่องรอยของรอยรถพาหนะ รอยเท้า ซึ่งใช้ในการบอกลักษณะของตัวผู้ร้ายได้ โดยสามารถบอกส่วนสูงของคนโดยประมาณจากระยะย่างก้าวของรอยเท้า เช่นที่โฮล์มส์กล่าวกับหมอวัตสันในเรื่อง “แรงพยาบาท” (A Study in Scarlet) ว่า “อ้าวก็ส่วนสูงของคนเราถ้าในสิบรายอาจจะบอกได้จากช่วงระยะฝีเท้าของเขาของคุณ มันเป็นการคำนวณที่ง่ายพอทีเดียว.....”⁴ และไซแต่รอยเท้าคนเท่านั้น โฮล์มส์ยังสามารถบอกขนาดและลักษณะของสัตว์จากรอยเท้าที่ทิ้งไว้ได้ด้วย เช่น “ชายหลังค่อม” (The Crooked Man) โฮล์มส์รู้ลักษณะของฟังกอนที่ติดตามนายของมันเข้าไปในที่เกิดเหตุการณ์ฆาตกรรม โดยอนุมานจากลักษณะรอยเท้าที่ทิ้งไว้ ดังที่กล่าวให้หมอวัตสันฟังว่า “มันไม่ใช่หมาหรือแมวหรือลิงหรือสัตว์ชนิดใดที่เรารู้จักมักคุ้นเลย มันได้พยายามวาดลักษณะของมันดูจากการวัดระยะ นี่เป็นรอยสี่รอยตรงที่สัตว์นั้นยืนเฉย จะเห็นว่าขาหน้ากับขาหลังห่างกัน ไม่ต่ำกว่าสิบนิ้วฟุต เอาความยาวของคอกับหัวบวกเข้าไปเถอะ แยกจะได้ความยาวของสัตว์ไม่ต่ำกว่าสองฟุต.... ถ้ามีหางด้วยก็คงกว่า หันสังเกตดูระยะอื่นนี่ซิ เป็นรอยที่แสดงว่าสัตว์เคลื่อนไหวทำให้เราไต่ระยะช่วงก้าวของมัน แต่รอยห่างกันเพียงสามนิ้วเท่านั้น แสดงเห็นละซิว่ามันส่งผลถึงลำตัวอันยาวแต่หัวว่าสั้นมาก เรายังไม่ได้พิจารณากันอย่างเพียงพอว่า มันทิ้งขนของมันไว้ด้วยหรือไม่ แต่ลักษณะรูปร่างทั่ว ๆ ไปของมันคงต้องเป็นอย่างที่กันระบุไว้มัน

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-6

2 มาจากภาษาอังกฤษว่า Subject หมายถึงคนในบังคับอังกฤษ

3 เล่มเดิม, หน้า 59

4 อ.สายสุวรรณ, เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุด เรื่องยาว แรงพยาบาทและหมายผลาญตระกูล, หน้า 71

แหละ” นอกจากนี้ จากรอยเท้า โฮล์มส์ยังสามารถบอกได้ว่าเจ้าของรอยเท้านั้นได้เดิน วิ่ง หรือหยุดอยู่กับที่ เป็นคนปกติธรรมดา หรือคนพิการ ฯลฯ

การประมาณลักษณะเอาจากรอยเท้าเช่นนี้ ในนิทานทองอินกล่าวไว้เหมือนกัน เช่นในเรื่อง “ผู้ร้ายนำคนที่บางขุนพรหม” ดังบทสนทนาระหว่างนายทองอินกับนายบุญเชิด สารวัตรแขวงบางขุนพรหมว่าดังนี้

“มีขอรับ ที่ใต้ที่นั่นดินอ่อน แลเห็นได้ว่ามีรอยเท้าหลายรอย เป็นรอยผู้ใหญคนหนึ่ง เด็กคนหนึ่ง ตีนเปล่า ๆ ทั้งสองคน รอยตีนเจ้าผู้ใหญ่ไม่สู้ประหลาด แต่รอยตีนเจ้าเด็กนั้น ผมเกิดมายังไม่เคยเห็นรอยตีนประหลาดเหมือนอย่างนั้นเลย”

นายทองอินนั่งตัวตรงขึ้นแล้วถามว่า “เป็นยังไง”

“ขาวไม่เคยเห็นที่เดียว นิ้วก็ยาว แล้วเดินจิก ๆ ดินหน่อย ๆ”

“ฮือ แล้วยกบ้านแหละ”

“เจ้าผู้ร้ายออกทางหลังบ้านเดินเลียหัวไปหน่อย แล้วเลียเข้าไปในสวนที่อยู่ใกล้ ๆ นั้น เมื่อแรกดูเดินไปด้วยกันเรียบร้อย เจ้าตีนขาวนั้นน่าจะเป็นคนพิการ ตีนขาวอย่างนั้นควรจะเป็นคนสูง แต่กลับเป็นคนเตี้ย”

“ทำไมแกถึงรู้”

“เห็นก้าวสั้น ๆ ด้ ๆ”

“ถูก ถูก บุญเชิดแกนี่เป็นนักเรียนเก่งของฉันทนคนหนึ่งเที่ยวละ เอ้าเล่าต่อไป”²

โฮล์มส์ยังใช้การประกาศแจ้งความข้อความบางอย่างเป็นการเรียกให้ผู้ร้ายเดินเข้ามาหาเงื้อมมือกฎหมาย เช่นในเรื่อง “ปีศาจดำ” (Black Peter) โฮล์มส์ได้ตัวฆาตกรโดยการประกาศแจ้งความว่าจ้างบุคคลตามลักษณะที่คาดว่าจะเป็นฆาตกร ดังที่ฆาตกรสารภาพว่าที่เดินเข้ามาสู่เงื้อมมือกฎหมายได้โดยง่าย เป็นเพราะ “ผมได้เห็นแจ้งความเกี่ยวกับต้องการคนฉวมกโดยให้ค่าจ้างอย่างงาม จึงตรงไปหาตัวแทนการเรือ เขาจึงส่งผมมาที่นี่”³ ในบางครั้งก็เป็นการประกาศแจ้งความเก็บของตก ซึ่งโฮล์มส์ได้มาจากที่เกิดเหตุ เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องกับคดีนั้นปรากฏตัว เช่นในนวนิยายเรื่องยาวเรื่อง แรงพยาบาท (A Study in Scarlet) ชายผู้หนึ่งถูกฆาตกรรม ร่องรอยอย่างหนึ่งที่ฆาตกรทิ้งไว้ในที่เกิดเหตุคือแหวนแต่งงาน โฮล์มส์จึงลงประกาศแจ้งความหาเจ้าของแหวนในหนังสือพิมพ์ว่า “มือเข้าผู้เก็บแหวนแต่งงานทำด้วยทองคำเรียบ ๆ วงหนึ่งได้ ณ ถนนบริกส์ตัน ระหว่างโรงสุราไวท์ฮาร์ตกับซอลเลนดีไกรฟ ติดต่อได้ที่หมอวัตสัน 221 บี.ถนนแบเกอร์ ระหว่างเวลา 20 ถึง 21 นาฬิกาวันนี้”⁴

¹ เซอร์ล็อกโฮล์มส์ ชุด จดหมายเหตุ, หน้า 284

² นิทานทองอิน, หน้า 193

³ เซอร์ล็อกโฮล์มส์ ชุดคินซีพ, หน้า 336

นายทองอินได้ใช้กลวิธีจับผู้ร้ายวิธีนี้เหมือนกัน เช่นในเรื่อง ผู้ร้ายฆ่าคนที่บางขุนพรหม นายทองอินลงประกาศในหนังสือพิมพ์ทั้งภาษาไทยและอังกฤษความว่า “คนป่า” จับได้เมื่อเร็ว ๆ นี้ ถ้าใครเป็นเจ้าของให้มาตามคู่มือที่ออกให้หนังสือพิมพ์นี้ ถ้ามีหลักฐานดี ผู้จับได้จะมอบตัวสัตว์นั้นให้...ไป”...ท.อ.”¹ ด้วยวิธีการนี้ทำให้นายทองอินได้ตัวเจ้าของลิงอุรังอุตัง ตัวผู้ร้ายฆ่าคนและได้ทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากคำบอกเล่าของฝรั่งเจ้าของลิงตัวนั้น

การสืบสวนคดีต่าง ๆ ของนายทองอินและนายโฮล์มส์กระทำเป็นอาชีพ คือมีผู้มาว่าจ้าง แต่บางครั้งก็เป็นความสนใจจะสืบคดีนั้นเป็นการส่วนตัวด้วยความสนุกหรือด้วยความสนใจ อย่างคดีม้าตัวเก่งหาย (Silver Blaze) เซอร์ลอคโฮล์มส์ออกสืบคดีด้วยความสนใจ เพราะเป็นคดีที่อื้อฉาวในอังกฤษขณะนั้น และทำทนายการสืบสวนอยู่มาก นายทองอินก็สืบคดีนาภะโชนงที่สอง ด้วยอารมณ์สนุก ๆ บางครั้งนักสืบทั้งสองก็ได้รับการขอร้องจากทางราชการให้ช่วยคลี่คลายคดีบางเรื่อง ส่วนในการว่าจ้าง นายทองอินและเซอร์ลอคโฮล์มส์มีอุปนิสัยอย่างเดียวกัน คือกับผู้ว่าจ้างบางคนก็คิดเงินค่าสืบสวนด้วยราคาแพง แต่บางคดีโดยเฉพาะกับผู้ว่าจ้างเป็นคนยากจน โฮล์มส์และนายทองอินจะสืบสวนคดีให้โดยไม่คิดค่าป่วยการ อย่างเช่นที่กล่าวไว้ในเรื่อง “ขาม้าบังกะโล” ว่า

“นี่เป็นธรรมเนียมของนายทองอิน ถ้าทำการให้คนมั่งมี มักจะพิถีพิถันในเรื่องค่าป่วยการนัก เว้นเสียแต่ถ้าเขามีความสงสารอยู่บ้าง บางทีเขาจะไม่เรียกค่าป่วยการเลย เช่นเมื่อสืบเรื่องนายสวส์ตีปีตุมาตนั้น ถ้าแม่สืบเรื่องราวให้กับคนจนแล้ว คุณนายทองอินลืมค่าป่วยการเสียทีเดียว”²

ฉะนั้น คดีขาม้าบังกะโลที่เงินอีม่าว่าจ้างให้นายทองอินสืบ นายทองอินจึงยืนยันจะเอาค่าป่วยการเป็นเงิน 1,000 บาท ตามที่นายเงินอีม่าเคยประกาศไว้ในสนามแข่งม้า แทนเงิน 10 ชั่ง(800 บาท) ตามที่นายเงินอีม่าบอกให้เมื่อจะว่าจ้างให้นายทองอินสืบเรื่อง และนายทองอินจะไม่ยอมรับเงินเกินกว่าราคาที่ตกลงกันไว้เพื่อเป็นคำปิดปากเมื่อคดีคลี่คลายแล้ว ปรากฏว่าผู้ว่าจ้างเป็นฝ่ายที่กระทำผิดกฎหมาย ดังที่ไม่ยอมรับเงินอีก 500 บาทเกินกว่าค่าจ้างเพื่อไม่ให้เรื่องอื้อฉาวว่านายเงินอีม่าเป็นคนวางขาม้าบังกะโล

ในเรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์ นายโฮล์มส์แสดงอุปนิสัยเช่นนี้เหมือนกัน ดังปรากฏในเรื่อง “โรงเรียนสำนักอธิการ” เซอร์ลอคโฮล์มส์สืบคดีบุตรชายดุกแห่งโฮลเดอร์นี่สถูกลักพาไปจากโรงเรียน เมื่อโฮล์มส์สืบได้เค้าเงื่อนอันคลี่คลายคดีสำคัญนี้ได้ และพบว่าผู้ว่าจ้างมีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ด้วย โฮล์มส์จึงทำให้ผู้ว่าจ้างตกใจมากด้วยการขอเงินค่าป่วยการอันแสดงว่าโฮล์มส์สามารถสืบคดีได้แล้ว ดังนั้นความที่ตัดตอนมาเป็นตัวอย่าง

¹ เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดเรื่องยาว แรงพยาบาทและหามาฆาฏตระกูล, หน้า 90-1

² นิทานทองอิน, หน้า 206

“เพื่อนข้าพเจ้าเอามืออันผอมยาวอุกกัน พร้อมกับทำท่าก ๆ อันเป็นที่ประหลาดใจแก่ข้าพเจ้า ผู้รู้จักนิสัยไม่เห็นแก่เงินของเขาดี”

“กระหมื่นกว่า ใต้เห็นสมุดเช็คของใต้เท้าอยู่บนโต๊ะใบใหม่ขอรับ” เขาพูด “กระหมื่นจะรู้สึกยินดีมากถ้าใต้เท้าจะกรุณาเขียนเช็คให้กระหมื่นสักหกพันปอนด์ ถ้าขีดคร่อมเสียด้วยก็ดี ธนาคารแคปปิตัล แอนติเคาน์ตีส์ สาขาถนนออกสเฟ็คเป็นตัวแทนของกระหมื่นขอรับ”

วพณฯ นั่งตัวตรง คอแข็งอยู่กับเก้าอี้ และถลึงตามองดูเพื่อนข้าพเจ้า

“มิสเตอร์โฮล์มส์ ท่านเล่นตกหรือมี เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องสำคัญพูดเล่นนะ”

“หามิใต้ใต้เท้า กระหมื่นไม่เคยจริงจิ่งยิ่งกว่านี้เลยในชีวิต”

“ถ้าเช่นนั้นท่านหมายความว่า กระไร”

“กระหมื่นหมายความว่า กระหมื่นควรได้รับรางวัลแล้ว กระหมื่นทราบที่อยู่ของบุตรชายใต้เท้า และกระหมื่นทราบผู้ที่กำลังควบคุมตัวเขาไว้ด้วย”

เคราแดงของท่านดยุกกลับแดงจัดขึ้น ตัดกันกับสีหน้าอันขาวซีดของท่าน

“เวลานี้อยู่ที่ไหนล่ะ”

“เวลานี้หรือเมื่อคืนนี้ อยู่ที่โรงแรมไฟติงค็อกห่างจากประตูสวนของใต้เท้า ไปราวสองไมล์”

ท่านดยุกหงายหลังพิงเก้าอี้

“ท่านปรักปรำใครหรือ”

คำตอบของเซอร์ลอค โฮล์มส์นำมาซึ่งความฉงนสนเท่ห์ยิ่งนัก เขาก้าวเข้าไปอย่างรวดเร็ว พลงเอามือแตะไหล่ท่านดยุก

“กระหมื่นปรักปรำ ใต้เท้า” เขาพูด “ที่นี่ กระหมื่นขอรบกวนเรื่องเช็คนั้นละขอรับ”

ด้วยเหตุฉะนั้น ท่านดยุกจึงสารภาพเรื่องราวทั้งหมดว่า ผู้ที่ลักพาตัวบุตรชายของท่านคือบุตรลับ ๆ ที่เกิดกับหญิงผู้หนึ่งก่อนแต่งงาน บุตรลับผู้นี้ทำงานให้ท่านดยุกในหน้าที่เลขานุการโดยไม่มีใครทราบกำเนิดที่แท้จริง และได้วางแผนลักพาตัวบุตรชายทายาทของท่านดยุกไปเพื่อเรียกค่าไถ่เป็นทรัพย์สินสมบัติ

ด้วยเหตุฉะนั้น ท่านดยุกจึงเสนอเงินหมื่นสองพันปอนด์แก่โฮล์มส์เพื่อให้ปกปิดเรื่องนี้เป็นความลับ ซึ่งโฮล์มส์ก็ปฏิเสธเพราะมีเรื่องฆาตกรรมเกี่ยวของอยู่ด้วย ท่านดยุกจึงได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดว่า ที่ท่านไม่อยากให้เรื่องนี้ออกรายเป็นเพราะว่า ผู้ที่ลักพาตัวบุตรชายของท่านไปคือบุตรลับ ๆ ที่เกิดกับหญิงผู้หนึ่งก่อนแต่งงาน ท่านดยุกได้อุปการะไว้และให้ทำงานในหน้าที่เลขานุการโดยไม่มีใครทราบกำเนิดที่แท้จริง บุตรลับผู้นี้ได้วางแผนลักพาตัวบุตรชายทายาทของท่านดยุกไปเพื่อแลกกับทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดที่ท่านดยุกจะต้องยกให้

1 อ.สาขสุวรรณ, เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดคืนชีพ, หน้า 275-6

การเรียกร้องเอาเงินค่าตอบแทนจากผู้ว่าจ้างเช่นกรณีนี้นับเป็นเรื่องพิเศษ เพราะโดยปกติ การสืบสวนคดีต่าง ๆ ของโฮล์มส์มักเกิดจากความสนใจส่วนตัวหรือได้รับคำขอความช่วยเหลือจากผู้หนึ่งผู้ใด ผู้แต่งยังกล่าวถึงโฮล์มส์ว่าประพฤติดีเยี่ยมศิลปิน ดังที่กล่าวไว้ในเรื่อง "ปีเตอร์ดำ" ว่าดังนี้

"นอกจากในรายชื่อนายกแห่งโฮลเคอร์นัลแล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่ค่อยได้เห็นเขาเรียกร้องเอารางวัลใหญ่โตอันใดสำหรับการรับใช้อันหาค่ามิได้ของเขาเลย เขาเป็นคนไมยยินดีในลาภสการหรือเป็นคนไม่แน่นอนนี้แหละ ถึงแก่ปฏิเสธความช่วยเหลือต่อคนมีอำนาจและมีเงินเสียก็บ่อย ๆ ในเมื่อตัวปัญหาได้อุทธธณ์ต่อความเห็นอกเห็นใจของเขาเสียเลย ในเวลาเดียวกัน เขาจะอุทิศเวลาเอาใจใส่กับเรื่องราวของผู้ที่ผู้สำคัญที่สุดเป็นแรมสัปดาห์ทีเดียว โดยที่ตัวเรื่องนั้น สอดคล้องอันน่าพิงเพลิงและแปลกประหลาดอุทธธณ์ต่อความคิดคำนึงและทำลายสันหัดซ้ำของของเขาอยู่"

ในเรื่อง "วงแดง" (The Fed Circle) ในชุดลาโรง ก็กล่าวได้ชัดเจนถึงเซอร์ลอคโฮล์มส์ว่าเป็นนักสืบที่ทำงานด้วยความรักในงานโดยไม่ได้หวังค่าตอบแทน ดังบทสนทนาระหว่างหมอวัตสันและเซอร์ลอคโฮล์มส์ตอนหนึ่งว่า

"แจะดำเนินการต่อไปอีกทำไมกัน แจะได้อะไรจากเรื่องนี้เล่า"

"มันนะซี มันจะได้อะไร มันเป็นเรื่องศิลปะเพื่อศิลปะนั่นแหละ วัตสัน มันก็ว่าเมื่อแกรักษาคนไข้ แก็ก็เคยรู้สึกที่ว่าได้พิจารณาไข้โดยไม่คิดถึงค่ารักษาอยู่ไม่ใช่หรือ?"²

โฮล์มส์ไม่ได้ใช้กฎหมายเป็นเครื่องรักษาความถูกต้องเพียงอย่างเดียว ในกรณีนี้จำเลยหรือผู้กระทำความผิดเป็นบุคคลที่ควรได้รับความเห็นอกเห็นใจ เพราะทำไปเพื่อช่วยเหลือบุคคลอื่นให้พ้นภัย โฮล์มส์ก็มักจะยินดีปล่อยตัวไปไม่ต้องถูกกฎหมายลงโทษ อย่างเช่นในเรื่อง "ซูร์กของเลดี" (The Abbey Grange) เซอร์แบรกกเนสตอลถูกฆาตกรรม เลดีให้การว่ามีผู้ร้ายสามคนเข้ามาขโมยของ ได้เกิดต่อสู้กับท่านเซอร์และตายนาย เลดีถูกมัดติดกับเก้าอี้ เมื่อโฮล์มส์สืบคดีนี้ ได้พบวาเลดีให้การเท็จ ผู้ที่เป็นคนร้ายที่แท้จริงคือ กัปตันเรือเดินทะเลผู้หลงรักเลดีตั้งแต่พบเธอในฐานะผู้โดยสารเรือเดินทางมาแต่งงาน หลังเธอแต่งงานแล้ว เขาก็มีโอกาสได้ทราบเรื่องราวความขมขื่นในชีวิตแต่งงานของเธอและหาโอกาสพบเธอ ในวันเกิดเหตุ เขาแอบลอบไปพบเธอที่บ้านเพื่อกล่าวลา แต่ท่านเซอร์ได้มาพบเข้าและทุบตีเธอ เขาจึงโดดเข้าขัดขวางและได้ตีท่านเซอร์ด้วยเหล็กเขี่ยถ่าน โฮล์มส์ฟังเรื่องราวแล้วเกิดความเห็นใจจึงจัดการพิพากษาเอง โดยตั้งตัวเองเป็นผู้พิพากษา หมอวัตสันเป็นลูกขุน และพร้อมใจกันตัดสินให้พ้นภัยกฎหมายตราบเท่าที่ยังเอาใครมาขึ้นศาลไม่ได้

ในเรื่องทับทิมสีฟ้า (The Blue Carbuncle) โฮล์มส์ปล่อยคนร้ายที่ขโมยมณีมีค่านั้นไปพ้นจากเงื้อม

1 เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดคินซีพ, หน้า 291-2

2 เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดลาโรง, หน้า 147

กฎหมาย โดยให้เหตุผลว่า “ตำรวจไม่ได้ตั้งกันเป็นคนคอยป้อนความรู้ในข้อบกพร่องของเขา ถ้า
ฮอร์เนอร์จะต้องราชกษัตริย์ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่หมอกคนนี้ไม่ไปเป็นพยานปรักปรำเขาที่ศาลเสียก็หมด
เรื่อง คดีก็ต้องล้มละลายไปเอง กันสำนักที่ว่ากันกำลังปิดบังความผิด แต่กันก็ช่วยเหลือชีวิตมนุษย์ไว้
ได้คนหนึ่ง หมอกคนนี้เห็นจะไม่ทำความผิดร้ายอีก เพราะขวัญหนีดีฝ่อเสียเหลือประมาณแล้ว ถ้าเรา
เอาหมอกเข้าคุก หมอกก็คงเป็นคนขี้กตลอคชีวิต ยิ่งกว่านั้นเวลานี้ยังเป็นเทศกาลของการให้อภัยอีกด้วย
ปัญหาเรื่องนี้ตกมาอยู่ในมือเราโดยบังเอิญแท้ ๆ และการขับปัญหาให้กระจ่างออกได้ก็เป็นรางวัลอยู่
ในตัวเองแล้ว”²

กลวิธีในการดำเนินเรื่องของเรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์ ผู้แต่งให้หมอวัตสันเพื่อนสนิทและคู่คิด
ในการสืบสวนคดีต่าง ๆ ของเซอร์ลอคโฮล์มส์เป็นผู้ถ่ายทอดให้ผู้อ่านทราบเรื่องกลวิธีการเล่าเรื่อง
เช่นนี้ทำให้ผู้อ่านได้ทราบความสามารถของนักสืบโฮล์มส์โดยละเอียด ในขณะที่เดียวกันก็ไม่มีอคติ
ต่อพระเอกนักสืบผู้นี้ในเชิงยกย่องตนเอง เพราะผู้เล่าเป็นเพียงคนอื่นที่มีส่วนรู้เห็นความสามารถ
ของตัวละครผู้นั้นเท่านั้น รัชกาลที่ 6 ทรงใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบเดียวกันนี้ในงานพระราชนิพนธ์
นิทานทองอิน โดยให้นายวัดเป็นคนเล่าเรื่องการสืบสวนคดีต่าง ๆ ของนายทองอินทั้ง 15 ตอน

ลักษณะการบรรยายเรื่อง ให้อรรถละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ บุคคล และเหตุการณ์ เนื่องจาก
ต้องการให้คนอ่านเกิดภาพพจน์ตามไปด้วย เช่น บรรยายห้องนอนมิสสโตเนอร์ ในเรื่อง ท่วงแต้ม
(The Spiekled Bond)ว่า “ห้องนี้เป็นห้องเล็ก ๆ ที่น่าอยู่ มีเพดานต่ำและเตาผิงไฟตามแบบบ้านชนบทเก่า ๆ
มีตุลีนชกสีน้ำตาลตั้งอยู่ตรงมุมห้องด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งมีเตียงไม้ไม่สู้กว้างนัก กับโต๊ะเครื่องแป้งอยู่
ทางด้านซ้ายของหน้าต่าง เครื่องแต่งห้องนอกจากสิ่งที่กล่าวแล้วก็มีเก้าอี้เล็ก ๆ สองตัว กับพรมวิลตัน
รูปจตุรัสปูอยู่กลางห้อง ผากระดานทำด้วยไม้โอ๊คสีน้ำตาลเก่าคร่ำและสีจางไปหมดแล้ว คะเนาะอยู่
ในปูนเดียวกับตัวตึก”³ ในนิทานทองอิน ตอนผู้รับข่าคนที่บางขุนพรหม พระผู้ทรงพระราชนิพนธ์
ได้ทรงพรรณนารูปบ้านและห้องนอนของนายรอด ผู้ตายไว้อย่างละเอียดดังนี้ “นายรอดหาได้นอน
ในเรือนไม้ ไปทำหอไว้ต่างหากห่างจากตัวเรือนประมาณ 15 ก้าว หอนั้นมีสองชั้น ๆ ละห้องเดียว
ประมาณ 10 สอกสี่เหลี่ยม ชั้นล่างใช้เป็นห้องนั่งหรือออฟฟิศ ชั้นบนเป็นห้องนอน ริมห้อง
นั้นมีต้นไม้ใหญ่ ๆ หลายต้น เมื่อขึ้นไปชั้นบนแล้ว มองออกไปเห็นสวนอย่างไทย ๆ อย่างข้างหลังนอก
รั้วตัวหอเองอยู่ห่างรั้วไม่ถึง 3 ก้าว ในห้องนอนนั้นก็ไม่มีเครื่องแต่งอะไรมาก มีเตียงอยู่เตียงหนึ่ง ข้าง
เตียงมีโต๊ะเล็กสำหรับวางนาฬิกา หนังสือ ตะเกียง และของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ต้องการใช้ในเวลากลาง
คืน มีโต๊ะล้างหน้าโต๊ะ 1 ตู้ผ้าเล็ก ๆ ตู้ 1 กลางห้องมีโต๊ะกลางโต๊ะ 1”⁴ นอกจากที่บรรยายมาแล้ว ยัง
ทรงมีรูปประกอบเป็นแผนที่ห้องนอนนายรอดอีกด้วย การวาดแผนที่ประกอบเนื้อเรื่องในเซอร์
ลอคโฮล์มส์ปรากฏในเรื่อง โรงเรียนสำนักอธิการ(The Priory School) และ เรื่องแวนตากรอบทอง
(The Golden Peuceuz) เป็นต้น

¹ คือเทศกาล Thanks Giving ของคนอเมริกัน ตรงกับวันสุดท้ายของเดือนพฤศจิกายน

² เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดผจญภัย หน้า 36-7

³ เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดการผจญภัย หน้า 428

⁴ นิทานทองอิน, หน้า 197

ลักษณะการจบเรื่องของนิทานทองอินและเซอร์ลอคโฮล์มส์ เป็นไปในแนวเดียวกัน คือ มักจบเรื่องแบบพลิกความคาดหมาย (Surprise Ending) ในเซอร์ลอคโฮล์มส์จะจบเรื่องในลักษณะ เช่นนี้เกือบทุกเรื่อง เช่น นักรักบึ๋นหาย (The Missing Three-Quarter) ในชุดกินชีพ นักรักบึ๋นหนึ่งหายไปจากที่พักรอการแข่งขันกับชายแปลกหน้า โฮล์มส์ตั้งข้อสงสัยหลายประเด็น เช่น ถูกจับตัวเรียกค่าไถ่ เพราะเป็นทายาทในทรัพย์สินมูลค่ามหาศาล หรือถูกล่อลวงไปกักขังเพื่อประโยชน์ของการพนันขันต่อในกีฬาแข่งรักบี้ ในที่สุดคลี่คลายเป็นว่า นักรักบึ๋นนั้นหนีไปหาภรรยาผู้กำลังจะสิ้นชีวิตด้วยวัณโรค เหตุที่ต้องหายตัวไปอย่างลึกลับเพราะหากเรื่องนี้อธิบายว่าหนุ่มนักกีฬาผู้นี้มีภรรยาแล้ว เขาจะถูกตัดออกจากกองมรดก ในเรื่อง แว่นตากบทอง (The Golden Pincez) โฮล์มส์สืบเรื่องเลขานุการหนุ่มของศาสตราจารย์ผู้หนึ่งถูกกระทำฆาตกรรม โดยคนร้ายทิ้งแว่นตากบทองไว้เป็นพยานหลักฐาน ตำรวจสืบหาตัวคนร้ายไม่ได้ ศาสตราจารย์ก็คิดว่าเขาคงฆ่าตัวตาย แต่โฮล์มส์สืบได้ว่าคนร้ายคือผู้หญิงซึ่งศาสตราจารย์ช่วยซ่อนตัวไว้ในตู้หนังสือนั่นเอง และเรื่องกลายเป็นว่า หญิงผู้นี้คือภรรยาชาวรัสเซียของศาสตราจารย์ การฆ่าเป็นอุบัติเหตุเนื่องจากเลขานุการผู้ตายเข้ามาพบนางกำลังขโมยเอกสารจากตู้ นางจับฉวยของใกล้มือพาดไปโดยไม่ตั้งใจ นางได้เปิดเผยเรื่องราวเกี่ยวกับตัวศาสตราจารย์ให้โฮล์มส์ได้ทราบว่าเป็นชาวรัสเซียผู้ทรยศต่อคณะพรรค และหนีมาอยู่อังกฤษพร้อมด้วยเอกสารบางอย่าง ทิ้งให้นางและเพื่อนร่วมคณะพรรคติดคุกอยู่ เมื่อนางได้รับการปล่อยตัวจึงเดินทางมาติดตามหาเอกสารสำคัญนั้นเพื่อส่งไปช่วยเหลือนเพื่อนคนอื่น ๆ ที่ยังติดคุกอยู่ในรัสเซียให้ได้รับการปลดปล่อยตัว

ในเรื่องอาฆาตคนโปเลียน (The Six Napoleons) เป็นเรื่องว่ารูปปั้นเป็นศิระระของนโปเลียนในลักษณะอย่างเดียวกันในที่หลายแห่งถูกขโมยไปทบทำลายราวกับมีผู้ซึ่งชั่วร้ายบุรุษนักรบผู้นี้ ในคราวหนึ่งชายผู้หนึ่งถูกฆ่าตายด้วย ตำรวจมุ่งประเด็นไปที่เรื่องการฆาตกรรม ส่วนโฮล์มส์สืบได้ว่า การฆาตกรรมและการขโมยศิระระนโปเลียนมาทบทำลายมีความเกี่ยวข้องกัน ในที่สุดได้วางแผนล่อฆาตกรมาจับตัวได้ และในตอนท้ายโฮล์มส์ได้เปิดเผยสาเหตุที่ฆาตกรเกี่ยวทำลายศิระระนโปเลียนว่า ในรูปปั้นรูปหนึ่งในจำนวน 6 รูปที่ลักษณะอย่างเดียวกันมีไข่มุกค่าแห่งบอร์จิอาส์ซ่อนอยู่ ผู้ซ่อนคือฆาตกรเอง ได้ซ่อนเอาไว้เมื่อจวนตัวก่อนถูกจับ เมื่อพันโทซึ่งมาสืบหาสมบัติล้ำค่านี้ แต่ไม่รู้ว่ายู่ในรูปปั้นรูปใดจึงต้องขโมยรูปปั้นในลักษณะอย่างเดียวกันที่สืบทราบว่ามีใครซื้อไปมาทำลายดู แต่ก็ยังไม่พบจนถูกโฮล์มส์วางอุบายล่อมาจับตัวได้ ส่วนไข่มุกค่านั้น โฮล์มส์เป็นผู้ได้ไว้โดยซื้อรูปปั้นรูปสุดท้ายต่อจากเจ้าของเดิม เรื่องไข่มุกค่านี้นี้ ผู้แต่งไม่ได้ปูพื้นเรื่องเอาไว้เลย การที่คิดคลี่คลายออกมาเป็นเรื่องนี้จึงทำความประหลาดใจให้แก่ตัวละครอื่น ๆ รวมทั้งผู้อ่านอย่างมาก

เรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์ ได้รับความนิยมจากผู้อ่านเป็นอย่างยิ่ง คนอ่านติดกันงอมแงมจนขนาดเชื่อว่าโฮล์มส์มีตัวตนจริง และตั้งสำนักงานอยู่ที่ถนนเบเกอร์ มีทั้งคนเขียนจดหมายมาหาโฮล์มส์และไปเสาะหาตัวตามเลขที่บ้านถนนเบเกอร์

เมื่อเซอร์ อาเธอร์ โคนัน ดอยล์ แต่งเรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์ไปได้ 42 เรื่อง คงจะรู้สึกว่

“พอกันที” จึงตัดสินใจให้เซอร์ลอคโฮล์มส์สู้กับหัวหน้าผู้ร้ายตกเหวในประเทศสวิสเซอร์แลนด์ เป็นวาระสุดท้ายของโฮล์มส์ที่ปล่อยให้คนอ่านเข้าใจเอาว่าคงสิ้นชีวิตเสียแล้ว ปรากฏว่าผู้อ่านที่ติดตามเรื่องนักสืบชุดนี้อาจมองไม่พอใจอย่างมาก มีจดหมายถึงหมอดอยล์แสดงความเสียใจ อาลัยบ้างก็มีปฏิกริยารุนแรงถึงประณามหมอดอยล์อย่างเสียหาย บางคนก็ไปคอยดักขูจะเผาบ้าน ถ้าไม่นำโฮล์มส์กลับคืนสู่บรรณโลก หมอดอยล์ทนปฏิกริยาเรียกร้องโฮล์มส์ด้วยประการต่าง ๆ จากคนอ่านอยู่หลายปี ก็เริ่มให้โฮล์มส์ปรากฏตัวใหม่ในเรื่องยาวเรื่อง “หมาผลาญกระดูก” (The Hound of Baskewilles) ซึ่งถือกันว่าเป็นเรื่องที่ดีที่สุด ยอดเยี่ยมที่สุดในจำนวนทั้งหมด และต่อมาได้เขียนเรื่องสั้นชุดคืนชีพ (The Return of Sherlock Holmes) เพื่อแสดงการกลับมาของโฮล์มส์ การกลับมาคราวนี้ โฮล์มส์กลับมาอย่างบุคคลอมตะ เพราะแม้เซอร์อาเธอร์ คอแนน ดอยล์ ผู้แต่งจะสิ้นชีวิตไปนานแล้วก็ตาม เซอร์ลอค โฮล์มส์ไม่เคยตายไปจากบรรณพิภพ

การให้ตัวเอกของเรื่องสาบสูญไปเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาใช้กับนิทานทองอินด้วย โดยทรงให้นายทองอินหายสูญในเรื่อง “อ้ายมันมือเหล็ก” ซึ่งเป็นตอนต่อจากเรื่องกำนันกงบ้านไยตี้ นายทองอินไปตามจับอ้ายมันมือเหล็กที่หลดรอดหนีไปได้ในเรื่องกำนันกงบ้านไยตี้ แล้วหายสูญไป นายทองอินยังคงหายตัวไปจากเรื่องสั้นอีก 2 เรื่อง คือ หวดหวัด ซึ่งเป็นเรื่องลูกน้องนายทองอินถูกใส่ความเป็นขโมย นายวัดเพื่อนนายทองอินจึงช่วยแก้คดีให้ และเรื่องนายอำเภอทับทรวง นายอำเภอเล่าเรื่องที่ตนหนีรอดจากอ้ายมันมือเหล็กให้นายวัดฟัง ทั้งสองเรื่องนี้ นายทองอินยังไม่ปรากฏตัว มาปรากฏอีกทีใน ผู้ร้ายฆ่าคนที่บางขุนพรหม

นอกจากลักษณะต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงรับความบังดาลใจในด้านเนื้อเรื่องจากอาชญากรรมเซอร์ลอคโฮล์มส์อีกด้วย ผู้เขียนได้เปรียบเทียบนิทานทองอินจากหนังสือขององค์การคำครุสกา กับเรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์ฉบับแปลโดย อ.สายสุวรรณ ซึ่งมีเรื่องสั้น 56 เรื่อง เรื่องยาว 4 เรื่อง ได้พบว่ามินิทานอยู่ 3 เรื่อง ที่มีเค้าเรื่องคล้ายคลึงกันอย่างมาก ดังจะได้เปรียบเทียบให้เห็นรายละเอียดชัดเจนดังนี้

ความลับแผ่นดิน

ความลับแผ่นดิน มีเค้าเรื่องตรงกับเรื่อง เหตุอื้อฉาวในโบฮีเมีย (A Scandal in Bohemia) ในเซอร์ลอคโฮล์มส์ชุดการผจญภัย ในเรื่องนี้โฮล์มส์ได้รับการติดต่อจากพระราชินีแห่งแคว้นโบฮีเมียให้สืบสวนและนำพระฉายาลักษณ์ที่ฉายคู่กับนางไอรีน อัลดเลอร์ ผู้หญิงที่พระองค์เคยมีความสัมพันธ์ด้วยเมื่อครั้งยังทรงเป็นมงกุฎราชกุมารคืนมา เนื่องจากเมื่อจะทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งสแกนดิเนเวีย ก็ได้รับคำขูจากนางว่าจะส่งพระฉายาลักษณ์นี้ไปประกาศความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์และนางในวันพระราชพิธีประกาศหมั้นแก่ประชาชน ในเรื่อง “ความลับแผ่นดิน” นายทองอินได้รับมอบหมายจากปลัดทูลฉลองให้สืบเรื่องราวหนังสือสัญญาต่างประเทศฉบับหนึ่งถูกขโมยไปขายให้กับนายเปลี่ยน ซึ่งถ้าแพร่หลายออกไปจะทำให้เสียหายแก่ทางราชการ

วิธีการสืบหาของสำคัญที่ต้องนำมาคืนนี้เป็นไปแบบเดียวกันกับในเรื่องเหตุอื้อฉาวในโบฮีเมีย

โฮล์มส์ในร่างของนักบวชแก่กล้าทำเป็นได้รับบาดเจ็บจากการต่อสู้เพื่อป้องกันไม่ให้ไอรีน ยัดเลอร์ ถูกชิงกระเป๋าทันหน้าบ้านของนาง ทำให้ไอรีนรับเอาโฮล์มส์ไปรักษาพยาบาลในบ้าน โฮล์มส์ตกลงกับหมอวัดสันให้เอาดอกไม้ไฟวางเข้าไปในห้องพร้อมกับร้องว่า “ไฟไหม้” โฮล์มส์จึงได้ทราบ ว่าไอรีนเก็บพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในช่องลับในฝาผนัง โฮล์มส์จึงตั้งใจจะนำพระราชามาพบ ไอรีนและรับพระฉายาลักษณ์คืนด้วยพระองค์เองในวันรุ่งขึ้น แต่เรื่องกลับเป็นว่า เมื่อโฮล์มส์ และพระราชามาถึงบ้านไอรีนนางได้เดินทางออกนอกประเทศแล้วพร้อมด้วยสามี แต่โฮล์มส์ก็ได้พบภาพสำคัญในช่องลับที่ไอรีนทิ้งไว้ให้พร้อมด้วยจดหมายแจ้งความจริงว่า นางเก็บรูปนี้ไว้ เพื่อป้องกันไม่ให้พระราชานี้ยิวรั้งชีวิตขบวนการแต่งงานของนางเท่านั้น มิใช่เพื่อจะทำลายพระ เกียรติยศ

วิธีการของนายทองอินในการสืบหาร่างสัญญาต่างประเทศเป็นไปในทำนองเดียวกัน ชั้นแรก นายทองอินสืบแผนผังสภาพห้องหับต่าง ๆ ในบ้านนายเปลี่ยนแล้วชวนนายวัดลอบเข้าไปค้นห้อง เขียนหนังสือ นายทองอินแกล้งเตะเก้าอี้ล้มเสียงดังแล้วรีบหนี นายเปลี่ยนวิ่งลงมาจากชั้นบน จะ จับตัวส่งตำรวจ แต่นายทองอินกล่าวด้วยคำอันแสดงว่า ได้รู้ที่นายเปลี่ยนมีเอกสารลับของทาง ราชการไว้ในความครอบครอง ทำให้นายเปลี่ยนตกใจมาก นายทองอินและนายวัดฉวยโอกาสนั้น วิ่งหนีออกมา ถึงแม้การลอบเข้าไปค้นบ้านนายเปลี่ยนครั้งแรกจะไม่สำเร็จและถูกจับได้ (ด้วยความ ตั้งใจของนายทองอินเอง) แต่ไม่เป็นการล้มเหลว เพราะนายทองอินได้ทราบสิ่งที่ตนประสงค์ จะทราบ คือได้ทราบว่านายเปลี่ยนเก็บเอกสารลับของทางราชการไว้ในห้องเขียนหนังสือชั้นล่าง จากการที่นายทองอินแกล้งเตะเก้าอี้ให้ล้ม นายเปลี่ยนเมื่อได้ยินเสียงคิดว่าขโมยขึ้นบ้าน จึงรีบวิ่ง ลงมาเพราะห่วงของสำคัญที่ซ่อนไว้ในห้องเขียนหนังสือ นายทองอินเลยได้ทราบว่านายเปลี่ยน เก็บเอกสารนั้นไว้ที่ไหน ดังที่นายทองอินอธิบายให้นายวัดฟังว่า

“นี่แน่ะฉันจะเล่าให้ฟัง ฉันสืบดูได้ความแน่นอนแล้วว่าของสำคัญมีราคา เขาเก็บเอาไว้ชั้นบน กันทั้งหมด ที่อาจจะมิได้ชั้นล่างก็แต่หนังสือ แต่นี่แหละก็ยังไม่แน่ฉันยังสงสัยอยู่ เพราะฉะนั้นฉันจึง ต้องคิดอ่านให้มันตื่น คิดอ่านให้มันรู้ว่ามิขโมยในบ้าน สำหรับจะได้รู้ว่ามันจะลงมาข้างล่างหรือไม่ ลงมา นี่มันก็ลงมา เราก็เลยรู้ว่ามันมีของสำคัญอยู่ข้างล่าง”

ซึ่งในตอนนั้นผู้เขียนขอเสนอความเห็นส่วนตัวว่า สมมุติฐานและการอนุมานของนายทองอิน ยังขาดความสมเหตุสมผลอยู่ เพราะเมื่อเจ้าของบ้านได้ทราบว่ามิขโมยขึ้นบ้านและได้ยินเสียงจาก ข้างล่าง ก็ย่อมจะต้องวิ่งลงมาดู ไม่ว่าจะมิของสำคัญมีค่าอยู่ข้างล่างหรือไม่ การวิ่งลงมาข้างล่าง ของนายเปลี่ยนจึงเป็นนิสัยของเจ้าของบ้านเมื่อได้ยินเสียงผิดปกติเกิดขึ้นในบ้านของตน ไม่ได้เป็น เครื่องหมายแสดงว่านายเปลี่ยนต้องเก็บเอกสารลับนั้นไว้ข้างล่าง

เมื่อนายทองอินเชื่อมั่นว่านายเปลี่ยนต้องเก็บเอกสารลับไว้ในห้องเขียนหนังสือชั้นล่างแน่ ก็วางอุบายเข้าไปในบ้านนายเปลี่ยนอีกครั้งหนึ่ง โดยปลอมตัวเป็นคนแก่แล้วแกล้งทำอุบายถูกรถ

มีฆนหน้าบ้านนายเปลียน ภรรยานายเปลียนซึ่งเป็นผู้หญิงใจบุญสุนทานจึงให้คนใช้ช่วยกันหาม นายทองอินไปพักในบ้าน สักครู่ก็ทำสัญญาให้นายวัดป่าดอกไม้ไฟเข้าไปในห้องหนังสือ ตรงไปที่ฝาผนังและกดฝาผนังให้ช่องลับเปิดออก เพื่อเอาเอกสารลับ นายทองอินและนายวัดจึงเข้า ต่อสู้แย่งชิงเอกสารนั้นมาคืนราชการได้สำเร็จ

การสืบสวนคดีในอาชญากรรมทั้ง 2 เรื่องนี้ นักสืบทั้งสองใช้วิธีการปลอมแปลงตัวหลายหน อย่างโฮล์มส์ก็ได้ปลอมตัวเป็นคนขี่เมาตกงาน ไปทำงานเป็นคนเลี้ยงม้าเพื่อสืบลักษณะบ้านและ เรื่องราวเกี่ยวกับไอรีน ซึ่งทำให้ได้ความกระจ่างเกี่ยวกับไอรีนอย่างมาก และได้ไปร่วมเป็นพยาน ในการแต่งงานของไอรีนและคูร์กของหลอนด้วย นอกจากนั้นก็ปลอมตัวเป็นนักบวชไปร่วมอยู่ใน เหตุการณ์ซุลมุนหน้าบ้านไอรีน ซึ่งทำให้ได้รับบาดเจ็บจนไอรีนพาเข้าไปพยาบาลในบ้าน โฮล์มส์ มีโอกาสสำรวจว่าไอรีนเก็บรูปภาพสำคัญไว้ที่ช่องลับข้างฝาผนัง ด้วยการนัดแนะกับหมอวดสัน สร้างสถานการณ์ว่าเกิดไฟไหม้ขึ้นโดยการโยนดอกไม้ไฟเข้าไปในบ้าน ไอรีนจึงรีบวิ่งไปเปิดช่อง ลับที่ฝาผนัง โฮล์มส์ไม่มีโอกาสเอารูปภาพคืนมาในตอนนั้น แต่ได้ตั้งใจว่าในวันรุ่งขึ้นจะนำพระ ราชามาเอาพระรูปคืนด้วยพระองค์เอง

ส่วนนายทองอินก็ปลอมตัวเป็นคนชั้นเลว ๆ สวมเสื้อผ้าเก่า ๆ ไปสืบเรื่องราวของนายเปลียน อุปนิสัยใจคอของภรรยานายเปลียน ตลอดจนแผนผังห้องในบ้าน จากคนในบ้านของนายเปลียน ครั้งที่สองไปกับนายวัด แต่งตัวเป็นนักเลงลอบเข้าไปคั่นบ้านนายเปลียน ส่วนครั้งที่สาม ปลอม ตัวเป็นคนแก่ไปเดินชুমชามให้รถม้าชนที่หน้าบ้านนายเปลียน เพราะรู้ว่าภรรยานายเปลียนเป็น คนใจดี คงจะพาไปรักษาพยาบาลในบ้าน แล้วนายทองอินก็จะมีโอกาสทำไฟไหม้เพื่อให้ นายเปลียนตกใจเปิดเผยที่ซ่อนเอกสารลับ

อย่างไรก็ดี ทั้งสองเรื่องนี้ยังมีข้อแตกต่างกันในตอนจบอยู่เล็กน้อย นายทองอินคลีคลายคดี ได้สำเร็จงดงามโดยนำเอกสารมาคืนแก่เจ้าคุณปลัดทูลฉลอง สมกับที่วางแผนการไว้ทุกประการ แต่โฮล์มส์พลาดแผนการที่วางไว้อย่างดีที่สุดในตอนท้ายด้วยปฏิภาณของไอรีน ไอรีนเกิดสงสัย ในตัวนักบวชที่ตนนำมาพยาบาลในบ้าน จึงปลอมตนเป็นผู้ชายติดตามไปจนได้รู้ว่่านักบวชผู้นั้น คือโฮล์มส์ เมื่อโฮล์มส์นำพระราชานั่งแคว้นโบฮีเมียมาที่บ้านของไอรีนด้วยความกระหมิวจะพบ และได้เจรจาเรื่องรูปภาพกัน กลับพบว่าไอรีนเดินทางออกนอกประเทศไปแล้ว ทั้งแต่รูปภาพซึ่งเป็นชนวนสำคัญไว้ให้พร้อมกับจดหมายแสดงข้อเท็จจริง โฮล์มส์ประทับใจในตัวไอรีนมากจน ขอรูปภาพสำคัญนั้นไว้แทนค่าตอบแทนในการสืบคดีนี้ และตอนเหตุอื้อฉาวแห่งโบฮีเมียนี้ เป็น ตอนหนึ่งที่แสดงความปราชัยของโฮล์มส์ที่ถูกปฏิภาณของหญิงคนหนึ่งลบแผนการที่วางไว้ อย่าง ดีที่สุดเสียได้

ระเด่นสั้นได

มีโครงเรื่องตรงกับเรื่อง "ชายปากบิด"(The Man with the Twisted Lip) ในอาชญากรรมเรื่อง เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดการผจญภัย

เรื่องชายปากปิด เป็นเรื่องที่เซอร์ลอคโฮล์มส์สืบหาสภาพบุรุษผู้หนึ่งชื่อ เนวิล เซนต์แคลร์ ผู้อยู่ในฐานะมีอันจะกินแต่ได้หายตัวไปอย่างลึกลับ ภรรยาของเขาเข้าใจว่าจะถูกฆาตกรรม และดูเหมือนนางได้บังเอิญเห็นเหตุการณ์นั้นด้วย ในขณะที่นางเดินผ่านตรอกแห่งหนึ่ง ได้เหลือบเห็นสามีโผล่หน้าอยู่ที่หน้าต่าบ้านหลังหนึ่ง มีสีหน้าตื่นเต้นตกใจ ส่งเสียงร้องคล้ายอุทาน และดูจะโบกมือด้วย แล้วก็ผลุบหายไประหว่างหน้าต่าทันที นางวิ่งตามไปดู ก็ปรากฏว่ามีคนขัดขวางไม่ให้ขึ้นไป จึงไปตามตำรวจมา เมื่อพากันขึ้นไปยังห้องที่เห็นมิสเตอร์เซนต์แคลร์ ได้พบแต่ขอทานพิกลพิการอยู่คนเดียว แต่ตำรวจได้พบร่องรอยอย่างอื่น เช่น วิชาของเด็กเล่นซึ่งมิสเตอร์เซนต์แคลร์ยืนยันว่ามิสเตอร์เซนต์แคลร์สัญญาจะซื้อไปให้ลูกชาย พบรอยเลือดที่ขอบหน้าต่างและพื้นห้อง พบเครื่องแต่งตัวของนายเซนต์แคลร์ และเมื่อน้ำลอค ตำรวจพบเสื้อนอกของนายเซนต์แคลร์พร้อมด้วยเงินเหรียญเต็มกระเป๋าจมอยู่ที่ท่าเรือนั้น ขอทานพิการนั้นชื่อ ฮิวจ์ บูน ซึ่งมีลักษณะประหลาด คือ ขาเขยง ผมแดง และมีแผลเป็นที่ปากเป็นรอยบากจนริมฝีปากบนปิดเบี้ยว แต่เป็นคนมีปฏิภาณดีเฉลียวฉลาด ถูกจับฐานสงสัยว่าฆ่าคนตาย เนื่องจากน่าจะเป็นผู้ที่พบเห็นนายเซนต์แคลร์เป็นคนสุดท้าย และคงจะกระทำการฆาตกรรมนายเซนต์แคลร์แล้วโยนศพลงไปในน้ำ นางเซนต์แคลร์ขอให้โฮล์มส์ช่วยคลี่คลายคดีนี้ ต่อมาปรากฏว่านางเซนต์แคลร์ได้จดหมายจากสามีซึ่งแสดงตัวว่ายังมีชีวิตอยู่ ทำให้การคลี่คลายคดียากลำบากเพิ่มขึ้น แต่โฮล์มส์ก็สามารถเปิดเผยความลับดำมืดได้ว่า นายฮิวจ์ บูน ขอทานพิการ ที่แท้คือ นายเนวิล เซนต์แคลร์ ผู้มีความชำนาญในการปลอมแปลงตัว นายฮิวจ์ บูน หรือเนวิล เซนต์แคลร์จึงสารภาพว่าปลอมตัวทำมาหากินทางเป็นขอทานมานานแล้ว จนมีฐานะร่ำรวย เมื่อแต่งงานก็ปิดบังไม่ให้ภรรยาทราบ เกรงจะอับอายมาถึงลูก จนภรรยาบังเอิญมาพบในวันเกิดเหตุ เขาจึงปลอมตัวและกลบเกลื่อนหลักฐาน แต่ทำให้เหตุการณ์เลวร้ายยิ่งกว่าเก่า กลายเป็นว่าเขาในร่างขอทานฆ่านายเนวิล เซนต์แคลร์ตาย คดีสิ้นสุดลงโดยนายบูนหรือเซนต์แคลร์ได้รับการปล่อยตัวเมื่อสัญญาว่าจะไม่ประกอบอาชีพขอทานอีก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผูกโครงเรื่องให้ระเด่นสันไคว่า นางแซมลูกความคนหนึ่งขอให้นายทองอินช่วยสืบพฤติกรรมของสามี เพราะเกรงว่าจะมีความสัมพันธ์กับหญิงอื่น เนื่องจากนางจับพิรุณได้หลายอย่าง เช่น สามีบอกว่าไปทำงานที่สุพรรณ แต่กลับมีคนพบตัวอยู่ในกรุงเทพฯ และเมื่อถามเข้าก็โกรธ หงุดหงิด ปิดบัง จนมีปากเสียงเถียงกัน เมื่อสามีเดินทางไปแล้ว นางแซมได้โทรเลขให้น้องชายที่อยู่กรุงเทพฯ สืบความให้ เมื่อได้ความว่าสามีไปกรุงเทพฯ อีก นางจึงติดตามไปคอยดูแลถิ่นที่มีคนเห็นสามีเตร่ออยู่ ก็ได้พบหมวกสามีแขวนไว้ในบ้านแห่งหนึ่ง จึงเฝ้าดูอยู่จนพบขอทานหน้าตาอัปลักษณ์ มีรอยแผลเป็นบนแก้มจนหน้าเบี้ยว ขาเขยง เดินเข้าไปในบ้าน สักครู่สามีของนางก็เดินออกมา เมื่อพบกันสามีตกใจมากและทะเลาะกัน นางแซมหมดความสงสัยเรื่องสามีมีภรรยาน้อยแต่เกิดกลัวว่านางจะฆ่ามาหากินโดยทางไม่ดีอะไรสักอย่าง จึงมาขอให้นายทองอินสืบความให้

นายทองอินลงมือสืบโดยไปขอถ่ายรูปขอทานระเด่นสันไคและไปที่บ้าน ได้ซักถามความจาก

คนแถวนั้นถึงพฤติกรรมของขอทานคนนี้ได้ความว่ามีชายผู้หนึ่งมาหาขอทานทุกวัน มาเข้าและกลับเอาเงิน ๆ หลังจากขอทานกลับแล้ว เมื่อนายทองอินกลับบ้าน สักครู่ นายแซมลูกสมุนก็มาบอกว่า ระเด่นสันไคถูกจับด้วยข้อหาคบคิดกับนายวงท่าสต่างค์แดง นายทองอินตามไปที่โรงพักและอาสาสืบหาตัวนายวงคนร้ายอีกคนที่ตำรวจยังจับไม่ได้ นายทองอินไปพบระเด่นสันไคและฉวยโอกาสเอาน้ำมันวาสลินลูบหน้าขอทานนั้น จึงได้ทราบกันว่าเป็นการแต่งหน้าหลอกไว้ เมื่อล้างหน้าหมดก็พบว่าระเด่นสันไคคือนายวงนั่นเอง นายวงจึงสารภาพว่าปลอมตัวมาเมื่ออาชีพขอทาน แต่เมื่อไม่ได้ทำทุจริตผลิตสต่างค์แดงตั้งข้อหาจึงได้รับการปล่อยตัวไป

นายทองอินชี้แจงเหตุที่ทราบว่าร่าเด่นสันไคคือคนเดียวกับนายวงไว้ดังนี้

“ที่จริงไม่สู้ประหลาดนัก ผมเองก็อยู่ข้างขอบถนนเขียนหน้าเช่นนี้อยู่บ้าง ก็ทำทางเห็นจะได้วิชามาจากแหล่งเดียวกับนายวง เพราะฉะนั้นศิลปะจึงไม่กินกันอย่างเข่าว่ากันในเรื่องละคอน นอกจากนั้นก็ต้องขบใจนายวงเอง คนเราจะแกะอะไร ๆ ได้ทั้งนั้น แต่หูแกยากนักนอกจะตัดเสียเท่านั้นถึงจะจำไม่ได้ ขอให้คุณหลวงเอารูป 2 รูปนี้เปรียบเทียบเข้าคงจะแลเห็นได้ ว่าผมทราบได้อย่างไรว่า นายวงกับระเด่นสันไคมันคนเดียวกัน”

การพิสูจน์ว่าบุคคลนั้นคือบุคคลเดียวกับที่ปลอมแปลงตัวโดยการสังเกตใบหู มีปรากฏในนิทานเซอร์ลอคโฮล์มส์ เรื่อง ตามพิฆาต(The Cardboard Box) ในชุดลาโรง ดังข้อความว่า

“ในฐานะที่แก่เป็นหมอ แก่ยอมสำนึกอยู่ดีว่าไม่มีส่วนไหนในร่างกายมนุษย์จะแตกต่างกันมากเท่าหู ตามกฎที่เห็นได้ชัดเจนน หูคนหนึ่งย่อมต่างจากของคนอื่น ๆ ทั้งหมด ในนิตยสาร Sorthropological Journal เมื่อปีกลายนี้ แก่จะได้พบข้อเขียนสั้น ๆ สองอันจากปากกาของกันเกี่ยวกับเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นจึงตรวจหูในกล่องดูด้วยสายตาของเอตหัดคะ และได้สังเกตลักษณะเฉพาะทางกายวิภาคไว้อย่างพิถีพิถัน เมื่อเป็นเช่นนี้ แก่เห็นความสนทน่ของกันละชิ ในเมื่อขณะที่คูมิสคิวซิงนั้นกันได้เห็นหูของเธอมีสลักษณะรับกันกับหูผู้หญิงที่กันเพิ่งตรวจมาหยก ๆ อย่างลงกันเปียบที่เดียว นี่เป็นเรื่องยิ่งกว่าเหตุประจวบอย่างสิ้นเชิง ข้าแกนหูด้านในยังบิดไปในลักษณะเดียวกันอีกด้วย โดยหัวใจสำคัญทั้งหมดมันเป็นหูอันเดียวกันเกี่ยวละ”

นอกจากลักษณะโครงเรื่องที่เหมือนกันแล้ว การบรรยายตัวละครยังคงคล้ายคลึงกันด้วย คือตัวละครมีความสามารถในการปลอมแปลงตกแต่งร่างกายให้เป็นผู้พิการ และประกอบอาชีพขอทาน

นายเนวิล เซนต์แคลร์ในเรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์มีความสามารถในการแต่งหน้าปลอมตน เพราะในสมัยจบการศึกษาใหม่ ๆ ได้ทำงานเป็นคนสีขาของหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง และได้รับอาสาเขียนบทความเรื่องอาชีพขอทานในกรุงลอนดอน นายเซนต์แคลร์จึงทดลองเป็นขอทานสมัครเล่นเพื่อสืบความเป็นจริงได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น อาศัยความที่เคยเล่นละครมาก่อน วิธีแต่งหน้าอย่างซ้ำของก็เลยแต่งหน้าตนเองให้พิกลพิการ ปรากฏว่าได้ผลเพราะได้สต่างค์จากการปลอมเป็นคนขอทาน

¹ เซอร์ลอคโฮล์มส์ ชุดลาโรง, หน้า 106

พิการไม่น้อย ต่อมาจำเป็นต้องสวมบทบาทขอทานอีกเพื่อหาเงินใช้หนี้ให้เพื่อน จึงทำให้คิดว่า เป็นอาชีพที่ทำเงินได้ไม่เลว เลยยึดเป็นอาชีพเรื่อยมา จนได้ซื้อบ้านหลังใหญ่ในชนบทและได้ แต่งงาน และไม่ได้เปิดเผยความลับนี้ให้ภรรยาได้รู้ ส่วนนายวงในนิทานทองอิน มีความสามารถในการแต่งหน้าปลอมตัว เพราะเหตุใด พระผู้ทรงพระราชนิพนธ์ไม่ได้ทรงบอกรายละเอียดไว้ นอกจากคำพูดของนายทองอินเมื่อเอวาสลินลบบลับหน้าของระเด่นลันไดว่า “นายวงแกช่างเขียน หน้าจริง แกเห็นจะได้ครู่ดีเมื่ออยู่เมืองนอก” และนายวงก็มีได้สารภาพว่าทำไมตนจึงมีความเชี่ยวชาญในการแต่งหน้าและปลอมเหตุใดจึงมายึดอาชีพขอทาน

การปลอมตนเป็นขอทานของตัวละครเอกทั้งสองเรื่อง มีลักษณะเด่นที่ขาเขยงและมีรอยแผลเป็นบนใบหน้า ในนิทานเซอร์ลอคโฮล์มส์บรรยายไว้ว่า “รูปร่างหน้าตาของเจ้าฉันแปลกพิลึกจนไม่มีใครจะเดินผ่านมันไปได้โดยไม่มองดูผมแดงเป็นสีส้ม หน้าอันขี้ตขาว มีรอยแผลเป็นน่าเกลียดมากเอาจนริมฝีปากบนบิดเบี้ยวไป คางหมาบูลค็อก ตาค้ำขลับผิดกับสีของหมอย่างตรงกันข้าม” ส่วนในนิทานทองอิน บรรยายไว้ว่า “รูปร่างประหลาดจริง ๆ เจ้าคนนั้น เสื้อผ้ารุงรังแต่ก็ไม่สกปรก หน้าตาเบี้ยวบุตขอบกล มีแผลเป็นใหญ่ที่แก้มขาวเหมือนรอยถูกฟันจนหน้ามันเบี้ยวไปข้างหนึ่ง เดินก็ขาเขยง ถือขอคนหนึ่ง”

ในตอนที่ขอทานจำแลงถูกจับได้ ในเรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์ สิ่งที่เป็นพยานหลักฐานระบุความผิดฐานฆาตกรรมแก่ขอทานผู้นั้นคือ เสื้อนอกของนายเนวิล เซนต์แคลร์ ซึ่งเต็มไปด้วยเหรียญเพนนี และครึ่งเพนนีทุกกระเปาะเสื้อ ทำให้โฮล์มส์สันนิษฐานว่า เมื่อนายเซนต์แคลร์ถูกฆ่า บุนเจ้าขอทานคงจะเอาศพทิ้งลงทางหน้าต่าง และเพื่อขจัดหลักฐานก็ต้องกำจัดเครื่องแต่งตัวที่เป็นประจักษ์พยานเสียโดยเอาทิ้งน้ำ แต่เพื่อให้เสื้อผ้าจมทันทีก่อนที่ภรรยาของนายเซนต์แคลร์ขึ้นมาพบ ก็คือเอาเหรียญเงินจากการขอทานใส่ถ่วงไว้เพื่อให้จม เมื่อตำรวจมาถึง ก็ไม่มีเวลาจัดการกับเสื้อผ้าชิ้นอื่น ๆ ของผู้ตาย ในนิทานทองอิน เมื่อระเด่นลันไดถูกจับ ก็ได้แต่โยนหมวกสานปานามา และผ้าห่อหนึ่งลงในคลองตามคำบอกเล่าของนายแจ่ม ลูกสมุนนักสืบของนายทองอินดังนี้ “ไม่เห็นครับ เห็นแต่หมวกปานามาตกลงมาจากหน้าต่างลอยน้ำไป กับเห็นคนโยนผ้าออกมาห่อหนึ่งตกลงไปในคลองครับ” แต่ในนิทานทองอิน การโยนผ้าลงในคลองก็ไม่ได้เป็นหลักฐานสำคัญของคดีนี้อันเป็นปมสงสัยเรื่องฆาตกรรมเหมือนอย่างในเซอร์ลอคโฮล์มส์

อย่างไรก็ตาม ในนิทานทองอินเรื่องระเด่นลันไดนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะจับเอาเค้าเรื่องของตัวละครที่มีความชำนาญในการปลอมแปลงตนให้ดูพิลึกพิการและประกอบอาชีพในทางขอทานมาจากเรื่องของเซอร์ลอคโฮล์มส์เพียงเท่านั้น แม้แต่ลักษณะของขอทานก็ดัดแปลงไปเป็นแบบวณิพก คือแสดงดนตรีตอบแทนผู้ให้เงินด้วย และตั้งชื่อตามชื่อตัวละครเอกในวรรณคดีไทยเรื่องหนึ่ง ส่วนการดำเนินเรื่องแตกต่างไปเพราะเป้าหมายของเรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์ นายโฮล์มส์ต้องคลี่คลายคดีฆาตกรรม ส่วนในนิทานทองอิน นายทองอินสืบคดีที่ภรรยาคิดว่าสามีกระทำการทุจริตมิชอบ บทจบของนิทานทั้งสองเรื่องจึงต่างกันไปด้วย ในเซอร์ลอคโฮล์มส์

เมื่อโฮล์มส์เปิดเผยตัวนายเชนต์แคลร์ที่หายไป นายเชนต์แคลร์ก็สารภาพเรื่องราวและสัญญาจะไม่ประกอบอาชีพนี้อีก ส่วนนายวงเมื่อถูกจับได้และเปิดเผยความลับในการปลอมแปลงตัว นายวงกลับโมโหที่ภรรยาถูกจับ จึงทิ้งภรรยาไปอยู่ที่อื่น ปรากฏว่าต่อมาภรรยาของนายวงคือนางแซม ได้กลายเป็นภรรยาของนายวัด เพื่อนคู่หูของนายทองอินไป การที่นายวัดได้ลูกความของนายทองอินเป็นภรรยา ตรงกับเซอร์ลอคโฮล์มส์เรื่อง จัตุบาทลึกลับ (The Sign of Four) หมอวัดสันได้แต่งงานกับ มิสมอสแลตันต์ ลูกความของเซอร์ลอคโฮล์มส์

ยาม้าบังกะโล

โครงเรื่องตรงกับเรื่อง ม้าตัวเงี้ยว (Silver Blaze) ในชุดจดหมายเหตุ ซึ่งมีเนื้อความว่า ม้าซิลเวอร์เบลสซึ่งเป็นม้าตัวเงี้ยววิ่งด้วยรางวัลเวสเซกส์หายไปอย่างลึกลับ และคนฝึกม้าตัวนั้นชื่อนายจอห์น สเตเรเกอร์ถูกฆ่าตายนักรับพนันม้าแข่งผู้หนึ่งชื่อพิตสรอย ซิมป์สัน ถูกจับในข้อหากระทำฆาตกรรม เซอร์ลอคโฮล์มส์เดินทางไปสืบคดีนี้ด้วยความสนใจ และได้คลี่คลายความลึกลับได้ว่าแท้จริงสเตเรเกอร์คนฝึกม้าถูกกระทำฆาตกรรมด้วยม้าซิลเวอร์เบลสเอง เนื่องจากสเตเรเกอร์หวังรวยโดยวางเดิมพันม้าตัวอื่นที่ไม่ใช่ของตัวเอง แล้วก็พยายามทำให้ม้าซิลเวอร์เบลสวิ่งแพ้ในการแข่งขัน โดยลอบวางยาคนเฝ้าม้า และนำม้าออกไปกลางทุ่ง พยายามจะใช้มีดตัดเส้นเอ็นที่ขาม้าเพื่อให้เกิดข้อล้าวิ่งไม่ถนัด ซึ่งเป็นกลโกงที่คนดูจับแทบไม่ได้เลย แต่บังเอิญซิลเวอร์เบลสเกิดตื่นตกใจ และระแวงภัยที่เกิดขึ้นจึงพยศ เอาขาโขกศีรษะพี่เลี้ยงถึงแก่ความตาย แล้วเตลิดหนีไป ปรากฏว่ามันหนีไปอยู่คอกม้าข้าง ๆ เจ้าของคอกม้านั้นจำได้ว่าเป็นม้าตัวเงี้ยวซึ่งคิดซ่อนมันไว้ให้พ้นการแข่งขัน เพื่อให้ม้าตัวที่เขาส่งเข้าแข่งได้ชัยชนะ เพื่อไม่ให้ใครจำได้ เขาจึงปลอมมันให้ผิดไปจากเดิม เมื่อโฮล์มส์สืบทราบเรื่องได้แล้ว ก็ทำความเข้าใจกับพันเอกรอสเจ้าของม้า โดยนำซิลเวอร์เบลสในร่างที่ถูกย้อมสีปิดรอยหน้าแผ่นดินเอาไว้เข้าแข่งขันในการแข่งขันที่ยวนั้น และซิลเวอร์เบลสก็ชนะตามความคาดหมาย โฮล์มส์จึงเปิดเผยทั้งตัวม้าซิลเวอร์เบลสที่หายไปอย่างลึกลับและฆาตกรผู้ฆ่าจอห์น สเตเรเกอร์

ในเรื่องยาม้าบังกะโลไม่มีเรื่องฆาตกรรมมาเกี่ยวข้อง เป็นแต่ม้าชื่อบังกะโลซึ่งเป็นม้าตัวเงี้ยวในการแข่งขันคราวหนึ่งถูกวางยา ทำให้ไม่ชนะการแข่งขันดังที่คาดหมายกันไว้ นักพนันม้าทั้งหลายต่างเสียเงินกันไปเป็นอันมาก เพื่อพบว่าเหตุที่ม้าบังกะโลไม่ชนะเป็นเพราะถูกวางยา จีนอี่เจ้าของม้าจึงว่าจ้างให้นายทองอินช่วยสืบว่าใครเป็นตัวการ ส่วนจีนอี่สงสัยน้องชายของตนเองซึ่งเป็นหมอว่าจะเป็นผู้วางยาม้าเพราะโกรธที่เคยขอม้าแข่งดี ๆ จากจีนอี่แล้วจีนอี่ไม่ให้ ในที่สุดนายทองอินคลี่คลายคดีได้ว่าตัวการในเรื่องนี้คือ นายจีนอี่เอง เพื่อหักหลังนักพนันม้าอื่น ๆ เนื่องจากใคร ๆ ก็แทงแต่ม้าบังกะโลเอาไว้ จีนอี่กลับไปเล่นม้ายักซี่ซึ่งเป็นม้าอีกตัวหนึ่งของตัวและมีฝีมือรองลงไป แล้ววางยาม้าบังกะโลทำให้ม้ายักซี่ชนะการแข่งขัน จีนอี่จึงได้รับผลประโยชน์จากการที่ม้าบังกะโลแพ้แต่เพียงผู้เดียว

โครงเรื่องของเซอร์ลอคโฮล์มส์จึงซับซ้อนกว่านิทานทองอินเพราะโฮล์มส์ต้องคลี่คลายปม ฆาตกรรมด้วยนอกจากจะสืบหาฆาตที่หายตัวไป แต่ตอนที่กล่าวถึงลักษณะการควบคุมฆาตที่แท้จริงนี้ บรรยายไว้ในทำนองเดียวกันว่า มีคนผลัดเวรนั่งเฝ้ามาทุกคืนคนละคนแล้วมีอีกสองคนนอนในห้องใต้หลังคาของคอกม้า ส่วนนิทานทองอินบรรยายลักษณะคอกม้าไว้ละเอียดว่า

“ฉันรู้จัก โรงม้านั้นอยู่หลังบ้านจีนอี๋ เดินจากเรือน 2-3 ก้าวก็ถึง บ้านจีนอี๋มีรั้วสูงอยู่ด้านหน้าติด กับถนน ด้านข้างและด้านหลังมีรั้วไม้กระดานทึบ มีลวดหนาม ด้านหน้ามีแขกยามอยู่ ด้านหลังติด กับตรอก ในตรอกนั้นมีพลตระเวนเดินไปมา ส่วนโรงม้านั้นเองติดอยู่กับรั้วหลังทำด้วยไม้แข็งแรง หน้าต่าง มีซี่กรงเหล็กและอยู่สูงคนเอื้อมไม่ถึง อีกประการหนึ่งได้ยินเขากล่าวกันว่าในโรงที่ไว้ม้าแข่งคนเลี้ยงม้า นอนในนั้นด้วย เป็นอย่างนี้แหละ ฉันจึงเห็นว่าคนที่ใครจะเข้าไปวางยาฆ่าในโรงนั้นจะเป็นการยาก...”

ฉะนั้นคนที่เข้าไปทำอันตรายต่อม้ายากที่จะเข้าไปโดยคนเฝ้าไม่รู้สีกตัว จึงเป็นประเด็นที่ ทำให้เซอร์ลอคโฮล์มส์ และนายทองอินสงสัยว่าคนที่เข้าไปจัดการกับฆาตที่แท้จริงน่าจะเป็นคนใน มากกว่าคนนอก ฉะนั้นนายทองอินจึงพบว่าผู้ที่วางยาฆ่าบังกะโลคือตัวนายจีนอี๋เจ้าของม้าเอง ซึ่ง จะกระทำการเมื่อไรก็ได้โดยไม่มีคนสงสัย แล้วปิดความคิดให้ห้องชายของตนเอง นายทองอินคิด สิบบนคนเลี้ยงม้าของจีนอี๋ และได้ความว่าจีนอี๋เอายาให้ม้ากินมันเลยไม่สบาย แล้วให้ไปตามหมอ เอี้ยวห้องชายจีนอี๋ขอยามาแก้ จีนอี๋เอายาไปให้ม้ากินเอง ซึ่งคงจะผสมอะไรบางอย่างเข้าไปนอก จากส่วนผสมที่หมอเอี้ยวสั่ง นอกจากนี้นายทองอินยังสืบทราบว่าห้องชายจีนอี๋ไม่ได้รับประโยชน์ อันใดในการที่ม้าบังกะโลแพ้ แถมยังต้องเสียชื่อเสียงในอาชีพหมอดูด้วยซ้ำไป ส่วนจีนอี๋ไม่ได้เล่น ม้าบังกะโลไว้เลยกลับไปเล่นพนันม้ายักซ์และยังได้จากแขกบูกก็อีก 3,000 กว่าบาท ฉะนั้นผู้ที่ได้รับประโยชน์มากที่สุดจากการที่ม้าบังกะโลแพ้การแข่งขันคือจีนอี๋

ส่วนเซอร์ลอคโฮล์มส์เชื่อว่าม้าซิลเวอร์เบลสหายไปเป็นฝีมือของคนในเช่นกัน เพราะมีคน นอนเฝ้ามาทุกคืน คนเฝ้ามาจึงถูกวางยาโดยเอาฝิ่นผสมในอาหารที่มีกลิ่นแรงเพื่อให้เกิดกลิ่นฝิ่น คนที่วางยาน่าจะเป็นคนที่รู้ว่าวันใดจึงจะมีอาหารชนิดนี้ นอกจากนี้สุนัขที่เลี้ยงไว้ไม่ได้เฝ้า ม้าซิล เวอร์เบลสก็ไม่ได้ส่งเสียงเมื่อถูกพาออกจากคอก ด้วยเหตุต่างๆ นี้ โฮล์มส์จึงเชื่อว่าคนที่นำม้าซิล เวอร์เบลสไปต้องเป็นคนที่ทำงานในคอกม้านั้นเอง โฮล์มส์ตั้งประเด็นการสืบว่าจอห์น สเตรเกอร์ คนฝึกม้าผู้ตายน่าจะเป็นคนกระทำการนี้ แต่ด้วยเหตุผลใด? จากสิ่งของที่พบในกระเป๋าผู้ตายและที่ ทิ้งไว้ข้างศพ นำทางให้โฮล์มส์ทราบว่าสเตรเกอร์เป็นผู้นำม้าออกไปกลางทุ่งแล้วเอามิดผ้าตัดที่ทิ้ง อยู่ในมือผู้ตายตัดเส้นเอ็นที่ข้อเท้าม้าเพื่อให้ม้าวิ่งไม่ถนัด ม้าที่สเตรเกอร์เล่นพนันเอาไว้จะได้ชนะ อย่างพลิกสี่ออสเตรเกอร์ต้องการเงินพนันเพราะมีค่าใช้จ่ายจำนวนมากเนื่องจากนอกใจภรรยาไป ติดพันผู้หญิงคนอื่น โฮล์มส์ทราบจากใบเสร็จค่าเครื่องแต่งตัวราคาแพงที่พบในกระเป๋าผู้ตายและ ได้หลอกถามภรรยาสเตรเกอร์แล้วปรากฏว่านางไม่รู้เรื่อง เมื่อม้าตกใจมันจึงยกขาโยกศีรษะที่เลี้ยง ถึงแก่ความตาย เมื่อโฮล์มส์มองเห็นทางคลี่คลายประเด็นฆาตกรรมคนฝึกม้าแล้วก็สืบประเด็น ม้าซิลเวอร์เบลสหายตัวไปต่อไป โฮล์มส์ได้ตามรอยเท้าม้าไปและได้พบม้าซิลเวอร์เบลสในคอก

ม้าใกล้ ๆ คนฝึกม้าได้ข้อมสืม้าและซ่อนตัวไว้ให้พ้นการแข่งขัน โฮล์มส์รู้ความลับในข้อนี้จึงทำให้นำม้าซิลเวอร์เบลสเข้าแข่งขันทันเวลาและชนะไปตามความคาดหมายของทุก ๆ คน

นอกจากนิทานทองอินและเซอร์ลอคโฮล์มส์มีโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน 3 เรื่องดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีนิทานทองอินอีกเรื่องหนึ่งที่ผู้แต่งแสดงไว้ในเนื้อเรื่องไว้ว่าได้วางโครงเรื่องโดยอาศัยที่มาจากต่างประเทศ นั่นคือเรื่อง **เข็มร้อยดอกไม้มะลิ** ซึ่งมีเนื้อเรื่องว่า ชายผู้หนึ่งถึงแก่กรรมหลังจากป่วยเป็นไข้สัก 2-3 วัน และอาการไม่หนักหนาอะไร ทำความประหลาดใจแก่เพื่อนฝูงญาติพี่น้องเป็นอย่างยิ่ง รวมทั้งนายทองอินและนายวัด ทั้งสองจึงสืบเรื่องนี้กันด้วยความสนใจ พอดีเจ้ากรมกองตระเวนมาขอให้นายทองอินช่วยสืบสาเหตุการตายของนายบุญคง เพราะหมอลงความเห็นว่ายตายเพราะหัวใจหยุด ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เป็นโรคหัวใจอ่อน ไม่มีบาดแผลและไม่ได้ถูกวางยา นายทองอินขอตรวจศพผู้ตาย และห้องนอนของผู้ตาย ได้พบเข็มร้อยดอกไม้มะลิเล่มหนึ่ง เมื่อนำไปตรวจด้วยกล้องไมโครสโคป พบว่ามีเลือดคนติดอยู่ จากนั้นนายทองอินได้สืบดูทางภรรยานายบุญคงผู้รับมรดก พบว่าเป็นญาติกับนายศิริหมอบุรุษ นายศิริเป็นนักเรียนแพทย์จากยุโรป นายทองอินได้ให้ตำรวจเฝ้าบ้านนายบุญคงไว้ไม่ให้ใครออกจากบ้าน แล้วไปหานายศิริ นายทองอินให้นายศิริกล่าวจนสารภาพโดยเล่าเรื่องที่ตนเคยอ่านจากหนังสือพิมพ์ฝรั่งว่าผู้หญิงคนหนึ่งหกล้มในงานเต้นรำ เข็มกลัดติดเสื้อดำเข้าที่หน้าอก สักครูก็ถึงแก่กรรมหมอลงความเห็นว่ายตายเพราะเลือดตกในเนื้อจากเข็มดำทะลุหัวใจ นายศิริร้อนตัวคิดว่านายทองอินแกล้งเล่าเรื่องกระทบตนจึงสารภาพว่าตนได้เล่าเรื่องกรรฆ่าคนด้วยเข็มให้ภรรยาบุญคงฟังโดยไม่คิดว่านางจะกล้านำไปใช้ฆ่าสามี เมื่อทราบความจริง นายทองอินและปลัดกรมรีบกลับมาจับตัวนางบุญเลี้ยงภรรยาบุญคง แต่นางฆ่าตัวตายด้วยวิธีเดียวกับที่ฆ่าสามีเสียก่อนจะถูกจับ เมื่อเรื่องสิ้นสุดลงอย่างนั้น นายทองอินจึงเปิดเผยให้ปลัดกรมฟังว่า ตนสงสัยวิธีการฆาตกรรมนายบุญคงด้วยเข็มอยู่แล้ว เพราะหาสาเหตุการตายอื่น ๆ ไม่พบ จึงเตรียมแว่นขยายมาส่องดูบาดแผลและหาเข็มเครื่องมือการฆ่า ซึ่งบังเอิญเหตุการณ์ก็เป็นไปอย่างทีนายทองอินคาด จึงหาตัวคนฆ่า นายทองอินคาดว่าจะเป็นภรรยาบุญคงเอง เพราะนางเป็นผู้รับมรดก แต่นางเสียก็คงจะไม่ได้คิดวิธีการนี้ขึ้นเอง คนที่ทราบเรื่องการใช้เข็มฆ่าคนนี้จะต้องเป็นผู้ที่เคยไปยุโรป หรือรู้ภาษาอังกฤษพอจะอ่านหนังสือได้ เมื่อสืบต่อไปจึงพบว่าหมอบุรุษเป็นทั้งหมอบและเคยไปเรียนที่ยุโรป และยังเป็นญาตินางเสียอีกด้วย จึงไปคุยกับนายศิริเพื่อจับพิรุธ ปรากฏว่านายศิริเองก็ร้อนตัว จึงได้ผลดังที่คาดหมายไว้ เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะทรงได้คำเรื่องมาจากหนังสือพิมพ์

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่านิทานทองอิน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะมีลักษณะหลายประการที่แสดงว่าได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องเซอร์ลอคโฮล์มส์ ของ เซอร์อาเธอร์ โคนัน ดอยล์ ก็ตาม แต่ลักษณะเด่นข้อหนึ่งในนิทานทองอินซึ่งผิดไปจากเซอร์ลอคโฮล์มส์คือ พระผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงแทรกข้อความยั่วล้อ(Satire) บุคคลไว้ด้วย บุคคลที่พระองค์ท่านทรงนำมาล้อเลียนคือเจ้ากรมกองตระเวนและยั่วล้อการทำงานของกองพลตระเวนซึ่งมักจะ

ใช้อำนาจตามใจชอบ ตลอดจนการที่พลตระเวน(ตำรวจ)ไม่ถูกต้องกับทหาร ดังที่กล่าวไว้ในเรื่อง นกพระโขงครั้งที่ 2 ดังนี้

ข้าพเจ้าจึงถามขึ้นว่า “ก็พวกโปลิศเขารว้ากระไรกันเล่า แกรู้ไหม”

นายทองอินตอบว่า “มันสืบดูแล้ว ได้ความว่า คุณฝรั่งเจ้ากรมท่านไม่เห็นมีเหตุสำคัญพอที่ท่าน จะใช้สมองของท่าน อีกประการหนึ่งเวลานี้ท่านกำลังมีธุระมาก ทหารหมื่นประมาณท่านรำไป ประ เดี่ยวคิดจะแหงท่าน ประเดี๋ยวคิดปล้นโรงพยาบาลพลตระเวน ประเดี๋ยวยิงกับพลตระเวน โย้ย อ้าย ทหารละ หมูนั่นมันช่างวุ่นเสียจริง ๆ มันช่างไม่รู้จักกลัวเกรงใ้เท้ากรุณาเจ้าเลย” ข้าพเจ้าได้ฟังนึกหัว เราะไม่ได้ เพราะทราบดีอยู่แล้วว่า นายทองอินไม่ชอบท่านเจ้ากรมกองตระเวนเพียงเท่าใด แต่ ข้าพเจ้าแกล้งพูดขึ้นว่า “ถึงอย่างนั้นก็เถอะ ถ้าแกเห็นเป็นการสำคัญจริง ๆ แกควรจะไปเตือนท่าน ปลัดกรมให้นำความขึ้นเสนอท่านเจ้ากรมลงดูสักที ดูที่หรือว่ากรมกองตระเวนจะมีความเห็นอย่างไร ในเรื่องนี้”

นายทองอินหัวเราะเป็นที่เยาะ ๆ แล้วตอบว่า “จะต้องไปบอกเล่าเขาให้เสียเวลาทำไม ฉันก็รู้ แล้วท่านเจ้ากรมจะว่ากระไร ท่านเจ้าประคุณคงนั่งเคาะโต๊ะกัก ๆ อยู่สักครู่หนึ่ง แล้วพูดเหมือนได้เล็ง ทิพยเนตรสอดส่องเห็นตลอดแล้วว่า ไม่มีคนอื่นละ อ้ายพวกทหารคิดทำร้ายพลตระเวน คิดปล้นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แล้วก็มีคำสั่งให้จับใคร ๆ ไม่ว่าสุดแท้แต่จะจับได้ พอให้เป็นตัวเมงใส่ยูนีฟอมก็แล้วกัน มันจะเดินอยู่ไหน ๆ ก็ได้ จับมันเข้าคนหนึ่งก็แล้วกัน แล้วยุทธนาเขาก็ไปชำระกันเองแหละ เมื่ออ้าย นันพิรุณก็เคราะห์ของมัน ถ้าเขาปล่อยมัน ๆ ไม่มีความคิดก็แล้วไป เราจับสงสัยต่างหาก แบบสำคัญ ของพบตระเวนมีอยู่อย่างหนึ่ง คือถ้าเกิดเหตุอะไรขึ้นจับทหารไว้ก่อนเป็นดี ถ้าพลาดท่าไม่มีทหารอยู่ ใกล้ ๆ ก็ทุบเจ๊กเสียสองสามคนพอเป็นขวัญมือ”

ภาคผนวก จ.

“หมोजำเป็น” บทละครแปลงโดย “ศรีอยุธยา”

บทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอยู่หลายเรื่องที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยดัดแปลงมาจากบทละครพูดของตะวันตก เช่น เรื่อง กุศโลบาย ทรงแปลงจาก “A Royal Family” ของ Robert Marshall เรื่อง นิทาสโมสร ทรงแปลงจาก “School for Scandal” ของ Richard Brinsley Sheridan และเรื่อง หลวงจำเนียรเดินทาง ทรงแปลงจากบทละครภาษาฝรั่งเศส เรื่อง “Le Voyage de Monsieur Perrichon” ของ Eugene Labiche เป็นต้น บทละครพูดเรื่อง “หมोजำเป็น” ที่จะได้อ่านมากล่าวถึงนี้เป็นเรื่องหนึ่งในหลาย ๆ เรื่องที่ทรงดัดแปลงจากบทละครภาษาฝรั่งเศส โดยทรงแปลงจากเรื่อง “Le Médecin Malgré Lui” ซึ่ง Moliere ประพันธ์ไว้ในรูปของบทละครชวนขัน (comédie) และได้้นำออกแสดงเป็นครั้งแรกที่โรงละคร Palais-Royal ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ 6 เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1666

ถึงแม้ว่าจะเป็นบทละครที่ดัดแปลงมาจากบทละครของต่างประเทศ แต่ถ้าหากพระผู้ทรงพระราชนิพนธ์ไม่ได้บอกเอาไว้ ผู้อ่านคงแทบจะสังเกตไม่ได้ เพราะพระองค์ท่านทรงสร้างบุคลิกของตัวละคร จาก บทสนทนาและเดินเรื่องด้วยบรรยากาศแบบไทย ๆ ได้แนบเนียน จนไม่มีกลิ่นไอของฝรั่งหลงเหลืออยู่ จะคงเหลืออิทธิพลของโมลิแยร์ก็เพียงแค่ว่าโครงเรื่อง (Plot) เท่านั้นรายละเอียดบางอย่างในฉบับภาษาไทยให้ความกระจ่างมากกว่าด้วยซ้ำไป

โมลิแยร์กำหนดตัวละครไว้ 11 ตัวด้วยกัน ส่วนฉบับพระราชนิพนธ์ แม้จะทรงกำหนดไว้ในภาคนำก่อนเริ่มเรื่องว่ามี 10 ตัว แต่พอปรากฏในบทละครจริง ๆ ก็มีตัวละคร 11 ตัวเหมือนฉบับภาษาฝรั่งเศส การตั้งชื่อตัวละครในภาษาไทย น่าสังเกตว่าพระองค์ท่านทรงเทียบเสียงให้ใกล้เคียงกับชื่อในฉบับภาษาฝรั่งเศส เช่น

- นายสัง เทียบได้กับ Sganarelle (สกาแนเรล)
- ยายมา เทียบได้กับ Martine (มาร์ติน)
- นายเหลี่ยม เทียบได้กับ Léandre (เลอองเต้ระอะ)
- หมื่นจำเนียร เทียบได้กับ Géronte (เชรองต์)
- นางกลิน เทียบได้กับ Jacqueline (จีกเกอลิน)
- อ้ายหลอ เทียบได้กับ Lucas (ลูกาส)

ฯลฯ

ฉากของเรื่องนี้ โมลิแยร์บอกเพียงสั้น ๆ เช่น อยู่ที่ชนบทแห่งหนึ่ง (à la campagne) แต่รัชกาลที่ 6 ทรงอธิบายฉากบนเวทีแสดงไว้ละเอียด เช่น ฉากขององค์ที่ 1 บรรยายไว้ว่า

ฉาก : ทางเกวียนในป่าแห่งหนึ่ง ป่านี้เป็นที่เตียน ๆ คล้ายป่าทางสระบุรีและพระฉายและ

อยู่ไม่ห่างหมู่บ้านนัก ข้างซ้ายแลเห็นบ้านตาสังเป็นเรือนอย่างย่อมๆ แต่มั่นคงพอประมาณ มีทางเดินทางหลังเรือนได้

บทละครเรื่องนี้มีความยาว 3 องก์ (acte) แต่ในฉบับภาษาฝรั่งเศส โมลิแยร์ยังแบ่งแต่ละองก์ ออกเป็นฉาก (scene) อีกหลายฉาก การแบ่งฉากนี้ โมลิแยร์ถือเอาการปรากฏตัวของตัวละคร บนเวทีเป็นหลัก หมายความว่าถ้ามีใครเข้ามาใหม่ หรือมีใครออกไปจากเวทีก็คือการเปลี่ยนฉากใหม่ เช่น Sganarelle ทะเลาะกับภรรยา คือ Martine เป็นฉากหนึ่ง พอ Sganarelle ออกไป เหลือแต่ Martine พุคคนเดียวกันก็เป็นอีกฉากหนึ่งเมื่อ Valère และ Lucas คนใช้เข้ามาสมทบก็เป็นอีกฉากหนึ่ง

ในฉบับภาษาไทย รัชกาลที่ 6 ทรงแบ่งเป็น 3 องก์เหมือนกัน แต่ละองก์เป็นการดำเนินเรื่องตอนหนึ่ง ณ สถานที่แห่งหนึ่ง

องก์แรก : นายสังและยายมาทะเลาะกันเรื่องนายสังขี้เกียจไม่ชอบทำงานเอาแต่กินเหล้าเมื่อดึก ผู้ใหญ่หงก็มาห้าม แต่กลับถูกคู่ผิวเมียเล่นงานเอาฐานมายุ่งกับเรื่องผิว ๆ เมีย ๆ เมื่อใส่ผู้ใหญ่หงไป นายสังยอมไปตัดฟัน แต่ยายมายังเจ็บใจหาทางแก้เผ็ดนายสังให้ได้ พอดีอายเหลืออายหลอคนใช้หมิ่นจำเนียรมาหาหมอไปปรึกษาแม่จินดา ลูกสาวหมิ่นจำเนียร รยายมาเลยแนะนำให้อาตวันายสังไป เพราะเป็นหมอเทวดา พร้อมกับแนะนำว่าต้องทบทวีให้หนักถึงจะยอมรับว่าเป็นหมด นายเหลือนายหลอทำตามคำแนะนำ นายสังทนเจ็บไม่ไหวยอมไปปรึกษาให้

องก์ที่ 2 : เปลี่ยนฉากเป็นบ้านหมิ่นจำเนียร นายสังไปปรึกษาแม่จินดาซึ่งเป็นโรคใบ้เมื่อพ่อบังคับให้แต่งงานกับนายหลอ เพราะนางรักอยู่กับนายเหลียม ต่อมานายเหลียมลอบหานายสังติดสินบนให้นายสังช่วยพาแม่จินดาหนี

องก์ที่ 3 : นายสังและนายเหลียมซึ่งปลอมตัวเป็นหมอแขกไปปรึกษาแม่จินดาอีกเมื่อพบนายเหลียม แม่จินดายอมพูดและประกาศว่าจะแต่งงานกับนายเหลียมเท่านั้น แล้วแอบหนีตามนายเหลียมไป หมิ่นจำเนียรจับตัวนายสังส่งตระวางหาว่าหลอกลวงและรู้เห็นเป็นใจ แต่ต่อมา นายเหลียมพานางจินดามาขอขมา หมิ่นจำเนียรจึงยอมยกลูกสาวให้และไม่เอาเรื่องกับนายสัง นายสังเลยรวยเพราะมีคนให้เงินสมนาคุณค่ารักษามากมาย

รัชกาลที่ 6 ไม่ได้ทรงแบ่งเป็นฉากเหมือนฉบับของโมลิแยร์ ฉะนั้นจึงมีวงเล็บอธิบายว่ามีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นใหม่ หรือมีอะไรเปลี่ยนแปลงไปเช่น เริ่มเรื่ององก์ที่ 1 โดยนายสังและนางมาทะเลาะกัน ต่อมา มีวงเล็บบอกว่า (ผู้ใหญ่บ้านหง วิ่งเข้ามา) ซึ่งในฉบับภาษาฝรั่งเศสจะเปลี่ยนเป็นฉากที่ 2 โดยใช้การปิดม่าน เมื่อเปิดม่านก็มีตัวละครเพิ่มขึ้นใหม่ เมื่อฉบับภาษาไทยไม่แบ่งเป็นฉากแต่เล่นต่อกันไปเรื่อย ๆ จึงต้องมีวงเล็บอธิบายเหตุการณ์เพื่อเชื่อมแต่ละตอนให้ต่อเนื่องกัน การเปลี่ยนฉากในละครพูดของไทยจึงหมายถึงการเปลี่ยนสถานที่ในท้องเรื่อง ถ้าไม่ได้เปลี่ยนสถานที่ก็เล่นติดต่อกันไป ไม่แบ่งออกเป็นฉาก แต่มีวงเล็บบอกอาชีพกิริยาตัวละคร และบอกว่ามีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงประการใดบ้าง แต่ถ้าหากในองก์เดียวกันมีการเปลี่ยนสถานที่ในท้องเรื่องจึงจะแบ่งเป็นฉาก ดังในองก์ที่ 3 มีการแบ่งเป็น 2 ฉากซึ่งองก์อื่น ๆ ไม่ได้แบ่ง ที่ต้องแบ่งเป็น 2 ฉาก เพราะในองก์นี้มีเหตุการณ์เกิดขึ้น 2 สถานที่ฉากแรกเป็นในสวนบ้านหมิ่นจำเนียร ตาสังกับนายเหลียมซึ่งปลอมตัวเป็นหมอเตรียมจะไปปรึกษาแม่จินดา พอดีมีนายเป้าและนายเปิด

มาขอจะให้ภรรยาและมารดาของตน ฉากที่ 2 ใช้สถานที่เดียวกับฉากที่ 2 คือ ในบ้านหมื่นจำเนียร การไม่แบ่งฉาก มีผลดีต่อการนำไปแสดงละครเพราะให้รายละเอียดในด้าน movement ของตัวละครว่าเข้าทางไหน ออกทางไหน แสดงออกปฏิกิริยาอย่างไรได้ชัดเจน สมเหตุสมผล และทำให้เหตุการณ์ต่อเนื่องเป็นเรื่องเดียวกัน อย่างเช่น รัชกาลที่ 6 ทรงให้นายเหลียมปรากฏตัวขึ้นโดยการปีนเข้ามาทางหน้าต่าง เพราะหมื่นจำเนียรก็ดกั้นไม่ยอมให้แม่จินดารักกับนายเหลียม จึงห้ามเข้าบ้าน นายเหลียมอยากพบแม่จินดาเพื่อนัดแนะพาหนีจึงต้องแอบ ๆ ซ่อน ๆ เข้ามาในฉบับภาษาฝรั่งเศส โมลิแยร์เปลี่ยนฉากใหม่ ไม่ทราบว่าเป็น Leandre เข้ามาทางไหน ฉะนั้นรัชกาลที่ 6 ทรงทำให้ผู้อ่านและผู้ดูละครเข้าใจสถานการณ์ของนายเหลียมได้ดีกว่าและเมื่อนายเหลียมขอให้ นายสั่งไปกับตนเพื่อปรึกษาหารือกันในที่ลับตาคน รัชกาลที่ 6 ทรงแทรกบทตลกในตอนนี้อย่างดี โดยให้นายสั่งตามนายเหลียมลงไปทางหน้าต่างด้วย ทั้ง ๆ ที่กลัวตก ต้องสวมค้อนทุบโซ่ ชัมโมสังข์ โข ไปตลอดทาง ทำให้น่าขันแบบไทย ๆ แต่ถ้าใช้เป็นบทละครสำหรับอ่าน คนอ่านจะรู้สึก ว่าคาบเกี่ยวกัน เพราะมีคำบรรยายต่าง ๆ ในวงเล็บมากเกินไป

เนื่องจากบทละครเรื่องนี้ไม่ใช่บทละครแปล แต่เป็นบทละครแปลจากต้นฉบับเดิม ฉะนั้น ในบางตอนรัชกาลที่ 6 ทรงตัดทอนคำพูดเขียนย่อียดยาว ไร้ความหมาย หรือซ้ำความออก บางตอนก็เสริมคำพูดเพื่ออธิบายความให้กระจ่าง บางตอนเปลี่ยนแปลงจากต้นฉบับเดิมให้เหมาะสมกับ ธรรมเนียมนิยมและแนวคิดแบบไทย ๆ บางอย่างทรงทำได้ดีกว่าต้นฉบับเดิม บางอย่างก็ไม่ดีเท่า ต้นฉบับเดิม ดังจะได้กล่าวต่อไป

1. ส่วนที่ทรงย่อกว่าต้นฉบับเดิม

ทรงตัดทอนคำเจรจาของตัวละครในบางตอนให้กระชับรัดกุมกว่าต้นฉบับเดิมซึ่งมีทั้งข้อดี และข้อเสียแตกต่างกันไปแต่ละตอน เช่นตอนที่ Valère ต้องการสนับสนุนคำพูดของ Martine ที่กล่าวถึงสามีว่าเป็นหมอวิเศษ แต่เป็นคนแปลก บางครั้งก็ทำโง่ บางครั้งก็แสดงตนว่าฉลาด ปราดเปรื่อง

Valère : C'est une chose admirable, que tous les grands hommes ont toujours du caprice, quelque petit grain de folie mêlé à leur science.

ซึ่งผู้เขียนขอแปลคำพูดข้างต้นนี้ด้วยความรู้ภาษาฝรั่งเศสแบบงู ๆ ปลา ๆ เพียงให้ทราบว่า โมลิแยร์ต้องการจะเล่นโวหารอย่างไร

แปลว่า : มันเป็นเรื่องน่าชื่นชมแล้ว คนสำคัญ ๆ มักจะมารยาสาโดย มีเมล็ดพืชแห่งความบ้า 2-3 เมล็ดปะปนอยู่ในปัญญาหลักแหลมของเขา

รัชกาลที่ 6 ทรงไว้เพียงว่า “ชอบกลจริง” ซึ่งได้ใจความสมบูรณ์ดี

ข้อความบางตอนแม้จะพูดซ้ำแต่เป็นการยืนยัน เมื่อทรงตัดทอนออกทำให้ขาดน้ำหนัก เช่น Sganarelle : Médecin vous-même, je ne le suis point, et je ne l'ai jamais été.

แปลว่า : แกละซิมมอ ฉันทันไม่ได้เป็นและไม่เคยเป็นด้วย

รัชกาลที่ 6 ทรงไว้สั้น ๆ ว่า

นายสัง : แกละซิหมอ

หรือตอนที่ นายเหลือนายหลอมาตามหาหมอไปรักษาแม่จินดา ได้มาพอบยายมาเข้า ยายมาเห็นเป็นโอกาสได้แก้เผ็ดนายสังเลยบอกนายเหลือนายหลอว่ารู้จักหมอดิคนหนึ่ง เมื่อนายเหลือนายหลอถามชื่อ นางมาบอกว่าชื่อนายสัง แล้วก็บรรยายสรรพคุณว่าราวกับหมอวิเศษต่อไป ในฉบับภาษาฝรั่งเศส โมลิแยร์แทรกการบรรยายบุคลิกลักษณะของตัวละครเอกนี้ไว้ด้วย โดยให้ Martine บอกว่าลักษณะจำง่าย มีเคราดำสีดำ และสวมเสื้อผ้าสีเหลือง ๆ เบี้ยว ๆ ซึ่ง Lucas ยังอุทานด้วยความประหลาดใจและบอกว่า “ถ้าเช่นนั้นคงเป็นหมอรักษานกแก้วสะกระมัง (C'est donc le médecin des paroquets ?) และ Valère ยังถามยี้ว่าจริงหรือที่สภานาเรลจะแต่งตัวอย่างที่ว่า (Mais est-il bien vrai qu'il soit si habile que vous le dites ?)

เมื่อรัชกาลที่ 6 ทรงตัดบางส่วนของบทสนทนาตอนนี้ออกไป ทำให้ผู้อ่านวาดภาพบุคลิกของนายสังไม่ถูกเหมือนในฉบับภาษาฝรั่งเศส

การตัดทอนบทสนทนาบางตอนทำให้บุคลิกลักษณะ (character) ของตัวละครผิดไปบ้างเหมือนกัน เช่น ตอนที่นายสังถูกทูปตีจนต้องยอมรับว่าเป็นหมอ ในฉบับภาษาฝรั่งเศส Valère และ Lucas ขอโทษ Sganarelle ที่จำเป็นต้องตี แต่รัชกาลที่ 6 ทรงเว้นบทตอนนี้ไป ทำให้ character ของตัวละครทั้งสองนี้เปลี่ยนไปนิดหนึ่ง เพราะไม่ได้แสดงว่าที่ตูปตีนายสังเป็นไปโดยไม่ได้ตั้งใจทำร้ายหรือข่มขู่ด้วยใจเป็นพาล แต่ทำตามคำแนะนำของยายมาเท่านั้น

2. ทรงขยายจากต้นฉบับเดิม

ทรงเพิ่มเติมบทสนทนาบางตอนเพื่อขยายความ และเสริมความเข้าใจแก่ผู้อ่านและผู้ดูละคร ทำให้เนื้อเรื่องสมเหตุสมผลกระชับรัดกุมมากขึ้น เช่น

ตอนตาสั่งอวดว่าตนเคยอยู่กับหมอฝรั่งในบางกอกมา 6 ปี

ยายมา : อยู่กวาดเรือนเขาณะซิ

ตาสั่ง : ก็ใครว่าอะไรละ

ยายมา : ฤษ! แคนจะเอามาอวดกะเขาด้วย

ตาสั่ง : อวดซิ ก็หรือตามแถวนี้มีใครเคยกวาดเรือนหมอฝรั่งมังเล่า

ทำให้เราทราบนายสังทำหน้าที่อะไรในบ้านหมอฝรั่ง และการที่ปูเรื่องว่าเคยอยู่บ้านหมอฝรั่งมา (ฉบับของโมลิแยร์บอกว่าอยู่บ้านหมอ) ทำให้นายสังสามารถทำให้คนอื่นเลื่อมใสได้ด้วยความจริง เพราะจะพูดภาษาอังกฤษผิด ๆ ถูก ๆ ปนภาษาไทยด้วย

ตอนนายสังแนะนำนายเหลียมให้รู้จักกับหมินจำเนียร ทรงสร้างบรรยากาศให้ตลกขึ้นโดยนายเหลียมคอยกระซิบบอกนายสัง เพราะไม่ได้ได้ยิ้มกันมาก่อน

ตาสั่ง : อ้อ! นั่นหรือครับ เขาชื่อ - เอ้อ (หันหน้าไปพูดกับนายเหลียม) ชื่อใครล่ะ?

- เหลี่ยม : (ป้องตอบคาสัง) ชื่ออิมระฮิม
 คาสัง : (พูดดัง) ชื่ออิมระฮิมครับ
 หมิ่นจำเนียร : เขาเป็นอะไร?
 คาสัง : (ป้องถามนายเหลี่ยม) เป็นอะไรล่ะ?
 เหลี่ยม : (ป้องตอบคาสัง) เป็นลูกศิษย์แกยงใจล่ะ
 คาสัง : (พูดดัง) เป็นลูกศิษย์ผมยังใจล่ะ

ทำให้รู้สึกขำมากขึ้น แต่ฉบับของโมลิแยร์ บรรยายแต่ว่า Sganarelle อีกอีกตอบไม่ได้ในที่สุดก็หลุดปากมาว่า เป็นคนที่ลูกสาวของ Géronte ต้องการ Léandre (นายเหลี่ยม) ไม่มีบทตอนนี้เลย

ตอนที่นายเหลี่ยมบอกคาสังว่า แม่จินดาแกสั่งทำเป็นใบ้เพราะไม่ต้องการแต่งงานกับนายท่อรัชกาลที่ 6 ทรงเพิ่มเติมว่าแม่จินดาให้คนถือหนังสือไปให้นายเหลี่ยมให้หาทางพาตัวหล่อนหนีไปให้พ้นจากนายท่อ ฉบับของโมลิแยร์ไม่ได้พูดเรื่องการนัดแนะพาหนีเลย ฉะนั้นรัชกาลที่ 6 จึงทรงปฏิเสธเรื่องให้มีเหตุผลขึ้นว่าทำไมนายเหลี่ยมจึงมาขอให้คาสังช่วยนำตนซึ่งปลอมตัวเป็นหมอยกเข้าไปในบ้านหมิ่นจำเนียร เพื่อจะได้มีโอกาสอยู่กับแม่จินดาตามลำพังและลอบพาหนีได้นั่นเอง

3. ทรงดัดแปลงให้เป็นไทย ๆ

มีทั้งศัพท์ ส่วนวน ไวยาหาร ตลอดจนสุภาษิตและคำพังเพย เช่น

- Jeuer à la fossette ทรงแปลว่า เล่นต้องเต

- un fromoge préparé, où il entre de l'or, du corail, et des perles, et quantité d'autres choses precieuses. ซึ่งเป็นยานานที่ Sganarelle ใช้รักษามารดาของ Perrin เป็น เนยแข็ง ผสมทอง, ประการัง, ไข่มุก และของมีค่าอื่น ๆ อีกมาก รัชกาลที่ 6 ทรงแปลว่า เป็นพลาสติกที่ปลูกเสกอากาศแล้ว ซึ่งนายสังข์ส่งมาจากกระเป๋าคาดหูยื่นให้นายเปียเอาไปให้แม่กินกำชับว่าต้องกินกับกระเทียมดอง เคี้ยวเค็มแน่

เหตุที่ทรงแปลเนยแข็งเป็นพลาสติก น่าจะเป็นเพราะทรงเห็นว่าในขณะที่คนไทยรู้สึกว่ายเนยแข็งฝรั่งเศสเหมือน คนฝรั่งเศสคงรู้สึกว่ายพลาสติกของไทยเหมือนเหมือนกัน

- quantité de pain trempé dans au vin เป็นยานานที่ Sganarelle ใช้รักษา Lucinde รัชกาลที่ 6 ทรงแปลเป็น ข้าวกับไข่ น่าจะเป็นเพราะเป็นอาหารพื้น ๆ ของไทยเหมือนขนมปังและเหล้าองุ่นของฝรั่งเศสและยังมีเหตุผลสอดคล้องกับเรื่องด้วยว่า ข้าวกับไข่เป็นอาหารที่เราใช้เลี้ยงนกแก้ว นกขุนทอง ซึ่งเป็นนกที่สอนให้พูดภาษาคนได้เอามาใช้รักษาคนเป็นใบ้ ก็น่าจะใช้ได้เหมือนกัน

- deux dragmes de matrimonium en pilules ทรงแปลว่าเป็นยาเสน่ห์และจุมพิตให้นายเหลี่ยมใช้รักษาแม่จินดา ซึ่งสอดคล้องกับเรื่องและความหมายไม่ห่างไกลจากของโมลิแยร์นัก

แต่รักคุณและชัดเจนกว่า

- un jeune enfant de douze ans tomba du haut du clocher en bras (เด็กอายุ 12 ขวบตกจากหอระฆัง) รัชกาลที่ 6 ทรงใช้ว่า : ลูกศิษย์ตกต้นไม้

ในด้านสุภาษิตหรือคำอธิบายภาษาฝรั่งเศส รัชกาลที่ 6 ทรงใช้สุภาษิตหรือคำพังเพยไทยเข้าไปแทน ซึ่งได้รับความกระหัดรัดดีกว่ามาก เช่น ตอน Jacqueline บอก Geronte ว่า Leandre มีลูกรัววย เขาอาจจะได้มรดก Geronte เลยบอกว่าเป็นเรื่องเอาแน่ไม่ได้ จะไปหวังในสมบัติที่คนให้เขายังไม่ตายได้อย่างไร และถ้าจะไปรอล้างชีพด้วยความตายของคนอื่นอาจจะต้องรอไปจนหนองงอก (ภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า ฟันยาว = les dents longues)

Géronte : Tous ces biens à venir me semblent autant de chansons. Il n'est rien tel que ce qu'on tient, et l'on court grand risque de s'abuser, lorsque l'on compte sur le bien qu'on autre vous garde.....

รัชกาลที่ 6 ทรงแปลโดยยกคำพังเพยไทยแทนในตอนนี้เป็นว่า : ท่านว่าไม่เห็นหน้าตัดกระบอกยังไม่เห็นกระรอกก่งหน้าไม้.....

Jacqueline ตอบ Géronte ว่า ถ้าเป็นเธอ เธอจะยกลูกสาวให้คนที่จะเป็นสามีที่ดีมากกว่าคนรัววย

Jacqueline :et j'aimerai mieux bailler à ma fille eun bon mari qui li fut agriable, que toutes les rentes de la Biausse.

รัชกาลที่ 6 ทรงใช้ภาษิตว่า “ปลูกเรือนให้ตามใจผู้อยู่ ทำถู่ให้ตามใจผู้นอน”

ตอนที่ Sganarelle อ้างคำของ Cicéro นักปราชญ์โรมัน ว่า ระหว่างต้นไม้กับนิ้วอย่าเอาเปลือกไม้มาขวาง

Sganarelle : Apprenez que Cicéron dit qu'entre l'arbre et le doigt il ne faut point mettre l'écorce.

รัชกาลที่ 6 ทรงแปลเป็นไทยว่า “หมูเขาจะหามเอาคานเข้ามาสอด นิ้วเมียเขาจะกอดเข้ามาแทรกแซง”

เมื่อ Sganarelle อ้างคำของ Aristotle นักปราชญ์ชาวกรีกอีกท่านหนึ่งว่า une femme est pire qu'un démon แปลว่า เมียเลวก็ยิ่งกะปิศาจ

ฉบับภาษาไทยเป็นว่า นายสัง : โบราณท่านว่ามีเมียเหมือนนิตรวนไสยา

Sganarelle มีข้ออ้างว่าที่ควรตรวจร่างกายของ Jacqueline แม่นมของ Lucinde โดยเปรียบเทียบว่าเหมือนคนต้องดื่มน้ำเพื่อป้องกันการกระหายฉันทใด ก็ต้องรักษาโรคเพื่อป้องกันเกิดโรคฉันทนั้น (et, comme on boit pour la soif à venir, il faut se faire aussi saigner pour la maladie à venir)

รัชกาลที่ 6 ทรงไว้สั้นว่า “กินไว้ดีกว่าแก้”

จะเห็นได้ว่า การนำเอาภาษิต คำพังเพยแบบไทย ๆ มาใช้ทำให้มีบรรยากาศของเรื่องเป็น

ไทยมากขึ้น และได้เนื้อความตรงตามเป้าหมายอย่างรัดกุมไม่เยิ่นเย้อ คนอ่านก็ชอบและเข้าใจได้ดี เพราะเป็นสิ่งที่เข้าใจความหมายกันโดยทั่วไปอยู่แล้ว

การแปลงให้เป็นไทย ๆ บางครั้ง ทรงเปลี่ยนแปลงจากต้นฉบับเดิมเพื่อให้เข้ากับธรรมเนียมไทย เช่น ตอนที่แม็กกลืนเล้าให้ตาสังฟังว่านายหลอสามิ เวลาหึ่งร่ายกาจแคไหนด นายสังก็แสดงความเห็นอกเห็นใจ และกล่าวยกย่องนางกลืนกลาย ๆ ตอนหนึ่งว่า

นายสัง :ที่จริงคนเราที่เกิดมาเป็นผู้ชายแล้วละก็ ถ้าแม่หล่อนให้แต่เพียงล้างเท้าของหล่อนเท่านั้นก็ควรจะปลื้มพ้อแล้ว....."

ฉบับภาษาฝรั่งเศสเป็นว่า "baisir seulements les petits bouts de vous petons" แปลว่า จูบเท้า

การที่รัชกาลที่ 6 ทรงแปลจาก "จูบเท้า" มาเป็น "ล้างเท้า" น่าจะเป็นเพราะธรรมเนียมไทยเราถือว่าบุรุษอยู่ในฐานะเหนือกว่าสตรี การที่บุรุษจะจูบเท้าซึ่งถือว่าเป็นของต่ำไม่บังควรอย่างยิ่ง ถึงแม้จะเป็นเท้าของสตรีคนรักก็ตาม ฉะนั้นถ้าจะใช้ "จูบเท้า" เหมือนของโมลิแยร์คงจะฟังขัดหูคนไทยมาก จึงทรงเลี่ยงไปเป็น "ล้างเท้า" แทน

อีกตอนหนึ่งนายหลอดุภรรยาที่มาสั่งสอนเจ้านายคือหมื่นจำเนียร นายหลอดพูดพลางก็เอามือเคาะเท้าหมื่นจำเนียรไปด้วย โดยนึกว่ากำลังตีภรรยา หมื่นจำเนียรตอยหนี นายหลอดก็ตามทูปเท้าต่อไปอีก ข้อความนี้ปรากฏอยู่ในวงเล็บ เช่น (พูดพลางมือเคาะที่ตีนหมื่นจำเนียรพลาง), (หมื่นจำเนียรตอยหนี อ้ายหลอดก็กระเียบตามเคาะตีนอีก) เป็นต้น รัชกาลที่ 6 ทรงไว้มีเหตุผลดีกว่าของโมลิแยร์ที่ให้ Valère ตีนายที่หน้าอก (frappant, a chaque phrase qu'il dit, sur la poitrine de Géronte) เพราะถึงแม้จะทำที่ที่ไม่รู้ตัวว่ากำลังตีเจ้านายอยู่ การจะทูปอกนายออกจะเกินไป คงไม่มีคนใช้คนไหนกล้าทำอย่างนั้น อีกประการหนึ่ง คนรับใช้ของไทยมักหมอบคลานนั่งต่ำกว่านาย ฉะนั้นโอกาสที่จะเปลือทูปเจ้านายคงจะมีมากกว่าทูปอก

การดัดแปลงให้เข้ากับธรรมเนียมไทยเช่นนี้ ยังปรากฏในตอนที่ทำให้นายเหลี่ยมปลอมตัวด้วยรัชกาลที่ 6 ทรงให้นายเหลี่ยมปลอมตัวเป็นแขกสวมแว่นตาและคิดเครา ฉบับภาษาฝรั่งเศสโมลิแยร์ให้ Léandre สวมวิกเพื่อจะได้ไม่มีใครจำได้ สำหรับความรู้สึกแบบไทย ๆ เราเห็นแขกเป็นตัวละคร เพราะมีหนวดเครารุงรัง และอาจจะเป็นเพราะเราเคยชินกับบทออกแขก ซึ่งแสดงก่อนการเล่นลิเกเป็นบทตลกเพื่อเรียกความสนใจคนดู

ในการเปรียบเทียบวรรณกรรมไทยที่ดัดแปลงมาจากวรรณกรรมต่างประเทศกับต้นฉบับเดิมโดยเฉพาะประเภทบทละคร ข้อหนึ่งที่นำมาศึกษากันด้วย คือการสร้างตัวละคร (characterization) เพราะการดัดเดิมหรือเปลี่ยนแปลงข้อความบางประการทำให้บุคลิกของตัวละครเปลี่ยนไปจากต้นฉบับเดิมซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดีคือการดัดเดิมบางอย่างเป็นการปรุงแต่งให้ตัวละครเป็นไทย ๆ ทั้งบุคลิกความคิด คำพูด และอารมณ์ ซึ่งทำให้เรื่องราวประสานกันเป็นอันดี ส่วนข้อเสียคือในบางครั้งทำให้คนอ่านหรือ คนดู เข้าไม่ถึงบุคลิกตัวละครนั้นเพราะผู้แต่งบทไว้ไม่

ชัดเจนพอ ในเรื่อง "หมอลำเป็น" นี้ ก็ปรากฏผลทั้ง 2 ประการ

โมลิแยร์วางอุปนิสัยให้ Sganarelle เป็นคนเก่งแต่ปาก ชอบพูดเวลาทะเลาะกับภรรยา ชอบประชดประชัน ถากถางด้วยคำพูดมากกว่าจะต่อล้อต่อเถียงเอาจริงจึง มักจะใช้คำเรียกภรรยาอย่างอ่อนหวาน เช่น Ma petite femme, Ma mie, Ma chère moitié ฯลฯ ซึ่งคำเหล่านี้ น่าจะใช้ตอนมีอารมณ์รัก เมื่อนำมาใช้ตอนทะเลาะกัน จึงเป็นการเรียกอย่างแดกดัน ทำให้ประโยคมีลักษณะเป็น paradox ด้วยเช่น

Sganarelle : Doux objet de mes vœux, je vous froterai les oreilles.

(แปลตามประสาฯ ๆ ปลา ๆ ของผู้เขียนได้ว่า : ขอสาบานอย่างนุ่มนวล ฉันจะตบหูแก)

รัชกาลที่ 6 ทรงไว้เพียงว่า

นายสัง : ประเดี๋ยวนี้ได้ตบหน้าหัน

นอกจากนี้ในด้านระดับของภาษาพูด (level of language) ก็ต่างกันไปอีกเช่นเดียวกันในฉบับของโมลิแยร์ สองสามีภรรยาทะเลาะกันโดยใช้สรรพนามเรียกกันและกันว่า Je-Tu ซึ่งเป็นสรรพนามใช้เรียกบุคคลที่สนิทสนมกัน แต่พอการทะเลาะชกจะเข้มข้นถึงขั้นลงไม้ลงมือ โมลิแยร์เปลี่ยนไปใช้สรรพนามว่า Je-Vous ซึ่งใช้เป็นคำยกย่อง สำหรับคู่สนทนาที่ไม่ค่อยสนิทสนมกันเท่าใด เมื่อนำมาใช้ในสถานการณ์นี้ แสดงว่าเป็นการพูดประชด ส่วนในฉบับภาษาไทย รัชกาลที่ 6 ทรงใช้คำในระดับต่ำกว่าเดิม คือใช้ ข้า-แก พอถึงโกรธก็ใช้สรรพนามรุนแรงขึ้น เช่น นายสัง เรียกนางมาว่า "อิมี่" หรือ "อิมางมี่" เป็นต้น

ทั้งนี้ เป็นเพราะความแตกต่างในเรื่องโครงสร้างภาษา และการใช้ภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศส ถ้าจะสร้างประโยคภาษาไทยให้มีคำพูดเป็น paradox หรือการใช้สรรพนามไม่เหมาะสมแก่บุคคล และสถานการณ์ น่าจะยิ่งทำให้เกิดความหมายและฟังขัดหูไปกันใหญ่

บุคลิกภาพของตัวละครในบทละครมักจะสะท้อนออกมาจากคำพูดของตัวละครนั้น ในฉบับภาษาฝรั่งเศส โมลิแยร์ตั้งใจจะแสดงให้เห็นว่า Martine ภรรยาของ Sganarelle เป็นผู้หญิงจี้จี้ขี้นบ้น ตอแย และคำเก้งเป็นไฟ บททะเลาะระหว่าง Martine และ Sganarelle จึงยืดยาว เช่น

Martine : Ivroque que tu es ! (แกไอ้ขี้เมา)

Sganarelle : Je vous batterai. (ฉันจะตีแก)

Martine : Sac a vin ! (ไอ้ขวดเหล้าเดินได้)

Sganarelle : Je vous rosserai. (เดี๋ยวฉันก็ทวดเข้าให้)

Martine : Infâme ! (น่าอายจริง)

Sganarelle : Je vous étrillerai. (เดี๋ยวฉันจะแคะคันให้)

Martine : Traître ! insolent ! tromper ! lâche ! coquin ! pendar ! gueux ! bélître ! fripon ! maraud ! voleur ! (คนทรยศ! คนอวดดี! คนหลอกถวง! ไอ้ขี้ขลาด! ไอ้ขี้โกง! คนเคนตาย! ไอ้ก๊วย! ก๊วยสารเสว! คนโกง! ตัววายร้าย! ไอ้หัวขโมย!)

Sganarelle : Ah ! vous en voulez donc ! (แทบ! แกมมันวอนชะจริง)

รัชกาลที่ 6 ทรงเอาไว้สั้น ๆ ว่า

ยายมา : อ้ายขี้เมา

ตาสัง : เอ้! อีนี่กำเริบใหญ่เสียแล้ว

ยายมา : อ้ายขี้เกียจ!

ตาสัง : ตายนะ! ตายนะ!

“ยายมา” ในฉบับภาษาไทยจึงมีบทบาท (action) และอารมณ์ (emotion) น้อยกว่าฉบับของโมลิแยร์ไปหน่อย และทำให้ไม่มีน้ำหนักพอจะไปจับจุดเด็ดให้นายสังทุบตีเอาได้ ในฉบับภาษาฝรั่งเศสเราจะรู้สึกได้ว่า Sganarelle หรือใครก็ตามได้ฟังยาย Martine คำเอาขี้ดยาวอย่างนั้น คงอดลงไม้ลงมือไม่ได้

โมลิแยร์ปูพื้นให้ Sganarelle เป็นคนขี้เหล้า ไม่เอางานเอาการจนต้องทะเลาะกับเมีย ดังนั้นแม้เมื่อยอมคืนดีกับเมียและตกลงไปตัดพินให้แล้วก็ยังอดเหล้าไม่ได้ ตอน Valère และ Lucas มาพบ จึงได้ยินเสียงร้องเพลงแล้วเห็น Sganarelle เดินออกมาพร้อมด้วยขวดเหล้าในมือ คืบไปพลางร้องเพลงไปพลาง เมื่อเห็น Valère กับ Lucas เข้าเดินมาหา ก็นึกว่าจะมาแย่งขวดเหล้าเลยกอดไว้แน่น แต่ฉบับภาษาไทย ยายมาบอกตาเหลือตาหลอว่ามีหมอมเหวตาดูอยู่คนหนึ่งชื่อสัง แล้วชี้ให้นายสังกำลังแบกพินเข้ามาโยนโครม นายสังเมื่อเห็นตาเหลือตาหลอถลันเข้ามาหา ก็ตกใจคิดว่าพรีขึ้นมากอดกั้วจะแย่ง ไม่มีตอนใดเลยที่แสดงว่านายสังเป็นคนขี้เหล้า ในฉบับภาษาฝรั่งเศสเมื่อ Sganarelle ถูกพาตัวไปก็เอาขวดเหล้าไปด้วยบอกว่า เป็นขวดยา

ในตอนรักษาแม่จินดา ทำให้รู้สึกว่าคุณสมบัติของนายสังและ Sganarelle ผิดกันไปบ้าง Sganarelle ขลาดกลัว เกรงว่า Géronte จะจับได้ว่าตนไม่ใช่หมอมเหว จึงชอบอ้างคำพูดของนักปราชญ์ เช่น อริสโตเติลบ้าง ซีเซโรบ้าง เพื่อให้ตัวเป็นที่น่าเลื่อมใส ยิ่งเมื่อเห็น Géronte ไม่รู้ภาษา ก็พูดภาษาละติน เพื่อแสดงคุณวุฒิของตัว ซึ่งรัชกาลที่ 6 แปลงให้เป็นว่านายสังพูดภาษาอังกฤษปนภาษาไทยแทนแล้วหันไปบอกคนดูว่า “นี่แหละอ้ายการที่ได้ไปอยู่ให้หมอมฝรั่งเศสหัวใช้เสียหกปี มันมาแกลเห็นประโยชน์กันคราวนี้เอง” เป็นเชิงแก้ตัวกับคนดูว่าเหตุไฉนนายสังจึงรู้ภาษาฝรั่งเศส ซึ่งความจริงทรงปูพื้นเรื่องมาแต่ต้นแล้วว่า นายสังไปทำงานกับหมอมฝรั่งเศสที่บางกอกมา 6 ปี แต่ก็เป็นการศึกษาดีกว่าของโมลิแยร์ที่คนดูจะสงสัยว่าทำไม Sganarelle พูดภาษาละตินได้ แต่ Sganarelle พูดภาษาละตินไปได้ไม่นานก็พูดภาษาฝรั่งเศสตามเดิม ส่วนนายสังยังคงใช้ภาษาอังกฤษผิด ๆ ถูก ๆ ปนภาษาไทยไปจนหมิ่นจำเนียรตามว่า “พูดภาษาไทยไม่ได้หรือ” นายสังตอบว่า “ได้ ๆ แต่มันเคยใช้ภาษาฝรั่งเศสติดปากไป”

ลักษณะของตาสังเมื่อถูกอุปโลกเป็นหมอมแล้ว ก็ยอมรับเต็มที่ จึงไม่เคอะเขินพูดคล่องราวกับเป็นหมอมจริง ๆ ผิดกับ Sganarelle ที่ไม่คล่องเท่าไร

ในองก์ที่ 2 ตอนหมอมสังตรวจอาการนางสาวจินดา ก็ซักถามอาการกับหมิ่นจำเนียร โมลิแยร์

แต่งบทสนทนาทำนองพูดกันคนละเรื่อง รัชกาลที่ 6 ทรงแปลงใหม่ ให้นายสังตั้งคำถามไว้ ๆ แต่ก็เพิ่มความขบขันในบทบาทของหม่อมจำเป็น

Sganarelle : Copieusement ?

Géronte : Je n'entends rien à cela

Sganarelle : La matiere est - elle louable ??

Géronte : Je ne me connais pas a ces choses.

ตาสัง : ฮือ ๆ เดิรได้ไหม?

หมิ่นจำเนียร : ก็ตะกี้เดินออกมา หมอไม่เห็นหรือ?

ตาสัง : ถูกละครับ นั่งได้หรือยัง?

หมิ่นจำเนียร : ก็นั่งอยู่นี่ไงล่ะ

ตาสัง : จริงครับ นอนได้หรือยัง?

หมิ่นจำเนียร : ก็เห็นจะได้ ถ้าไม่ยั้งรึนปานนี้คงตากลวงเป็นผีแล้ว

ตาสัง : ถูก ถูก คุณก็รู้วิชาหมอยู๋บ้าง.....

ลักษณะนิสัยของตาสัง มีอารมณ์ฉุนเฉียว ซี้โมโห แต่มีอารมณ์ขัน สนุกเสมอ ซึ่งโมลิแยร์ ไม่ได้แสดงนิสัยข้อนี้ของ Sganarelle มากนัก อย่างเช่น ตอนนายเหลียมป็นหน้าต่างขึ้นมา ก็ไวยวายหาว่าเป็นขโมย พอนายเหลียมเรียกอย่างไรเพราะว่าหม่อมจำ ก็ถือโอกาสเล่นคำทันที

ตาสัง : เอ๊ะ หม่อมจำ หม่อมจำ หม่าจ้อ ฮึ ๆ ฮึ ๆ หมิ่นประมาทได้

นายเหลียม : เปลา ๆ ไม่ได้ตั้งใจเลยเทียว แล้วก็อย่าอีกทีกนักสิ

ตาสัง : ไม่รู้ แกเรียกฉันว่าหม่อมจำหม่าจ้อแล้วจะห้ามไม่ให้ฉันเห่า-เอ๊ย-อึ้งยังงี้ได้ ไม่ควรเลยนี่นาที่จะ.....

นอกจากนี้ตาสังยังฉลาด เจ้าเล่ห์ เหลียมจัดกว่า Sganarelle เช่นตอนที่ Léandre ให้เงิน Sganarelle, Sganarelle เปลี่ยนท่าทีจากโมโหฉุนเฉียวมาเป็นพูดดีกับ Léandre ทันที เป็นการเปลี่ยนบุคลิกโดยฉับไวเกินไป แต่ฉบับของไทย เมื่อนายเหลียมยื่นธนบัตรสิบบาทให้ตาสังยิ่งเกรี้ยวกราดหาว่าถูกตูด ตัดสินบน นายเหลียมก็หยิบธนบัตรเต็มอีกใบหนึ่ง ตาสังจึงซีกเสียงอ่อนลง พูดดีขึ้นแต่ยังไม่วายขู่ว่าไม่ได้เป็นคนเห็นแก่เงิน ถ้าใครหมิ่นประมาทเป็นโทษตาย ตอนนายเปียบกับนายเปีมาขอคำปรึกษา และขอยาไปรักษาแม่และเมียของตัวเอง ตาสังฟังอาการพลางแบบมือ นายเปีไม่เข้าใจ ก็บรรยายอาการไปเรื่อย ๆ ตาสังเลยบอกว่า "แกว่ากระไรฉันเข้าใจไม่ถนัด" นายเปียบเลยเล่าอาการป่วยของแม่ตัวเองบ้าง พลางส่งเงิน 8 บาทให้ตาสัง ตาสังรับเงินใส่กระเป่าแล้วบอกว่า "อ้อ เข้าใจ เข้าใจ! เออ พ่อมีพูดจาชัดเจน อธิบายข้อความแจ่มแจ้ง..."

รัชกาลที่ 6 ทรงให้ความสำคัญแก่ตัวละครทุกตัว และเพิ่มบทบาทให้มากกว่าฉบับของโมลิแยร์ เช่น ผู้ใหญ่บ้านหง หรือ M.Robert ในฉบับภาษาฝรั่งเศส ปรากฏตัวในตอนแรกเมื่อเข้ามาห้ามปรามไม่ให้ตาสังและยายมาทะเลาะทุบตีกัน แต่ถูกไล่ออกไป M.Robert ไม่ได้ปรากฏ

ตัวอีกเลย แต่ฉบับของไทย รัชกาลที่ 6 ทรงให้ผู้ใหญ่ปรากฏตัวอีกครั้งหนึ่งและเหมาะสมกับเรื่อง ด้วย คือเมื่อหมื่นจำเนียรให้จับตาสั่งส่งตะราง ยายมาก็ตามผู้ใหญ่หงมาช่วยเพราะเป็นผู้ใหญ่บ้าน ก็เป็นที่พึ่งของลูกบ้านและมีอำนาจในการใช้กฎหมายผู้ใหญ่หงจึงปรากฏตัวเข้ามาในฉากสุดท้าย อย่างสมเหตุสมผล

นอกจากนี้ยังทรงเพิ่มความสำคัญให้แก่นางกลินแม่หมั้นนางสาวจินดา ให้เป็นผู้ใกล้ชิดเรื่องราว นานายเหลี่ยมกับแม่จินดาเข้ามาขอขมาหมื่นจำเนียร ทำให้นายสังรอดตัวไม่ต้องติดตะราง และ เป็นการสอดคล้องกับที่แม่กลินแสดงออกว่าสนับสนุนให้นายเหลี่ยมรักกับแม่จินดามาแต่ต้น ฉบับของโมลิแยร์ Jacqueline ไม่มีบทบาทสำคัญในตอนนี้

เมื่อตัวละครทุกตัวมีบทบาทในฉากสุดท้าย ทำให้ตัวละครทุกตัวได้ปรากฏตัวพร้อมกันก่อน จะจบเรื่อง และไม่มีใครปรากฏตัวอย่างไรเหตุผล เพราะมีส่วนสำคัญต่อบทสุดท้ายทั้งสิ้น ใน ตอนท้ายรัชกาลที่ 6 ยังทรงเสริมบทให้ตัวละครมีความสัมพันธ์กับคนดูอย่างใกล้ชิดโดยให้นายสัง พูดกับคนดูว่า "ยังใจสะขอรับ จะให้เงินก็เชิญซิ หรือจะต้องประสังข์ยาวิเศษของผม ยาเสน่ห์หารับ- ประทานไหม หรือจะต้องประสังข์จุมพิต, ถ้าใครต้องประสังข์ขอได้โปรดมารับเอาไปเดี๋ยวนี้ ไม่ต้อง ประสังข์หรือ? จันทมตาทิ!"

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นหลายลักษณะ ทั้งทรงแปล ทรงดัดแปลง และทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเองด้วยภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ บทละครพูดเรื่อง หมอจำเป็น ที่ผู้เขียนนำมาเปรียบเทียบกับเรื่อง *Le Médecin Malgré Lui* ของ Molière นี้เป็นเพียงตัวอย่างบทละครดัดแปลงจากละครภาษาต่างประเทศเรื่องหนึ่ง ซึ่งชี้ให้เห็น พระปรีชาสามารถของพระองค์ท่านว่าทรงดัดแปลงและปรับปรุงให้เป็นละครไทยได้แนบเนียน เพียงใด

ภาคผนวก ฉ.

อังคาร กัลยาณพงศ์ : เซอเรียลลิสม์

ชลธิรา สัตยวัตนา

เซอเรียลลิสม์ (Surrealism) เป็นศัพท์ที่บัญญัติขึ้นเพื่อใช้เรียกศิลปะลักษณะหนึ่งซึ่งมุ่งแสดงให้เห็นประสบการณ์ที่เหนือความจริง โดยดึงเอาจิตใต้สำนึกของมนุษย์ขึ้นมาแสดงเป็นภาพ ภาพดังกล่าวจึงเป็นภาพของความรู้สึกนึกคิดที่เป็นอิสระจากกรอบของเหตุผลและความสมจริง ศิลปะแบบเซอเรียลลิสม์นี้มีปรากฏอยู่ทั้งในรูปของจิตรกรรม ประติมากรรม และวรรณกรรม ภาพเขียนแบบเซอเรียลลิสม์ที่มีชื่อเสียง เช่น ภาพชื่อ The Persistence of Memory ของซาลวาดอร์ ดาลี เป็นรูปต้นไม้ กุหลาบ ไซดหิน นาฬิกา ซึ่งอ่อนปวกเปียกราวกับทุกสิ่งทำด้วยขี้ผึ้ง แล้วแดดลงจนอ่อนพับลง ภาพนี้มีแก่น (Theme) แสดงให้เห็นความไม่แน่นอนใด ๆ ทั้งสิ้นของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก แม้แต่กาลเวลา กล่าวกันว่า เซอเรียลลิสม์เป็นผลที่เกิดขึ้นโดยตรงจากความสำนึกถึงความโหดร้ายของสงครามความเสื่อมทรามของจิตใจมนุษย์และสังคม หรือความสิ้นหวังในสิ่งใด ๆ ทั้งหมด ศิลปินซึ่งเป็นผู้มีความรู้สึกอ่อนไหวได้ง่ายและมีอารมณ์ค่อนข้างรุนแรง จึงสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะที่มีลักษณะเป็นเซอเรียลลิสม์ เพราะความกดดันทางใจดังกล่าว

เครื่องมือสำคัญของผู้นิยมสร้างสรรค์ผลงานแบบเซอเรียลลิสม์ คือ การใช้ธรรมชาติหรือสิ่งของหรือพฤติกรรมธรรมดาทั่วไปเป็นสัญลักษณ์ (Symbols) แทนความรู้สึกนึกคิดอันเป็นอิสระจากกรอบ ขอบเขต หรือกฎเกณฑ์ทั้งหลาย เนื่องจากศิลปินมักจะมีประสาทสัมผัสที่จะกำหนดรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ค่อนข้างละเอียดอ่อน และสังเกตเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของสิ่งต่าง ๆ ได้ค่อนข้างลึกซึ้งยิ่งกว่าคนธรรมดา ธรรมชาติจึงมีความหมายลึกซึ้งในอารมณ์หรือความรู้สึกนึกคิดของศิลปิน เช่นเดียวกับที่พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระสมุทร พระพิรุณ พระธรณี ฯลฯ มีความหมายลึกซึ้งต่อคนโบราณ จะสังเกตเห็นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ของคนโบราณ มักจะแปลงความหมายมาจากธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่แล้วกลายเป็นสัญลักษณ์แทนความรู้สึกนึกคิด เช่น ความกลัว ความหวัง ความร้อน ความหนาว ความรัก ความโกรธ ความสงบ ฯลฯ เราคงจะตระหนักดีว่า นิทานเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเทพเจ้าซึ่งมีปรากฏอยู่ในทุกชาติทุกภาษาล้วนเป็นสิ่งที่เหนือความเป็นจริงตามรูปเหตุการณ์ แต่อาจเป็นสิ่งที่สมจริงในหัวใจหรือจิตใต้สำนึกของมนุษย์ ดังนั้นถ้าจะสรุปว่า การใช้สัญลักษณ์แบบเซอเรียลลิสม์มีมาแล้วแต่โบราณกาลก็คงจะได้กระมัง?

งานประพันธ์ไทยมีลักษณะเป็นเซอเรียลลิสม์บ้างหรือไม่?

ลองพิจารณาโคลงบทหนึ่งของ อังคาร กัลยาณพงศ์ :

ทะเลลากท่อมเวียง
 กลุ่มลิ่วจรวดาวหนาว
 ปุ่นหินเปื้อยเบาราว

หนหนาว
 แหล่งหล้า
 ปุ่นุ่น

ปู่โตเมฆข้ามฟ้า

เที่ยวเพิ่นกินสวรรค์

คงจะเห็นพ้องต้องกันว่า ภาพที่เห็นเป็นภาพเหนือจริงเพราะการที่น้ำทะเลจะไหลป่าท่วมห้องฟ้า ดาวจะตกจมลงไปแผ่นดิน หินภูเขาจนเบาเหมือนปุยนุ่น และปู่สามารถโตเมฆขึ้นไปถึงสวรรค์นั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เป็นอันขาด

ดังนั้น เมื่ออ่านโคลงข้างต้นจบแล้ว อาจจะมีบางท่านรู้สึกในทันทีว่า “ไม่รู้เขาแต่งอะไรของเขา อ่านไม่เห็นรู้เรื่อง”

ผู้เขียนไม่เคยรู้จัก อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นส่วนตัว แต่ก็อดที่จะรู้สึกไม่ได้ว่า เป็นการไม่ยุติธรรมนักถ้าจะโจมตีหรือตำหนิงานของอังคารโดยมีเหตุผลเพียงว่า “อ่านไม่รู้เรื่อง”

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า กวีไทยมีความสามารถยอดเยี่ยมทางการพรรณนาบทอัศจรรย์ได้สวยงาม แนบเนียน ให้ทั้งภาพ (Imagery) จังหวะความเคลื่อนไหว (Rhythm & Movement) และอารมณ์ (Emotion) ที่สมจริง พร้อมมูล โดยไม่นำเกลียดเลยแม้แต่น้อย เช่น ในโคลงบทนี้ :

สะท้อนฟ้าฟั่นลั่น
พื้นแผ่นดินแคย่น
สาครคลื่นอ้ออรร-
แลท่วทศไมไหล้

สรวงสวรรค์
หย่อนไสร้
ณพเฟื่อง ฟองนา
โยกเยื้องอัศจรรย์ฯ

(ลิลิตพระลอ)

เหตุใดเราจึงยอมรับกันว่าบทโคลงข้างต้นมีความหมายลึกซึ้ง ?

คำตอบก็คือ เป็นเพราะบทโคลงนี้มีความหมายเป็นความเปรียบ เป็นการใช้ธรรมชาติให้ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แทนภาพความเคลื่อนไหว และอารมณ์ของมนุษย์ อย่างไรก็ตามความเปรียบดังกล่าวแสดงให้เห็นภาพธรรมชาติที่อาจจะเกิดขึ้นได้จริง เพราะปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟ้าร้อง แผ่นดินไหว ทะเลบ้า พายุโหม ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ มีเกิดขึ้นจริง ๆ แต่ภาพธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในบทของอังคารซึ่งยกมาข้างต้น เป็นธรรมชาติที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้จริง

ดังนั้น เราจะสรุปเดี๋ยวนี้นั้นที่ว่า บทโคลงของอังคาร ไม่มีความหมาย ได้หรือไม่? ลองพิจารณาโคลงบทนี้บ้าง :

เรียบให้ขลเนตรถ้วม
พามุ่สัตว์จ้อมจอม
พระสุเมรุเปื่อยเป็นตม
อักษนิษฐพรหมฉ้วย

ถึงพรหม
ขั้พม้วย
ทบท้าว ลงแธ
พีไ้วอิงคงฯ

(ศรีปราชญ์)

ผู้ชายคนหนึ่งรักและปรารถนาผู้หญิงคนหนึ่งเหลือเกิน ถึงขนาดร้องไห้จนน้ำตาไหลท่วมสวรรค์ชั้นพรหม หมู่สัตว์จึงจมน้ำตายหมด แม้แต่ภูเขาพระสุเมรุซึ่งเชื่อถือกันว่าเป็นภูเขาที่สูงที่สุดในโลก ก็ถูกน้ำท่วมจนเป็นเปื่อยเป็นโคลนตมไม่สามารถคงรูปเป็นภูเขาเช่นเดิมได้ โลกมี

อันเป็นไปเพียงนี้ เพราะความรักที่เขามีต่อเธอ เขาเกือบจะตายเสียแล้วหากพระพรหมช่วย
เอาไว้จึงได้รอดชีวิตมาได้

ภาพที่กวีสร้างสรรค์ไว้ข้างต้นนี้เป็นภาพธรรมชาติ แต่เป็นภาพที่น่าเชื่อไหม? เป็นไปได้
หรือไม่?

คำตอบก็คือ ไม่น่าเชื่อ เป็นไปไม่ได้ แต่เราก็ยกย่องโคลงบทนี้กันว่าแต่งได้ดีเหลือเกิน
กล่าวคือ ดีทางโวหารที่โลดโผน ความเปรียบแสดงให้รู้สึกถึงความรักอันลึกซึ้ง รุนแรงแม้ธรรมชาติ
ของคนไม่อาจจะแสดงอาการได้มากเท่าที่แสดงโวหารเอาไว้ แต่ในด้านจิตใจเราก็ยอมรับว่า ผู้
แต่งอาจจะรู้สึกรุนแรงมากเท่านี้ได้จริง ๆ มีอารมณ์สะเทือนใจเข้มข้นได้มากเท่านี้จริง ๆ ก็เป็นไปได้
ลองอ่านโคลงอีกสักบทหนึ่ง :

เอียงอกเทออกอ้าง
เมรุขบสมุทรคินลง
อากาศจกजारผอง
โถมแม่หยาดฟ้าแย้ม

อวดองค์ อรเอย
เลขแต่้ม
จารึก พอญา
อยู่ร้อนฤาเห็น
(นิราศนรินทร์)

ผู้ชายอีกคนหนึ่ง อยากจะแสดงให้เห็นว่า ตนมีความรักต่อนางผู้เป็นที่รักมากที่สุดจะพรรณนา
จึงเปิดหัวใจออกเพื่อจะแสดงความรัก โดยหยิบเอาเขาพระสุเมรุมาใช้แทนปากกา จุ่มน้ำในมหา
สมุทรแทนน้ำหมึก เขียนจารึกอารมณ์รักของตนลงบนแผ่นฟ้าแทนแผ่นกระดาษ แต่ปรากฏว่า
เครื่องมือทั้งหลายที่ใช้ไม่พอให้พรรณนาความรักที่มีอยู่ทั้งสิ้นได้

พฤติกรรมดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็เป็นไปไม่ได้อีกเช่นกัน แต่เราก็ยอมรับว่าแต่งได้ดีถึงขั้นจริง ๆ.....
ใช่หรือไม่?

โคลงโบราณที่ยกมาทั้งสามบท ล้วนแต่แสดงให้เห็นภาพพฤติกรรมที่ไม่น่าเชื่อหรือแสดง
ภาพธรรมชาติที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่เราก็ยอมรับและยกย่องกันว่า เป็นบทประพันธ์ที่แต่งดี
ให้ทั้งภาพที่งดงาม สมบูรณ์ด้วยศิลป์ และให้ทั้งอารมณ์ที่รุนแรง คึกคัก ซาบซึ้ง ประทับใจ
บทประพันธ์เหล่านี้ได้มีการถ่ายทอดมาหลายชั่วคน แต่ละชั่วคนก็ได้มีเวลาไตร่ตรองถึงความหมาย
และคุณค่าเพื่อให้เข้าถึงอารมณ์และรสได้ยลลึกซึ้ง จนเป็นที่เห็นพ้องต้องกันว่าดี

หนักกลับมาพิจารณาไตร่ตรองความหมาย และคุณค่าของโคลงของอังคารกันใหม่ให้ครบ
ตลอดทั้งเรื่อง

ทะเลลากท่อมเว้ง
ลุ่มลิวอมดาวหนาว
ปุ่นหินเปื่อยเบาราว
ปูไต่เมฆข้ามฟ้า

หนหนาว
แหล่งหล้า
ปุ่นนุ่น
เที่ยวเพ่นกีนสวรรค์

ทูรคามานั่งเงื่อม
 ตูห่วยไปรษเป็นคาว
 มุมนต์เป่าไปพราว
 คุดงผันท่าแก้ว
 อุษาโยคคเหว่าแจ้ว
 สาท่วยบึงบัวบาน
 นาที่นีสุคันธมาลย์
 วีรลมน้อยน้อย
 โทกลาเจ็อยแจ้ว
 วาหนิงเอ้อมถึงจันทร์
 ปาใจเปลี่ยวไปผัน
 เปิดปล่อยชวัญบินบัว
 จกทรายถมร่างไว้
 จีเร่งวิญญานบิน
 วีรีเรื่อยเรื่อยอิน
 ไรรำหลงไหลหล้า

ผาขาว
 ร่วงแพ้ว
 ไฟพร่าง
 หลั่งแล้วลับหาย
 เสียงหวาน
 ชื่นช้อย
 รวยรื่น
 เป่าฟ้ามาทอม
 สรวงสวรรค์
 แจ่มจ้า
 โลกอื่น
 ปายฟ้าไปหาย
 เป็นดิน
 สู้ฟ้า
 ครัวญคร่า
 ป่าช้าอาถรรพณ์
 (จินตนาการ)

ในโคลงบทแรก ถ้าไม่นับบาทสุดท้าย เราจะเห็นภาพที่เว้งว้าง ไร้ขอบเขตใด ๆ ทั้งสิ้น แผ่นดิน
 ท้องฟ้า มหาสมุทรเคลื่อนมารวมตัว คละเคล้ากัน กลายเป็นอาณาจักรใหม่ที่กว้างใหญ่ไพศาล
 ทุกสิ่งดูเลื่อนลอย เบาหวิว ไร้น้ำหนัก เพราะแม้แต่หินซึ่งจัดว่าเป็นวัสดุที่แข็งแกร่งก็ยังเบาราว
 กับปุยนุ่น

โคลงบทนี้ มีเนื้อความที่มุ่งแสดงให้เห็นว่า บทประพันธ์ เรื่อง "จินตนาการ" ตลอดทั้ง
 เรื่องมีเนื้อหาที่กว้างขวาง ไร้ขอบเขตและมีสัญลักษณ์แสดงให้เห็นความขัดแย้งบางประการที่
 ว่ากว้างขวางนั้น สืบเกิดจากคำที่ผู้แต่งใช้แสดงภาพ อันได้แก่ ทะเล เรือง หนหนาว แหล่งหล้า
 ฟ้า สวรรค์ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นคำที่ชี้ให้เห็นภาพที่กว้างใหญ่ไพศาลของธรรมชาติ เป็นภาพที่ไม่
 อาจจะวัดปริมาณความกว้าง ใหญ่ สูง และลึกได้ แต่ภาพเหล่านี้ได้ปรากฏในจินตนาการของผู้แต่ง
 แสดงว่า โลกแห่งจินตนาการหรือนัยหนึ่งนับว่าเป็นโลกส่วนตัวของผู้แต่งในขณะนี้กว้างใหญ่
 ไพศาลอย่างยิ่ง

ภาพความเคลื่อนไหวของธรรมชาติที่ว่า น้ำทะเลไหลหลากท่วมฟ้า ดาวจมลีกลงไปในแผ่นดิน
 และปุมเป็อยเบาราวปุยนุ่น มีนัยความหมายให้เรารู้สึกถึงความยาวนานของเวลาซึ่งมีอาจจะประมาณ
 ได้ แต่ในขณะที่เดียวกันก็บ่งชี้ว่า กาลเวลาอันยาวนานดังกล่าวมีวาระที่จะต้องสิ้นสุดถึงจุดที่จะ
 มีความเปลี่ยนแปลงอะไรบางอย่าง ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติซึ่ง

ดูไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติซึ่งอาจจะเป็นไปได้ และคงจะต้องเป็นไปจริง ๆ เมื่อถึงวาระหนึ่ง เพียงแต่ว่าเป็นเวลานานแสนนานจนแทบจะรอไม่ไหวทีเดียว เมื่อถึงวาระนี้ “ปู” จะ “ไต่เมฆ ข้ามฟ้า เทียวเหิน กินสวรรค์” ได้

พฤติกรรมของ “ปู” ดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งใด?

“ปู” เป็นสัตว์ที่เล็ก ไม่สวยงามนัก และด้อยค่าอย่างยิ่งเมื่อเทียบกับความลึกลับของท้องทะเล ความไพศาลของท้องฟ้า และความพิสุทธิ์สูงส่งของดวงดาว ในที่นี้ “ปู” แสดงกริยา 4 อย่างคือ ไต่ ข้าม และ เทียว กิน อากาไรต์และข้ามแสดงความเคลื่อนไหวที่เชื่องช้า และค่อนข้างจะต้องใช้ความพยายามอย่างขะมัดยั้งอย่างไรก็ตาม เมื่อถึงวาระนั้นปูก็คงจะทำสำเร็จ จึงสามารถแสดงอาการเทียวและกินได้ ผู้แต่งได้ให้คำ เฝิน มาขยายอาการนี้ทำให้เรารู้สึกถึงความ เป็นอิสระของปู หลังจากที่ได้ใช้ความพยายามแล้ว ปูก็มีความเป็นอิสระ สามารถมีสิทธิ์ “เลือก” กินของดี ๆ บนสวรรค์ได้ตามใจชอบ

อย่างไรก็ตาม เมื่ออ่านโคลงบทแรกนี้จบ ผู้อ่านก็ย่อมตระหนักที่อยู่ตลอดเวลาว่าจะถึงวาระที่ปูจะมีสิทธิ์อย่างน่าทึ่งเช่นนี้ได้ ช่างเป็นเวลาอีกนานแสนนานจริง ๆ จนไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้

ในโคลงบทที่สอง มีตัวละครเพิ่มเข้ามาใหม่

มีฉากใหม่ซึ่งเป็นคนละฉาก และคงจะเป็นคนละเวลา กับเหตุการณ์ที่ปรากฏในโคลงบทแรก

มี ทูรคา (แปลว่า ทางที่ไปถึงได้ยาก หรือผู้ที่สามารถไปถึงทางนั้น) นั่งอยู่บนเงื่อมผาขอให้สังเกตว่าผู้แต่งใช้สีขาว ขยายภาพเงื่อมผาด้วย สีขาวย่อมช่วยให้ความแข็งของหินบรรเทาลงจนเหมือนกับไม่มีเงื่อมผาในที่นี้จึงเหมือนกับเป็นภาพมายา ไร้รูป ไร้น้ำหนัก จับต้องมิได้เพราะมิใช่ของแข็งหากเป็นบรรยากาศที่รวมตัวกันเป็นภาพ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าแม้ในบทที่สอง ผู้แต่งก็ยัง คงได้รักษาบรรยากาศของจินตนาการเอาไว้ ภาพต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอันดับต่อไปจึงล้วนแต่เป็นภาพที่ปรากฏขึ้นโลกของจินตนาการทั้งสิ้น

ทูรคา ในจินตนาการนี้ ดูเหมือนจะมีภาวะเป็นทิพย์ไปรยปรายดาราให้ร่วงลงมาเป็นสาย ๆ ได้ เปาแมนต์ให้มีไฟลุกขึ้นเป็นเปลวประกายพรายพร่างได้ ทั้งยังมีฤทธิ์ เดช อำนาจ บัญญาให้ฝนตกได้ ทั้งยังสั่งให้หยุดทันควันก็ได้

เนื้อหาดังกล่าวข้างต้นนี้ ย่อมทำให้ผู้อ่านรู้สึกและตระหนักถึงความมีอำนาจ และความ สามารถพิเศษเหนือผู้อื่นทูรคาคนนี้

ในจินตนาการของความมีฤทธิ์เดชนี้ มีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่กลมกลืนกันทำให้ภาวะนี้ไม่แข็งขันจนเกินไป กล่าวคือ มีเสียงหวานเจี๊ยบแจ้วของนกที่ร้องในยามอรุณรุ่ง มีภาพบึงซึ่งมีสาหร่ายสีเขียวสดชื่น มีบัวบานสวยสด มีกลิ่นดอกไม้หอมมรวยริน และมีลมพัดเอื่อย ๆ พาให้กลิ่นหอมนั้น ตลบอบอวลยิ่งขึ้น ช่วงเวลาเช่นนี้จัดเป็นช่วงเวลาที่มีค่าแม้ว่าจะจะเป็นช่วงสั้น ๆ ก็ตาม

นอกจากลมเย็น กลิ่นหอมของดอกไม้แล้ว ในยามนั้นจะได้ยินเสียงนกสวรรค์ร้องเพลงดังไพเราะ ความเปรียบที่ว่า แค่อ้อมมือไปหาหนึ่งก็จะถึงดวงจันทร์ซึ่งส่องแสงสุกสกาวย่อมมีนัยความหมายว่า ในภวะนั้น ทูรคา กำลังมีความรู้สึกเหมือนอยู่ใกล้สวรรค์ ภาพทูรคานั่งนิ่งเหมือนนั่งสมาธิยืนยันความเปรียบนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะมีข้อความบ่งชี้ว่าจิตใจหรือวิญญาณของทูรคา ล่องลอยไปอย่างรวดเร็ว ไปสู่โลกอื่น ไปอย่างรู้สึกอิสระเหมือนกับบินไป และปายหน้าไปสู่ฟ้า เบื้องบนอย่างไม่มีวันจะกลับมาอีก

อาจกล่าวได้ว่า โคลงทั้งสามบทซึ่งเป็นส่วนกลางของเรื่องมีช่วงเวลาสั้นมากถึงขีดเพียง "นาทึ" เท่านั้น ช่วงเวลาอันสั้นดังกล่าวขัดแย้งกับระยะเวลาอันยาวนานที่ไม่มีท่าว่าจะมาถึงง่าย ๆ ในโคลงนำอย่างเห็นได้ชัด ผู้แต่งเน้นให้รู้สึกถึงความสุขของการฝันหรือการปล่อยใจไปฝัน คือการสร้างจินตนาการให้เลื่อนลอยหลุดพ้นจากสภาพที่เป็นอยู่จริงในโลก ซึ่งถ้าทำเช่นนี้ได้ แม้เพียงในช่วงเวลาเพียงหนึ่งนาทึ ก็จัดเป็นช่วงที่มีความหมาย มีความสุข ซาบซึ้งดีมีค่า จนทั้งทูรคา และผู้อ่านจะรู้สึกร่วมกันว่า เป็นช่วงเวลาที่ยากจะยึดให้ยาวนานที่สุดเท่าที่จะทำได้

โคลงสุดท้าย เป็นโคลงสรุปที่ทั้งผู้แต่งและผู้อ่านกลับมาสู่โลกของความเป็นจริง โลกที่มี ทราย มีดิน มีป่าช้า ทำให้ตระหนักถึงการดำรงชีวิตที่ไร้ความหมายในโลก สองบาทแรกมีจังหวะหนักแน่น ดังที่ใช้คำหนัก ๆ ว่า จก ทราย ถม ดิน จี เร่ง บิน คล้ายกับเป็นคำสั่งที่เร่งเร้าให้ทั้งตนเองและผู้อ่านปฏิบัติตาม สิ่งที่เร่งเร้าให้กระทำคือ ให้บุคคลุ่ยทรายให้เป็นหลุมไว้ฝังร่างตนเอง ซึ่งอีกไม่นานก็คงกลายเป็นดินไปตามกฎกรรมคาของโลกร สิ่งที่มีความหมายเหลืออยู่คือ วิญญาณ ซึ่งควรต้องพยายามทั้งเร่ง ทั้งบังคับให้รีบโยนโยนไปสู่สวรรค์อันเป็นแดนที่มีค่าสูงส่ง

สองบาทสุดท้ายมีนัยความหมายชวนให้ฉงนได้ กล่าวคือในบาทต้นที่ว่า "รีรี่เรื่อยเรื่อยอินควรวุคร่า" อาจตีความหมายได้ว่าผู้แต่งได้ยินเสียงควรวุคร่าดังพิรีพีไร แสดงความไม่อาจจะสลัดกิเลสของบุคคลในโลกได้ จึงยังคงหลงไหลความเป็นอยู่ในโลกและในขณะเดียวกัน ทั้งสองบาทนี้ก็มีนัยความหมายแสดงว่า ผู้แต่งเองก็ยังคงติดข้องอยู่ในโลก แม้จะประจักษ์อยู่แก่ใจว่าโลกเป็นป่าช้ามีแต่สิ่งชั่วร้าย อาถรรพณ์ และการปล่อยใจให้หลุดพ้นเป็นสิ่งที่จะทำให้ตนมีความสุขทางใจได้อย่างน่าพิศวง แต่ผู้แต่งก็ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงหนีจากกิเลสได้

แก่นแท้ของ "จินตนาการ" ก็อะไร ?

สภาพอันเว้งว่างและยาวนานในโคลงบทแรก อาจจะมีหมายถึงอนาคตอันอยู่ไกลแสนไกล นานชั่วอสงไขย ซึ่งสิ่งที่สังคมถือว่าด้อยค่า ไร้ความหมาย จะมีสิทธิได้เลือกเที่ยวกิน หรือเสพย์สิ่งดี ๆ ได้ ระยะเวลาซึ่งยังอยู่อีกนานกว่าจะมาถึงนั้นน่าจะเป็นแรงกระตุ้นผลักดันให้ได้คิดว่ามนุษย์ควรจะหาทางออกให้ตนมีความสุขบ้าง ความสุขที่จะได้มานี้ ย่อมมาจากการปล่อยละวางสิ่ง ๆ ต่างในโลกซึ่งมีแต่ความน่าพิงรังเกียจ ดังนั้น แม้แต่ร่างกายก็ไม่ควรจะยึดมั่น เพราะมันไม่มีความหมายแต่อย่างใดเลย อีกไม่นานภายที่เราจักจะยึดถือ เป็นห่วงเป็นใย ก็ต้องกลายเป็นดินไป วิญญาณหรือจิตใจจึงไม่ควรจะยึดมั่นในสิ่งใด ผู้แต่งเสนอทางเพื่อหลีกเลี่ยงหนีภาวะอันน่าเบื่อหน่าย

พึงรังเกียจในโลกด้วยการสร้างโลกส่วนตัวขึ้นใหม่เป็นโลกของจินตนาการ ในโลกนี้ เราจะมีฤทธิ์ มีอำนาจ มีความสามารถพิเศษผิดผู้อื่นไปอย่างไรและเพียงไรก็ได้ตามแต่ใจจะปรารถนา โลกนี้เป็นโลกที่เย็นสบาย นารี نرمย์ มีเสียงดนตรีจากธรรมชาติ มีกลิ่นหอมอบอวลของดอกไม้ มีลมพัดเอื่อย ๆ เมื่ออยู่ในโลกนี้จะมีแต่ความสุข มีสภาพเป็นทิพย์ และมีความเป็นอิสระอย่างแท้จริง

อาจกล่าวได้ว่า การหนีโลกนี้ไปสู่โลกแห่งจินตนาการ เป็นทางออกที่ผู้แต่งเสนอให้ใช้เป็นระยะเวลาสั้น ๆ ชั่วขณะหนึ่ง ซึ่งมีค่าทางใจอย่างมากมาย นับเป็นการทดแทนทางใจ เพราะในทางปฏิบัติจริง ๆ มนุษย์ไม่อาจจะตื่นรอกจากความยึดมั่นในโลกได้เช่นเดียวกับผู้แต่งเอง แม้จะรู้หนทางและสามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้เห็นหนทางนั้นด้วยแต่ในทางปฏิบัติ ผู้แต่งก็ไม่สามารถกระทำได้ตามนั้น จึงจำเป็นต้องมีการทดแทนด้วยการหนีไปสู่โลกแห่งจินตนาการดังกล่าว

น. ณ ปากน้ำ ได้อธิบายเรื่องเซอเรียลลิสม์ไว้ในหนังสือชื่อ แนะนำศิลปสากล ว่า

“นักเซอเรียลลิสม์ แต่ละคนก็มีแนวของตนเองเป็นเอกเทศ โดยไม่ซ้ำแบบกัน อย่างแบบของ ซาลวาดอร์ ดาลี นั้น เขาชอบเขียนภาพจากจิตใต้สำนึกและอารมณ์ เปรียบเปรยและประชดประชัน สังคม ส่วนซาคาลอนั้น ชอบเขียนภาพเรื่องราวเกี่ยวกับความฝัน เรอคอง จิตรกรชาวฝรั่งเศส ชอบเขียนภาพเกี่ยวกับอารมณ์จินตนาการของกวี เซอริโค เขียนภาพเพื่อให้เข้าถึงอารมณ์ในวัตถุที่ไม่มีชีวิต และความเก่าแก่คร่ำคร่าของสิ่งโบราณและโลกอีกโลกหนึ่งซึ่งซ้อนโลกของจริงเราอยู่ เขาเหล่านี้เป็นนักเซอเรียลลิสม์ แม้วางานของเขา ถ้าเรามองโดยไม่คิดไตร่ตรองจะเห็นว่าไร้ประโยชน์ แต่ถ้าเราเข้าใจให้ซึ่งแก่นแท้จริงของเขาแล้ว เราจะเห็นคุณค่าอันมหาศาลของงานนั้น ๆ มันเป็นประโยชน์ต่อความคิดของมนุษย์อย่างใหญ่หลวง และมันเป็นวิวัฒนาการครั้งสำคัญของวงการศิลปกรรมของโลก

เซอเรียลลิสม์ เป็นลัทธิการเขียนภาพชนิดเดียวเท่านั้นที่ให้อิทธิพลแก่เราว่า ความอิสระเสรีในความคิดของมนุษย์นั้น ย่อมมีคุณค่าอย่างยิ่งวดต่อเสรีภาพและสันติภาพ และเป็นเครื่องช่วยผ่อนปรนภาวะที่เคร่งเครียดบางอย่างของมนุษย์ให้สงบลงได้”

สำหรับในโคลงชื่อ “จินตนาการ” นี้ อังคารเป็นนักเซอเรียลลิสม์อย่างไม่ต้องสงสัยและการวิจารณ์อย่างคร่าว ๆ ข้างต้นทั้งสิ้นคงจะเป็นการประเมินคุณค่างานชิ้นนี้อยู่ในตัวเองแล้ว

เท่าที่ “ฟังเขาเล่ามา” อังคาร กัลยาณพงศ์ มีผลงานทั้งทางจิตรกรรมและวรรณกรรมมากพอสมควร งานทางด้านจิตรกรรมของเขาดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับและยกย่องกันทั่วไปผิดกับงานทางด้านวรรณกรรม ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในเฉพาะคนบางกลุ่มอันที่จริง อังคารสร้างสรรค์ผลงานทางวรรณกรรมมาเป็นเวลาไม่น้อยทีเดียว กล่าวคือ มีผลงานตั้งแต่ปีพ.ศ. 2490 เป็นต้นมา ผลงานของอังการน่าจะได้รับการวิพากษ์และวิจารณ์จากคนอ่านหลาย ๆ ระดับ และเท่าที่ได้วิจารณ์ “จินตนาการ” วัั้นนี้ คงจะพอเป็นข้อพิสูจน์ได้บ้างถ้าเปรียบวรรณกรรมเป็นอาหารทางใจ ผลงานของอังการก็เป็นอาหารที่ชวนให้ลิ้มชิมรสอยู่ไม่น้อย แต่มีข้อสังเกตว่าอาหารจานนี้ชิมช้อนเดียวคงไม่ค่อยรู้รส ต้องลองชิมหลาย ๆ ช้อนจึงรู้รส

เนื่องจากผลงานของอังคารมีมากพอสมควรดังได้กล่าวมาแล้ว จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่งานบางชิ้นอาจจะมียุทธหายนะบ้าง แต่ก็มียุทธหัตถ์ที่อาจจะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ให้ยุติธรรมกว่าที่เป็นมาแต่เดิม ซึ่งจะขออัญเชิญปาฐกถาของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์มาสนับสนุนข้อสรุปข้างต้นดังนี้

“คนอ่านโดยมาก อ่านภาพก็กลอนเห็นคำไพเราะพร่าวไปเหมือนเพชรในหัวแหวนก็พอใจว่าแหวนเพชร ไม่ใคร่จะดูให้ละเอียดว่า ฝีมือสลัก ฝีมือขึ้นรูป และฝีมือขัดเกลามืออยู่ในแหวนนั้น ดีละเอียดลออหมดทั้งวงหรือไม่ โคลงบทหนึ่ง ๆ ถ้าไม่มีคำที่จะแก้ให้ดีขึ้นได้เลย ตามความเห็นของกวีคนไหนกวีคนนั้นก็ย่อมนับถือว่าเป็นโคลงดี แต่ถ้าจะยกขึ้นพิจารณากันทั้งชุด ก็คงจะมีต่างพร้อยบ้าง นับประสาแต่อะไรแม้โคลงในทะเลงพ่าย ซึ่งขัดเกลายังกว่าโคลงชุดไหน ๆ หมดยังพลาดได้เหมือนกัน”

ผลงานของอังคารมีพลาดอยู่ไม่น้อย แต่ผู้เขียนยังคงมีความเห็น ไม่มีงานชิ้นไหนของอังคารที่อ่านไม่รู้เรื่อง ถ้าคนอ่านตั้งใจอ่านด้วยใจเป็นธรรม และโดยเฉพาะใน “จินตนาการ” ซึ่งแต่งเป็นรูปโคลงกระทู้ ทะลุ่มปุมปู ทุกมุม อุษานรี โกวาปาเปิด และจกจีรีโร นั้น กระทู้เช่นนี้แต่งให้ดีได้ยากเพียงไร นักเลงโคลงก็คงรู้กันคืออยู่ การที่อังคารสามารถแต่งโคลงกระทู้แบบโบราณด้วยแนวความคิดใหม่ที่น่าสนใจ แหวกวงล้อมของเรื่องรักใคร่เพื่อรำพันได้โดยใช้เทคนิคของระบบเซอร์เรียลลิสม์เข้ามาประยุกต์ทุกเททั้งฝีมือสลัก ฝีมือขึ้นรูป และฝีมือขัดเกลาก็ได้อย่างสวยงามลึกซึ้งและแนบเนียนด้วยศิลปะนั้น เป็นเรื่องที่เราควรจะชื่นชมยินดีมิใช่หรือ?